

STUDIA UNIVERSITATIS COMMUNIA

Hadelmélet

A magyar katonai gondolkodás
története és a hadikultúrák

FORGÁCS BALÁZS

Dialog Campus

HADELMÉLET

A magyar katonai gondolkodás története és a hadikultúrák

STUDIA UNIVERSITATIS COMMUNIA

Sorozatszerkesztő
Hautzinger Zoltán

Forgács Balázs

HADELMÉLET

A MAGYAR KATONAI
GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE
ÉS A HADIKULTÚRÁK

DIALÓG CAMPUS KIADÓ ❖ BUDAPEST

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében jelenik meg.

Szakmai lektor
Dr. habil. Gócze István
nyá. alezredes

© Dialóg Campus Kiadó, 2017

© A szerző, 2017

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Bevezetés	7
1. A magyar katonai gondolkodás története	13
1.1. A magyar katonai gondolkodás Mohács előtt	13
1.2. A török kor. A költő, a hadtudós és a hadvezér: Zrínyi Miklós	14
1.3. A 18. század	16
1.4. A reformkori magyar hadtudomány	17
1.5. A dualizmus magyar hadtudománya	18
1.6. A magyar katonai gondolkodás a 20. században	19
1.7. A közelmúlt és napjaink magyar hadtudománya	21
1.8. A hadtudomány mint tudományág	22
2. A hadikultúrák	25
2.1. A hadikultúrák elméleti kérdései	25
2.1.1. Historiográfiai áttekintés	25
2.1.2. A hadikultúra fogalmi értelmezése	31
2.1.3. A hadikultúrák hadelméleti alapjai	32
2.2. A mozgáscentrikus hadikultúra	34
2.2.1. A mozgáscentrikus hadikultúra Kovács Jenő művében	34
2.2.2. A mozgáscentrikus hadikultúra jellemzői	36
2.2.3. A mozgáscentrikus hadikultúra elmélete	36
2.2.4. Összegzés	46
2.3. Az anyagcentrikus hadikultúra	47
2.3.1. Az anyagcentrikus hadikultúra Kovács Jenő művében	47
2.3.2. Az anyagcentrikus hadikultúra jellemzői	48
2.3.3. Az anyagcentrikus hadikultúra elmélete	49
2.3.4. Összegzés	61
2.4. A gerilla hadviselés hadikultúrája	62
2.4.1. A gerilla hadviselés hadikultúrája Kovács Jenő művében	62
2.4.2. A gerilla hadviselés hadikultúrájának jellemzői	64
2.4.3. A gerilla hadviselés hadikultúrájának elmélete	65
2.4.4. Összegzés	78
2.5. Hadikultúrák napjainkban	79

2.5.1. A hadikultúrák jellemzői	79
2.5.2. A hadikultúrák határvonalai napjainkban	82
Befejezés	89
Felhasznált irodalom	93

Bevezetés

Korunk emberének nagy társadalmi, politikai traumája, hogy a hidegháború vége után majd három évtizeddel azzal kell szembesülnie, hogy a két világhatalom globális, egykori szembenállásának megszűnte nem jelentette, nem jelenti az örök béke korának eljövételét, nem feltételezi a békés, fegyveres konfliktusok nélküli jelent és jövőt. A mindennapok politikai híradásai, a személyes élmények éppen azt a felismerést erősítik, hogy az ember veszélyekkel teli, a fegyveres konfliktusokat tekintve szinte áttekinthetetlen világban él, s miután nehezen érti a közelebbi és távolabbi környezetében zajló fegyveres konfliktusokat, válságokat, a félelem légköre uralja mindennapi életét. E félelem, a tőle való szabaddulás vágya korunk emberének érdeklődését – természetes folyamatként – fordítja a jelen háborúi felé. A háborúk megismerése, vagyis a hadtudományi gondolkodás fejlődése egyidős az emberiséggel, hiszen a jelenség része az ember mindennapjainak. Minél inkább érdeklődik a biztonsági és katonai kérdések iránt, minél többet tud meg ezekről, annál erősebb lesz – az egyébként nyilván több évtizedes – tapasztalat, hogy a különböző társadalmak, az egymással szemben álló államok, adott esetben pusztán társadalmi, etnikai, vallási csoportok más és más módon vívják fegyveres konfliktusaikat, eltérő módon viszonyulnak a hadügy kérdéseikhez, valamint sokszor egymástól jelentősen eltérő fegyveres erőket hoznak létre.

A hétköznapi ember azt is könnyen felismeri, hogy a társadalmak földrajzi környezete, történeti determináltsága, kultúrantropológiai jellemzői tükröződnek azoknak a hadügyhöz való viszonyulásában. Azonban az már nyilván túlmutat a köznapi tudat szintjén, hogy szakmai szempontból az előbbi felismerések jelentős belső ellentmondást feltételeznek. E belső ellentétet abban lehet megragadni, hogy a háború lényegi eleme, a fegyveres küzdelem belső – a különböző hadelméleti iskolák¹ által hol elismert, hol azt tagadó, olykor kétségbe vont – törvényszerűségek alapján zajlik, ami magától értetődően feltételezi, hogy a fegyveres küzdelmet megvívó fegyveres erők alapvetően egyformák legyenek a világban, és ezért minden társadalom ugyanúgy is viszonyuljon hozzájuk. Márpedig a mindennapi híradásokból levonható felületes következtetések ennek éppen ellentmondanak, mert láthatóan más technikai felszereltséggel, szellemi, fizikai, anyagi felkészültséggel, s ami ennél is sokkal fontosabb, a háború kérdéséhez való más viszonyulással vívják napjainkban hadműveleteiket az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország fegyveres erői, valamint a hivatalosan fegyveres erőkkel nem is rendelkező arab társadalmak egyes csoportjai. Vagyis korunk háborúinak külső megjelenési formái, valamint a katonai

---

¹ A jegyzetben az olvasó gyakran találkozhat a *hadügy* és a *hadelmélet* fogalmaival. Pontos értelmezésükhöz ajánljuk Nagy Miklós Mihály rövid megfogalmazását: „[a] hadügy a társadalom védelmi intézményrendszerét, míg a hadelmélet az ehhez az intézményrendszerhez kötődő tudományt, tudományos gondolkodást jelenti.” (NAGY 2014, 25.); a hadügy bővebb értelmezéséhez lásd még SZENDY 2014, 9–33., SZABÓ 1995b, 480–482. és BERKÁNÉ DANESCH – M. SZABÓ – MEZŐ 2015, 227.

szakma – gyakorlati tapasztalatokkal igazolt – törvényszerűségei és az ezek alapján meghatározott eljárásai látszólag ellentétben állnak egymással, s ez teszi korunk fegyveres konfliktusait sokszor nehezen érhetővé mind a szakmabeliek, mind a civilek számára. Ez még akkor is így van, ha sikerül megértenünk és elfogadnunk az egyetemes hadelmélet Clausewitz által megfogalmazott alaptézisét, amely szerint a háború lényege: a politikai akarátérvényesítés céljából végrehajtott, alkalmazott erőszak.²

A tünetek, a híradások képei ennek ellentmondani látszanak, hiszen nehezen érthető, hogy – napjaink világából vett példával élve – az ártatlan civilek életét kioltó, öngyilkos terrorista esetében ugyanarról van szó, mint mondjuk a legkorszerűbben felszerelt fegyveres erők hatalmas kötelékeivel mért csapások esetében. A megjelenési formák azt mutatják, hogy bármennyire is azonos lehet – ahogyan a jegyzet későbbi fejezeteiben látjuk – a háború lényege, az egyes társadalmak esetében mégis jelentős különbségek tanúi lehetünk. Az eltérések főleg a történelmi előzményekből, a technikai, anyagi lehetőségek-ből, s nem utolsó sorban a kulturális antropológiai gyökerekből erednek. E fenti, viszonylag tágra értelmezett jelenséget – vagyis az adott társadalmi csoport viszonyulását a hadügyhöz – korunk hadelmélete a *hadikultúrák* terminus technicusával illeti.

A hadikultúrák témaköre napjaink világában is – eleve az előzőekben említett eligazodás igényéből fakadóan – érdeklődésre tarthat számot, azonban a téma aktualitását más tényezők is indokolják. Az első – s talán a legfontosabb – az a hadelméleti igény, amelyből a háború mint társadalmi jelenség leírása és értelmezése ered. A hadtudomány egyik alapproblémájáról van szó, amely esetében nem kerülhető el az egyes társadalmak közötti különbözőség a hadügy és a háború kérdéseiben. Miután feltételezzük, hogy a hadtudomány – minden más, modern társadalomtudományhoz hasonlóan – a jelenségek vizsgálatakor ok-okozati összefüggéseknek feltárására és leírására törekszik, azt is el kell fogadnunk, hogy a háború, a fegyveres erők útján történő politikai akarátérvényesítésre ható társadalmi erők által létrehozott eltérő vonások az egyes társadalmak, társadalmi csoportok esetében tudományos leírásra, illetve feltárára tarthatnak igényt.

A téma mellett szóló másik érv a háború jellegének korunkban tapasztalható markáns változása. Változó világunk átalakuló hadügyi folyamatai éppen napjainkra eredményezik a fegyveres konfliktusok képének módosulását, és e folyamat, amelynek kezdetei a hidegháború második időszakára tehető, mélyen érintik mind az egyetemes, mind a magyar hadelméletet.

A közelmúlt és a jelen fegyveres konfliktusai, ezek tudományos leírása, jellemzőik és belső összefüggésrendszerük feltárása, megjelenési formáik értékelése (hogy csak néhányat említsünk a legfontosabb kérdések közül), a háborúk fejlődési tendenciáinak meghatározásán túl olyan kérdéskörök, amelyek részben a mindennapi tapasztalatokból, részben pedig napjaink hadügyének eddig – a gyakorlatban – megoldatlan problémáiból erednek. Utóbbi esetében azt látjuk, hogy a múltból örökölt, a legmodernebb technikai eszközökkel felszerelt fegyveres erők hatalmas szervezetei alig vagy egyáltalán nem tudnak megbirkózni a hozzájuk képest igen fejletlen – mondhatnánk kezdetleges – eszközökkel fellépő, harcoló gerilla- és terrorista csoportokkal. E katonai tapasztalat elterjedése együtt jár korunk háborúinak egyik sajátosságának térhódításával: a világ már az aszimmetrikus hadviselés jegyében vívott háborúk korát is éli. Az egyetemes hadügy – a világban

² CLAUSEWITZ 1961, 37.

zajló folyamatok hatására – igényelte a pusztán a fegyveres küzdelemre összpontosító gondolkodás felváltását egy jóval sokrétűbb, rugalmasabb, a fegyveres küzdelemben kívüli tényezőkkel is számoló nézetrendszerrel. Ahogyan az olvasó majd látja, e nézetrendszer egyáltalán nem új a világtörténelemben, tudományos és elméleti gyökerei több évtizedre nyúlnak vissza, csak éppen ma olyan kort élünk, amikor a gyakorlati élet igényei erre irányítják a hadelmélet figyelmét. Korunk hadelmélete egyre inkább tudomásul veszi azt a szintén nem új keletű ténytet, hogy a fegyveres konfliktus nem pusztán a katonák dolga, s ebből, valamint korunk háborúinak jellemzőiből eredően azt is vallja, hogy napjaink háborúi fokozottan érintik az egész társadalmat. S e ponton nyer igazolást a jegyzet témakörének – a hadikultúráknak – fontossága: mert minél inkább érinti a fegyveres konfliktus a társadalmat, az minél inkább a társadalmi potenciálokról, a hadügyön kívüli eszközrendszerek fontosságáról szól, annál inkább hangsúlyosabb lesz a hadikultúrák közötti eltérés. Mindezzel azt is állítjuk, hogy napjaink aszimmetrikus háborúinak többsége nem értelmezhető a hadikultúrák fogalmi rendszere nélkül.

A témaválasztás mellett szóló másik érv szintén hadtudományi jellegű. Az 1980-as évek közepén, amikor a hadtudományon kívüli magyar szellemi élet is ráismert a háború és a hadviselés elméleti kérdéseinek fontosságára, az akkori kor jellegéből adódóan hamarosan szembekerült azzal a ténnyel is, hogy az átalakulóban lévő világ fegyveres konfliktusai túlságosan összetettek ahhoz, hogy pusztán csak hadtudományi eszközökkel le lehetne írni azokat, sőt annyira bonyolult jelenségek ezek, hogy feldolgozásuk az egyéb társadalomtudományok – elsősorban a szociológia és a politológia – eszközrendszerének alkalmazása nélkül meg sem történhet. A magyar politológia ekkoriban figyelt fel arra, hogy a fegyveres konfliktusok már nemcsak a kétszáz évvel korábbi típusokat mutatják, hanem újfajták is megjelentek. Az ezek kategorizálását elvégző *Ágh Attila* – főleg a nyugati szakirodalom alapján – négy fajta fegyveres konfliktust különböztetett meg: *az új konvencionális háborút, a nem konvencionális háborút, a destabilizációs háborút, valamint az anómiás konfliktusokat*.³ A ő felosztása merőben más volt, mint az éppen egy évtizeddel korábbi világé, amikor egy másik magyar gondolkodó, *Kende István* a hidegháború fegyveres konfliktusainak esetében – azok tartalmát tekintve – *kormányzatellenes háborúkról, törzsi háborúkról, határháborúkról* beszélt.⁴ Ágh Attila kategorizálása már egy olyan világra volt jellemző, amelyben megszűnőben volt az a kétpólusú hatalmi viszonyrendszer, amely bizonyos fokig kordában tartotta a helyi háborúkat s az azokon belül alkalmazott erőszakot. Kende István még a törzsi háborúkat így jellemezte: „Lokális nacionalizmusok, népcsoportok közötti ellentétek, szigetcsoporton elterülő országok egyes szigeteinek, részeinek az elszakadási törekvései évszázados tradíciókkal is lehetnek terhesek”⁵ – ez a leírás az egy évtizeddel későbbi világban már sokszor tapasztalt úgynevezett anómiás konfliktusok jegyeit is mutatja, amelyekben a háború sokszor leszűkül az ösztönös és szervezetlen, sokszor váratlan politikai erőszakra és összeütközésekre.⁶ Ugyanígy a hidegháború kétpólusú világának, pontosabban az abban rejlő hatalmi szabályozó rendszernek a megszűnésére vezethető vissza, hogy napjainkra fokozatosan előtérbe

³ ÁGH 1989, 161–191.

⁴ KENDE 1979, 47–70.

⁵ KENDE 1979, 59–60.

⁶ ÁGH 1989, 188.

kerülnek az úgynevezett *nem konvencionális és destabilizációs háborúk*.⁷ Ez pedig ismét annak irányába hat, hogy a hadelmélet figyelme a hadikultúrák jelensége felé forduljon. Ezzel kapcsolatban érdemes arra utalnunk, hogy a destabilizációs háborúk részben a hidegháború örökségeként maradtak ránk, s egyik fő jellemzőjük, Ágh Attila megfogalmazásában: „[a] fő törekvés már nem az ellenfél közvetlen katonai vereségének elérése, hanem kifárasztása az elhúzódó konfliktusban, és összeomlásának kieroszakolása minden lehetséges eszközzel.”⁸ Ugyanakkor a közelmúlt hadelméleti kutatásai megállapították azt is, hogy a hidegháború évtizedeiben a fegyveres konfliktusok kettős arcúak voltak. Nagy Miklós Mihály egyik tanulmányában rámutatott, hogy egyfelől a két globális nagyhatalom szembenállását – még ha ez olykor jelentős kilengéseket is mutatott – a józan politikai megfontoláson alapuló önmérséklet uralta, ám a helyi háborúkban, amelyeket sokszor ideológiai köntösbe bújtattak, a fokozódó erőszak, valamint az önmérséklet hiánya volt jellemző.⁹ E destabilizációs háborúk kifárasztó jellege valójában az egymással szemben álló népek, társadalmi, vallási, etnikai csoportok (társadalmi) potenciáljának felörlésére irányult, ami sokszor a civil lakosság elleni fokozódó erőszakban öltött testet. A hidegháborús szembenállás megszűntével végleg eltűnt az ilyen fegyveres konfliktusokat szabályozó nagyhatalmi akarat, mint ahogyan a múlté lett az olykor – ha nem is mindig – korlátozó ideológia is, ám a sokszor már amúgy is létező, évtizedes konfliktusok a pusztaságukban megmaradtak. Ám miután az egymással küzdő felek egy része elveszítette nagyhatalmi támaszát, és emiatt katonailag is jelentősen meggyengült, az önfenntartás, sokszor a nemzeti, vallási megmaradás érdekében kénytelen folytatni a korábbi évtizedekben már megkezdett küzdelmet. Az aszimmetrikus hadviselés kényszerébe jutva a destabilizációs háború és az anómiás konfliktus eszközeihez nyúl. Ez pedig magában rejtí, hogy a katonai erőszak alkalmazását a társadalomra, annak gondolkodására jellemzően használja, és ez korunkban – a destabilizációs háborúk és az anómiás konfliktusok évtizedeiben – jelentősen növeli a hadikultúrák kérdéskörének fontosságát.

Az általunk választott téma jelentőségét – a fent vázlatosan ábrázolt hadügyi folyamatokon túl – a közelmúlt tudománytörténeti jelenségei is igazolják. A destabilizációs háborúk, az anómiás konfliktusok, valamint a terrorizmus előtérbe kerülése azt eredményezte, hogy a katonai gondolkodók mellett egyéb társadalomtudományok képviselőinek érdeklődése is az erőszak, az egyéni és társadalmi, valamint intézményesített politikai erőszak felé forduljon. A társadalomtudományi kutatók és történészek kiütkeresései napjaink világának biztonsági csapdájából, az egyre sokasodó – és korábban soha nem tapasztalt változatossággal alkalmazott fizikai erőszakkal foglalkozó – értelmezések, háborús okkeresések a fegyveres konfliktusok mögött megbújó társadalmi és gondolkodásbeli sajátosságok fontosságát hangsúlyozzák. Az e téren a közelmúltban keletkezett szakirodalom egyértelműen igazolja azt, hogy korunk fegyveres konfliktusainak értékelése már-már

⁷ Az Ágh Attila szerinti kategorizálás szerint a nem konvencionális háború jellemzője, hogy „a konfliktusok színskáláján elmozdul a konvencionális háború fenti típusától az elhúzódó konfliktus felé. A nem konvencionális háborúnak rendszerint vannak a konvencionális háborúra emlékeztető szakaszai is, de nem ez a vonás dominál a háború egészét illetően.” (ÁGH 1989, 182–183.) Ezzel szemben: „Destabilizációs háborúnak nevezzük a helyi háborúknak azt a típusát, amelyben a hangsúly már teljesen áttevődött a konfliktus nem katonai eszközeire.” (Uo. 186.)

⁸ ÁGH 1989, 186.

⁹ NAGY 2004, 168–169.

elképzeltetlen a társadalmak gondolkodásmódját is tükröző elméleti rendszerek figyelmen kívül hagyásával. Vagyis olyan szemléletmódot igényel, amely egyszerre juttat kifejezésre szűkebb katonai és tágabb társadalomelméleti megközelítést.

Tartalmát tekintve a jegyzet két részre osztható. Az első fejezet először röviden áttekinti a magyar hadtudományi gondolkodás főbb csomópontjait és teoretikusait, bemutatja azok legfontosabb műveit és az adott korszak legmeghatározóbb hadművészeti problémáit. A második rész a 20. századi magyar hadtudomány egyik vitatott, ám kétség kívül sokat elemzett témáját, a hadikultúrák problémakörét vizsgálja. Ez utóbbi fejezetek közül az első annak alapján vizsgálja a hadikultúrákat, hogy mely rendszer milyen eszközökkel igyekszik politikai akaratát érvényesíteni, vagyis igyekszünk összefoglalni a hadikultúrák hadelméleti alapjait. Ebből adódik, hogy a jegyzet a hadtudomány – azon belül pedig a hadelmélet – keretein belül mozog, és bármennyire is csábító, de a kulturális antropológia és a szociológia területét nem érinti. A jegyzet – az előző oldalakon elmondottakból eredően – az indukció, néhol pedig az analógia módszerét követve az erőszak-alkalmazás eszközrendszere felől közelít a hadikultúrák kérdésköréhez. Ennek szakmai oka abban rejlik, hogy létezik a hadikultúrák különbözősége mögött megbúvó egyetlen közös elem, a háború lényegi tényezője, amellyel – a már említettek szerint – definiálható a politikai célból alkalmazott erőszak. Az egyetemes hadelmélet ezzel határozza meg – Clausewitztól átvéve a fogalmat – a háború kategóriáját: „[a] háború tehát erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.”¹⁰ A jegyzetben e definíciót alkalmazzuk mi is. Amennyiben elfogadjuk e fenti fogalmi meghatározást, akkor ebből eredően rögzíthetjük vizsgálódásunk fő szempontját is, amelynek alapján az egyes hadikultúrák megkülönböztethetők egymástól, nevezetesen: az egyes hadikultúrákra milyen erőszak-alkalmazási eszközök és módszerek jellemzőek, és ez miként tükröződik az adott hadikultúrának a politika és a hadügy viszonyáról vallott elképzeléseiben.

A jegyzet hadikultúrákkal foglalkozó fejezeteinek legfőbb mondanivalója az, hogy a hadikultúrák (mozgáscentrikus, anyagcentrikus, gerilla) ugyan eddigi fejlődési folyamataikban – főbb jellemzőiket tekintve – élesen elkülönültek egymástól, ám napjainkban, amikor a nemzetközi hadügy égető problémája a destabilizációs háborúk és anómiás konfliktusok féken tartása, valamint a terrorizmus elleni küzdelem, a hadikultúrák között levő határok elmosódnak, és a hadikultúrák egymásban feloldód(hat)nak. Ennek okát abban látjuk, hogy a politikai siker érdekében történő, erőszakos akaratérvényesítés eszközrendszere változott meg abban az értelemben, hogy az aszimmetrikus hadviselés lényegéből adódóan az adott háborúban résztvevő aszimmetrikus fél kénytelen minden eszközzel élni, és ez kényszerítően hat a szemben álló félre is. Ez pedig fokozatosan átalakítja a katonák és a politikusok gondolkodását is: a kényszerítő eszközök sokrétűségébe vetett hit – ami részben a hidegháború következménye is – hatja át napjaink stratégiai gondolkodását.

A jegyzet legfőbb célja egyrészt a magyar hadtudományi gondolkodás történetének bemutatása, másrészt a hadikultúrák néhány fejlődéstörténeti vonásának felvázolásán túl azok elméleti alapjaihoz, iskoláihoz kapcsolódó főbb téziseinek, jellemzőinek az összegzése, valamint annak igazolása, hogy az egyes hadikultúrák közötti éles elméleti határ napjaink hadügyében eltűnik.

¹⁰ CLAUSEWITZ 1961, 37.

A jegyzet a katonai teória kronológiai áttekintése mellett a modern hadelmélet időszzerű kérdését vizsgálja, megközelítése kettős szempontrendszer szerint történik. Egyrészt a téma jellegéből adódóan alkalmaznunk kell a történeti megközelítést, másrészt ragaszkodnunk kell a hadtudományi szemléletmódhoz is. A különböző gondolkodók és iskoláik nézetrendszerit nem pusztán összegyűjteni törekszünk, hanem célunk az is, hogy bemutassuk ezeknek a mai megjelenési formáit is, azaz a kettős nézetrendszer alkalmazásával – az elmélet terén – szeretnénk a múlttól szólni, a hadikultúrák ok-okozati elméleti összefüggésrendszerét feltárni.

1. A magyar katonai gondolkodás története

„Az elmélet csupán szemlélet, ne pedig tan legyen. [...] Az elmélet nevelje a leendő hadvezér szellemét, vagyis irányítsa önképzését és nevelését, ám nem szükséges, hogy a csatamezőre is elkísérje; tegyen úgy, mint a bölcs nevelő, aki irányítja és egyengeti az ifjú szellemi fejlődését, anélkül, hogy egész életén át kézen fogva vezetné.”¹ (Carl von Clausewitz)

1.1. A magyar katonai gondolkodás Mohács előtt

A modern értelemben vett magyar katonai gondolkodásról a Mohács előtti időkben nem beszélhetünk. A középkori Magyarország hadügyéről rendelkezésre álló forrásokban szereplő katonai események leírásából, az ebben a korban íródott oklevelekben és feljegyzésekben ugyan megörökítették a háborúk gyakorlatát, a hőstetteket és a kudarokat is, de mindezek után nem vontak le következtetéseket. A 14. századtól a reneszánsz hatása, vagyis az antik minták átvétele Magyarországon is éreztette hatását. Vegetius *A hadtudomány foglalata* című művének átdolgozásai eljutottak hazánkba, de a kor haditechnikai újításai (például: erődítéstechnika) is hatottak. Zsigmond és utódai korának forrásai közül kiemelhető Pier Paolo Vergerio nevelésre szánt *A fiatalság nemes erkölcssei és a szabad tudományok* című műve, melyben jelentős teret kapott a hadtudomány. Ezt a munkát a feljegyzések szerint V. László és Mátyás neveléséhez is felhasználták. Ekkor készült el az első hazai katonai célokra készített térkép is: Mariano di Jacopo (Taccola) *A hadieszközökről* című kéziratában maradt fent egy Balkán-térkép, melyen jelezték, hogy a térségben Konstantinápoly felé mozgó seregek milyen utakon, mekkora távolságok megtételével juthatnak el a városig. Ki kell emelni a kor egyik legjelesebb hadvezérének Ozorai Píponak személyét is, akít a hadszervezésben való ismeretei, és a végvári rendszer kiépítésében játszott szerepe miatt a kor kevés művelt zsoldosvezérei között tartottak számon. A magyar középkor végére a magyar hadtudományi források száma jelentősen megnőtt, ami elsősorban Mátyás királynak volt köszönhető. Könyvtárában megtalálható volt korának hadtudományi szakirodalma. A hadügy iránt szenvedélyesen érdeklődő uralkodó leveleiből kiderül, hogy a király ismerte korának katonai kérdéseit, azokban igen járatos volt. Hadseregéről, annak felépítéséről az 1479-ben és 1481-ben írt levelei, valamint Bonfininek az 1487-es bécsújhelyi hadiszemlééről írott műve számolt be. Összegezve elmondható, hogy 1526 előtt a hadviselés gyakorlatáról írtak egyfajta példatárként szolgáltak a hadügy iránt érdeklődők számára, azonban mindez a török hódoltság korában megváltozott.

¹ CLAUSEWITZ 1961, 132–133.

1.2. A török kor. A költő, a hadtudós és a hadvezér: Zrínyi Miklós

A török több mint másfél évszázados magyarországi jelenléte folyamatos feladat elé állította az itt szolgáló katonákat, így a magyar hadtudományt is. A kor magyar katonai gondolkodását egyetlen kérdés foglalkoztatta: miként lehet a törököt kiűzni az ország területéről.

Pécsi Kis Péter *Exegeticon* (Magyarázat) című munkája 1564-ben készült. Szerzője 1541-ben maga is járt a Buda elé érkezett török sereg táborában, és megfigyelései alapján írta meg művét. A török tábor és sereg bemutatása a kor egyik legjobb leírása az ellenség fegyveres erejéről. Pécsi Kis Péter részletesen ismertette a török haderő tagozódását, fegyverzetét és felállítását, és rámutatott arra, hogy a sereg gerincét a janicsárok alkották. Bemutatta a török tábor rendjét és tisztaságát, a hit erejében bízó török katonák fegyelmét, és leírta az élelmezés részleteit is. Ezzel szemben komolyan bírálta a kor keresztény seregeit, melyeknek tanulniuk kellene az ellenségtől, amennyiben azt le szeretnék győzni.

Lazarus von Schwendi, az Elzászban született, és 1552-ben lovaggá ütött katona 1565-ben érkezett Magyarországra. Korábbi harctéri tapasztalatait kamatoztatva gyors sikereket ért el a török ellen, melyért 1568-ban bárói címet kapott. A *Hadidiskursusok* című művében körbejárta a kor hadviselésének főbb kérdéseit, *A mit kellene tenni, s hogyan kellene magunkat viselni a török ellenében* című memorandumában pedig a hadügy gyakorlati kérdéseit mutatta be. Véleménye szerint a török erőfölénye miatt egyelőre legyőzhetetlen, éppen ezért javasolta egy jól működő védelmi rendszer kiépítését, mely biztos védelmet nyújtana a magyarok kezében levő területek számára. Ezen a területen lehetne megkezdeni a felkészülést a török ellen, melyben fontos szerepet szánt mind a külföldi (például spanyol, francia, burgundiai és németalföldi lövészek, valamint szász lovasok), mind a magyarországi hadaknak.²

A kor hadügyének egyik legfontosabb kérdése a mozgó seregek ellátása volt. Érdekes feljegyzés született 1598-ban Wolfgang Jorger, Balthasar Christoff Thonradl és Casper Püchler báró révén, akik a kérdés megoldásához először is a megfelelő pénzügyi háttér megteremtését sürgették. Javasolták, hogy a szükséges élelmiszereket a hadszíntérhez közel, tehát Magyarországon vagy Ausztriában kell megvásárolni, és azokat a Dunán kell eljuttatni a sereghez. Felhívták a figyelmet arra, hogy az élelmiszer hatékony elosztásához megfelelő adminisztráció is szükséges, és kívánatos a kiszállítás és a szétosztás rendszerének megváltoztatása is, ugyanis a vállalkozói alapon történő folyamat során sokszor a törökhöz jutottak el a felhalmozott készletek.³

A török korszak katonai teoretikusai közül kiemelkedett a költő, hadvezér és hadtudós Zrínyi Miklós (1620–1664), akit a legnagyobb magyar katonai gondolkodóként tartunk számon, akinek helye van a hadtudomány egyetemes klasszikusai között is. Ő volt az első magyar nyelven alkotó hadtudományi író, aki ezzel megalapozta a magyar katonai szaknyelvet is. Alaposan ismerte kora hadviselésének gyakorlatát, hadtudományát, sok olyan kérdésben foglalt állást (például hadseregellátás, ellátás és stratégia kapcsolata, a háború filozófiája, a háború lélektana stb.), amelyek ténylegesen korának fontos hadviselési problémái voltak. Az európai látókörű, a hazai viszonyokat alaposan ismerő hadtudós a hazafiságot tekintette a győzelem egyik legfontosabb tényezőjének.

² KELENIK 1995, 36–37.

³ Uo. 39–42.

Hadtudományi munkássága igen jelentős, amellyel a magyar katonai gondolkodást a kor színvonalára kívánta emelni. Az első magyar nyelvű barokk eposz, a katonai oktató szándékkal is íródott *Szigeti veszedelem* a kor várharcait, a várívás és várvédelem módját is ábrázolta, valamint a harcok során jelentkező félelem lélektanát is bemutatta. A *Vitéz hadnagy* című művében Zrínyi feljegyzései, olvasmányai és élményei tükröződnek: képet kaphatunk a katonai teoretikus munkamódszeréről és széles, a filozófiát, a politikatudományt, a történelmet, valamint a hadtudományt érintő érdeklődési köréről is. A mű foglalkozik a háború és a valószínűség kapcsolatával is, amely kapcsán a szerző a jó hadvezér személyiségét is bemutatta. Zrínyi munkájából kitűnik, hogy a jó katonai vezetőnek lexikálisan képzett, hadi tapasztalatokkal rendelkező és döntésképes katonának kell lennie. A hadi értelem megszerzésében fontos szerepet szánt a hadtörténelem tanulmányozásának, amely ránevel a fegyelmezett és észszerű katonai gondolkodásra, segít elsajátítani a helyzetmegítélés technikáját, illetve lelki készséget, vagyis „jó rezolúciót” ad számára. A *Mátyás király életéről való elmélkedések* című munkáját felfoghatjuk Zrínyi saját államelméleti és politikai programjának is. A műben katonai tanulságként az aktivitást emelte ki, és – többek között – Boroszló 1478-as ostromát hozta fel követendő példának.

Hadtudományi művei közül a legjelentősebbek a *Tábori kis tracta*, és a *Ne bántsd a magyart. Az török áfium ellen való orvosság*. Az előbbi a hadtudományról szóló összefoglaló értekezésnek készült, de Zrínyi korai halála miatt befejezetlen maradt, a kidolgozott részek a hadseregszervezés, a táboroztatás és az anyagi ellátás kérdéseit érintették. Zrínyi a hadsereg ideális létszámáról való elmélkedése során bizonyította, hogy 48 ezer embernél nagyobb sereg felállítására a kor viszonyai között nem volt lehetőség. Rávilágított arra a problémára is, hogy korának viszonyai nem tették lehetővé a csapatok helyi beszerzéssel történő ellátását, ezért az élelmezéshez raktárak kiépítése volt szükséges. A sereg táboroztatásának részletekig menő leírása révén látható, hogy a csapatok rendezett elhelyezése tükrözte a csatarendet, s mindez a harcalképzés növelését szolgálta. A rendezett tábori elhelyezés egészségügyi, adminisztratív és fegyelmi okok miatt is kívánatos volt. A mű befejezetlenül maradt. Perjés Géza szerint a menet, a biztosítás, a takarmányozás, a taktika, a stratégia, a várépítés, a várharc, a politika és a stratégia világát magában foglaló magasabb stratégia, valamint a hadvezér és a hadvezetés is helyet kaptak volna benne.⁴

A *Ne bántsd a magyart...* a korabeli Magyarország hadügyének maró kritikájaként íródott, amelyben Zrínyi az állandó hadsereg felállítása mellett érvelt, ugyanakkor megemlítette annak hazai korlátait is. A mű – mintegy gondolati folytatásaként a *Tábori kis tractának* és a *Vitéz hadnagynak* – Zrínyi elvi síkon kifejtett nézeteinek a gyakorlatba való átültetése. Ezt a gyakorlatot kívánta a szerző alkalmazni az ország által felállítandó hadseregre és a török elleni háborúra nézvést is. Az előbbi kérdés kapcsán Zrínyi egy állandó, magyarokból álló, békében 4000 ezer fő gyalogost és 8000 fő lovast számláló hadsereg felállítása mellett érvelt, amely kiképzett és fegyelmezett erővel a nemesi felkelés, valamint az alkalmanként felálló mezei hadakat lett volna hivatott kiváltani. Zrínyi jól látta, hogy az ütőképes hadsereg a hadtudományokban való jártasság nélkül nem lehet hatékony, ezért javasolta, hogy külföldi kiképzők teremtsék meg a rendet a katonák között. Az állandó hadsereg felállításához jó és tapasztalt kiképzőkre, az ország összefogására, valamint a szükséges pénz előteremtésére van szükség. Művével Zrínyi szerette volna felrázni kortársait,

⁴ Zrínyi 1957, 86.

szeretett volna változtatni a magyar hadügyön, és mindezt a gyakorlatban bizonyítandó, az aktív védelem példájaként saját maga építette fel Zrinyiújvárt, továbbá maga vezette 1663–1664. fordulóján az eszéki híd felújításával végződő téli hadjáratot.

1.3. A 18. század

A 18. század elejének magyar katonai gondolkodását már nem a török elleni harc, hanem a korszerűtlen magyar hadügy és fegyveres erő megreformálására irányuló törekvések jellemezték. A Rákóczi-szabadságharc bukása után ez a törekvés a magyar katonaságnak a Habsburg Birodalom hadseregébe való integrációját segítette. A század elején, 1705-ben Forgách Simon tábornok nyomda alá rendeztette Zrínyi *Ne bánts d a magyart...* című művét, amellyel fő célja az volt, hogy megalapozza az alapvetően irreguláris fejedelmi hadak regularizálódását. *Discursus* című hadtudományi munkájában is amellett érvelt, hogy az országnak egy 30 000 gyalogosból és 20 000 lovasból álló reguláris fegyveres erőre van szüksége, mely mellé további, a megyékből kiállított 10 000 gyalogosra, valamint jelentős létszámú mezei lovasságra is számított.⁵ Forgách az irregularitásban, a könnyű fegyverzetben és a kiképzettség hiányában látta a kuruc hadsereg legnagyobb gyengeségét, ezért ezek kiküszöbölése mellett érvelt, de azt hangoztatta, hogy a korszerű elveket csak a magyar viszonyok figyelembevételével szabad átvenni.

A regularizációra való törekvés figyelhető meg Rádai Pál *Regulamentum Universale* címmel kiadott munkájának a haditörvényekkel kapcsolatos részében is. A kuruc haderő számára készített általános katonai szabályzat leírta e fegyveres erő jellemzőit, működését és szabályait, valamint a hatályos katonai törvényeket is. A kor más katonai művei a harcászatban felmerülő problémákra, valamint a nyugati minták átvételének szükségességére mutattak rá.

A 18. század magyar katonai gondolkodói közül kiemelkedett Jeney Lajos Mihály munkássága. A kisháborúról szóló *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint* című hadtudományi szakmunkát a század legjelentősebb magyar hadtudományi teljesítményének tekinthetjük, hiszen saját korában e témában De la Croixnak és Grandmaisonnak a kisháborúról írott műveivel emlegették egy lapon. Az 1759-ben Hágában megjelent, térképvázlatokkal ellátott írásmű a portyázás és a különítményharc minden elemét érintette. Szerzője a portyázó csapat nagyságát minimum 100, maximum 2000 főben határozta meg, akik nagyobb része (60%) lovasokból, kisebb része (40%) gyalogos katonákból állt, de megjegyezte, hogy a portya körülményei szerint alakítandó mind a csapat létszáma, mind pedig az összetétel aránya is. A 14 fejezet részletesen bemutatja a portyák kapcsán felmerülő gyakorlati kérdéseket, és térképekkel illusztrálta a harceljárásokat, a portyázással kapcsolatos katonai tevékenységeket (felderítés, lesvetés, visszavonulás), valamint a portyázáskor az embereket és a lovakat is érintő megbetegedések elleni módszereket.⁶ Jeney 1787-ben a korábban megjelent művéhez további kiegészítéseket fogalmazott meg, amelyekben a két kiadás között megszerzett katonai tapasztalatait vezette papírra.

⁵ CZIGÁNY 1995, 59–60.

⁶ JENEY 1986.

1.4. A reformkori magyar hadtudomány

A század végén elinduló francia forradalmi és napóleoni háborúk óriási hatást gyakoroltak az egyetemes és a magyar katonai gondolkodásra is. A korszak hadügyi változásait a magyar katonák a gyakorlatban tapasztalták meg, hiszen Napóleon egyik legkitartóbb ellenfele a Habsburg Birodalom volt. A Birodalom hadseregében szolgáló magyar katonák tapasztalatai beépültek a magyar hadügybe, az európai változások – elsősorban a nacionalizmus megjelenése – az önálló magyar hadtudományi gondolkodás kereteit teremtették meg, amelyre Napóleon mellett a Habsburg-ház legtehetségesebb katonájának, Károly főhercegnek a munkássága is hatott.

A korszak egyik legfontosabb kérdése az önálló magyar nemzeti hadsereg megteremtése volt. Az 1790–1791-es országgyűléstől kezdve minden diétán szorgalmazták az önálló magyar főparancsnokság és nemzeti hadsereg felállítását. Péchy Mihály százados már 1792-ben elkészített egy tervezetet a Budán felállítandó magyar katonai akadémiáról, de az országgyűlési határozatok híján az iskolát nem állították fel. A későbbi Ludovika törvényi alapjait az 1808-as VII. törvény fektette le, melyben elrendelték egy magyar tisztképző akadémia létrehozását.

A magyar tudományos élet fejlődésére óriási hatást gyakorolt a Széchenyi István gróf által 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság (1840-től Magyar Tudományos Akadémia). A Társaságon belül a katonák jelenlétét gróf Festetich László 1826-os pénzadománya biztosította: a felajánlás szerint a tízezer pengőforintot a hazai hadtudomány művelésére, annak kamatait pedig egy hadtudományi rendes tag fizetésére kellett fordítani. A Tudós Társaság első levelező katona tagja 1831-ben Kiss Károly, míg első rendes katona tagja 1838-ban Tanárky Sándor lett, akiket többek között Szontagh Gusztáv, Korponay János, Mészáros Lázár követett. 1830-ban megtörtént a Ludovika Akadémia alapkövetétele is. A *honvéd* kifejezés is ekkor született meg: Kiss Károly Napóleon maximáit magyarázó jegyzetei között szerepeltette először e szóösszetételt.⁷

A reformkor tudós katonáinak kutatásai a háború politikájára, a hadtudomány elméletére, a stratégia és a taktika leírhatóságára, a hadi történetírásra, a katonai tan- és nevelésrendszerre, a hadi építés mesterségére, a hadi földleírásra, illetve a fegyver- és lőszerismeretre koncentráltak. Fontos megjegyezni, hogy a saját publikációk mellett neves külföldi teoretikusok műveit is lefordították magyarra. A Magyar Tudós Társaságban elsőként rendes taggá választott katona, Tanárky Sándor *A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fenntartására életbe ható fontosságáról* című székfoglalójában a hadtudomány hazai művelése mellett érvelt. E gondolatot erősítette az 1840-ben már rendes akadémiai taggá váló Kiss Károly is székfoglalójában, amelynek címe a következő volt: *Mi okozta a francia köztársaság harcnyereségeit? Győzelmének mi adott olly hatalmas befolyásu sikert?* Kiss rámutatott, hogy a teljesen új elvek, az ezeken alapuló szervezés és harceljárások vezettek el a francia tömeghadsereg katonai sikereihez.⁸ Napóleon hadművészetének első magyarországi feldolgozását Szontagh Gusztávnak köszönhetjük, aki 1835-ben *Napóleon az író, s annak emlékiratai* című művében Nagy Sándorhoz és Julius Caesarhoz hasonlította a franciák császárárt. A kor magyar katonai

⁷ Ács 1995, 85.

⁸ Uo. 88.

gondolkodói közül Czecz Jánosban tisztelhetjük a magyar katonai szaknyelv megerem-tőjét, aki *Magyar hadi nyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára* címmel katonai szótárat jelentetett meg. Korponay János és Tóth Ágoston a magyar katonai térképészet első képviselői voltak, előbbinek *Hadi földleírás* című műve volt az egyik első alkotás e diszciplínában. Raksányi Imre – az 1848-ban megjelenő első magyar hadtudományi folyóirat, a *Honvédelmi Szövetség* elindítója – már 1840-ben, tehát az első kiadás után 8 évvel fordításokat közölt Carl von Clausewitz *A háborúról* című művéből *Kalászkok a hadtudomány mezején* címmel. Mészáros Lázár 1845-ben tartott akadémiai levelező tagi székfoglalója *A katonaságról* címmel a társadalom és a hadügy, a háború és a hadsereg viszonyrendszerét vizsgálta meg. Kijelenthető, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc katonai sikereinek hátterében a reformkori magyar hadtudomány eredményei álltak. A szabadságharc eseményeiről a külföldön és hazánkban is megjelenő katonai emlékiratokban olvashatnak az érdeklődők, melyek szerzői közül Klapka György, Czecz János, Görgey Artúr, Mészáros Lázár és Asbóth Lajos emelhetők ki.

1.5. A dualizmus magyar hadtudománya

A szabadságharc bukását követő megtorlás évtizedeiben főleg az emigrációba került katonák és Kossuth Lajos hadtudományi munkássága emelhető ki. A bő két évtizedben Hollán Ernő, Asbóth Lajos és Korponay János lettek az MTA tagjai. Az 1867-es kiegyezés és az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte a magyar hadtudomány továbbfejlődését eredményezte. Az *1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről* létrehozta a Magyar Királyi Honvédséget, az *1872. évi XVI. törvénycikk* alapján 1873/1874-es tanévben pedig megindult az oktatás a Ludovika Akadémián. A kor magyar katonai szakírói közül kiemelkedett az ekkori magyar hadtudomány sokoldalú művelőjeként ismert Terstyanszky Ágoston, akinek *A hadi tudományok tana felolvasásokban, hadtörténeti példákkal felvilágosítva* című munkája a német nyelvterületen is pozitív visszhangot kapott. *Hadászat* címmel jelent meg Forinyák Gyula kötete, amely a kor színvonalának megfelelően vizsgálta a háborút, a hadászat és a harcászat elemeit. A magyar katonai szaknyelvet továbbfejlesztő katonapedagógus Kápolnai Pauer István 1881-ben *A hadtudomány viszonya a többi tudományhoz* című székfoglalójában az akkori tisztképzésre vonatkozóan kifejtette, hogy a katonai ismeretek mellett fontos a filozófia, a nemzetgazdaságtan, a pedagógia, a jogismeret és hadtudomány különféle területeinek az oktatása is. Rögzítette azt is, hogy a hadtudomány, amelynek alapja a történelem, a társadalomtudományok közé sorolandó.⁹ A dualizmus magyar hadtudományának jelentős teljesítménye volt, hogy a Ludovika Akadémia tanára, Hazai Samu 1892 és 1894 között teljes egészében lefordította Clausewitz ekkor már klasszikusnak számító, *A háborúról* című művét. A harcászat módszereit kutatta a hadtörténész Rónai Horváth Jenő, aki akadémiai székfoglalóját 1889-ben *Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi elvei* címmel tartotta meg. Ő volt az első szerkesztője az 1888-ban elinduló *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóiratnak, és ő rendezte sajtó alá Zrínyi Miklós hadtudományi műveit is.

⁹ Uo. 101.

Elindultak az első katonai szakfolyóiratok is: *Ludovika Akadémia Közlönye*, később *Magyar Katonai Közöny*, *Hadtörténelmi Közlemények*, *A Hadsereg*, *Az Őrszem*, *Katonás Nevelés*. 1882–1883-ban megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottsága is, amelynek első elnökévé a kiváló hadmérnököt, Hollán Ernőt választották meg. A Bizottság ugyan 1898-ban megszűnt, a hadtudomány művelése tovább folyt az MTA-n.

A 20. század első évtizedében az egyetemes és hazai hadtudomány képviselői a nagyhatalmak között hamarosan kirobbanó nagy háborúra készültek. A magyar tudományos élet részeként elismert ekkori magyar katonai gondolkodás kötődött az európai hadtudományos gondolkodás áramlataihoz, amely hatott az itthoni tudományos életre, így kijelenthető, hogy a kor magyar katonai teoretikusai aktuális kérdésekkel foglalkoztak. A magyar tisztikar komoly erőfeszítéseket tett a hadtudományi irodalom fejlesztése érdekében, és a korszerű források mellett ekkorra már önálló eredményeket is felmutató munkák is megszülettek. A Magyar Tudományos Akadémián belül 1909-től a Hadtörténelmi Bizottságban zajlott a diszciplína kutatása. A kor hadügyének átalakulása a meglévő fegyveres erők struktúráját is érintették: hazánkban a tömeghadsereg szervezési kérdéseivel elsőként Stromfeld Aurél foglalkozott *Hadseregszervezés* című munkájában.

A jövő háborújának kérdéskörét vizsgálva a kor magyar szakírói elvégezték az ekkoriban zajló fegyveres konfliktusok tapasztalatainak elemzését. Az II. angol–búr (1899–1902) és az orosz–japán (1904–1905) háború tapasztalatai a háborúk jellegének megváltozását (a védelem előnye, állásharc, a lovasság szerepvesztése, a tüzérő fölénye) vetítették elő a századfordulón. A jövő háborújával kapcsolatban állapította meg a hadtörténész Breit József, hogy a szárazföldi haderőnem fegyvernemei közül a gyalogság bír majd döntő szereppel.¹⁰ Gabányi János rámutatott arra, hogy hamarosan soha nem látott méretű hadszíntéren egy elhúzódó háború fog kitörni, melyben a nagyobb tartalékokkal bíró fél fog győzni.¹¹ Az elavuló fegyvernem, a lovasság kiképzésének megújítását sürgette Csáki Károly, aki a tüzérő megnövekedése miatt a támadóharc fölényét és a döntő csata lehetőségét is megkérdőjelezte.¹² Ez utóbbi kapcsán hasonlóan vélekedett Clausewitz első magyar fordítója, Hazai Samu is. A hivatalos katonai álláspont azonban eltért ezektől a véleményektől, de az 1914-ben kirobbant első világháború bebizonyította a fenti szakírók igazát.

1.6. A magyar katonai gondolkodás a 20. században

A többéves küzdelmet, kimerítő állásharcokat és eldöntetlen csatákat hozó nagy háború és a forradalmak utáni időszakra az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum nyomta rá a bélyegét. A Magyarország honvédelmét drasztikusan meggyöngyítő rendezés okozta bénultság a katonai gondolkodásban is megfigyelhető volt. A Versailles-i békerendszer igazságtalan döntései magukkal vonták egy hamarosan kitörő újabb háború képét, amelyre a felkészülést mihamarabb el kellett kezdeni. A magyar tisztikar a békeszerződés korlátai (létszám, fegyverzet, pénz) miatt erre a közelgő fegyveres konfliktusra csupán elméletben volt képes. Az 1920-as évek elején megkezdődött a nagy háború tapasztalatainak

¹⁰ SZABÓ 1995, 117–118.

¹¹ *Uo.* 120–121.

¹² *Uo.* 122.

feldolgozása, elsősorban a *Magyar Katonai Szemle*, később a *Vezérkari Lapszemle* hasábjain. A jövő háborújáról alkotott nézeteket viszont alapvetően befolyásolta az a tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia katonái a világháború új harceszközeivel alig, vagy egyáltalán nem találkoztak. A katonai gondolkodás kereste a kudarc okait is, melyek közül a politikai és a katonai vezetés közötti együttműködés hiányát, valamint a hátország megrendülését és dezorganizációját hangoztatták, illetve ezek kiküszöbölését hirdették.

A két világháború közötti időszak új elméletei közül a gépesített háború és a légiuralom elméletei nagy hatást gyakoroltak a magyar katonai gondolkodásra is, de az elméletek gyakorlati alkalmazására a már említett korlátozások miatt az 1930-as évek végéig nem volt lehetőség. A gépesítésről szóló elméletek követői közül Csejkovits Károly már 1926-ban, *A jövő hadviselése és annak eszközei* című tanulmányában egy elit, gépesített haderő létrehozása mellett érvelt a tömeghadseregek mellett. Hangoztatta, hogy a jövő háborújában a cél az ellenség gyors lerohanása lesz, mellyel elkerülhetővé válna a konfliktus mélyülése, kiszélesedése és anyagháború-jellegű elhúzódása. Az ebben az időben a Hadiakadémián tanító Werth Henrik 1930-ban már a következő nagy háborút vizionálta. *A hadvezetés elmélete* címmel összeállított munkában hangoztatta, hogy a totálissá szélesedő, vagyis a szemben álló felek hátországait sem kímélő fegyveres konfliktusban a haditechnikai eszközök döntő tényezővé válnak majd, és a háború mozgóháború jellegű lesz. Hasonlóan Csejkovitshoz, ő is egy korszerűen felszerelt elit haderő megteremtése mellett állt ki, melyhez a szükséges felszerelést a megerősített magyar hadiiparnak kellett volna előteremtenie. Meg kell jegyezni, hogy a korszakban az elgondolásoknak megfelelő elit hadsereg egyetlen országban sem jött létre.

Guderian és Eimannsberger hatására Magyarországon is egyre több figyelmet kapott az erős páncélos és légi kötelékkel rendelkező haderő elképzelése. A harckocsik hadrendbe állítása, valamint a gyorscsapatok felállítása mellett érvelt Horváth László 1931-ben *A harckocsik alkalmazása és a jövő harcászata* című tanulmányában. Gerbert Károly *A gyalogság jövője* címmel 1932-ben megjelent írásában arra hívta fel a magyar katonák figyelmét, hogy a páncélosok hiányában sem szabad az azok elleni harcról, az arra való felkészületről megfeledkezni, ugyanis a közelgő háborúban a harckocsik döntő szerepet kapnak majd. Gerbert is a harckocsiknak az összefegyvernemi magasabbegységekbe való szervezését hirdette, amelyekkel az ellenséges vonalak áttörése után a siker kifejtése is lehetővé válik. A kedvezőbb külpolitikai helyzet miatt lassan lehetővé vált a fenti elvek gyakorlatba történő átültetése. A gyorscsapatok szervezése mellett Nagybaczoni Nagy Vilmos érvelt, aki *A gyorsan mozgó seregtestek* című tanulmányában kiemelte, hogy hazánkknak a teljesen gépesített seregtestek felállítására ekkor nem volt lehetősége, ezért egy vegyes állományú lovas, gépkocsizó, kerékpáros egységekből álló gépkocsizó és lovas dandárok felállítását sürgette.

Douhet légiuralomra vonatkozó elméletének hatása mutatható ki Madarász László 1927-ben megjelent *Légi háború* című munkájában. Az olasz teoretikushoz hasonlóan részletesen ismertette az új haderőnem, valamint az ellene ható légvédelem feladatait is. Szentnémedy Ferenc 1933-ban *A repülés* címmel jelentette meg gondolatait: a szerző a légi fegyverkezés szükségességét hangoztatta. A korszak végére a magyar tisztikar fokozatosan átpolitikázódott, melynek negatív hatásai 1939 után érvényesültek.

A második világháború utáni időszak magyar katonai gondolkodására a szovjet befolyási övezetben és szövetségi rendszerben elfoglalt helyünk gyakorolt hatást. Az ország

szovjetizálása a hadügyet is érintette, amely az önálló magyar katonai gondolkodás elnyomását eredményezte. A Magyar Tudományos Akadémia 1947. évi nagygyűlésének június 3-ai osztálygyűlése kimondta, hogy a testületen belül a hadtudomány feleslegessé vált.¹³ Az 1956-ig tartó időszakban megtörtént a szovjet hadügyi minták és elvek kritika nélküli átvétele, miközben az ország fegyveres ereje (immáron Magyar Néphadsereg néven) egy újabb világháborúra készült fel. Az ország katonai doktrínáját, a hadászati, hadművelési és harcászati elveit is a Varsói Szerződésben elfoglalt helyünk, vagyis a Szovjetuniótól való függőségünk határozta meg. Az 1956-os őszi események hatására az ország a szocialista tábor egyik leghatalmasabb gondolkodó és legkezdeményezőbb országa lett, amelynek pozitív hatásai a katonai gondolkodásban is érvényesültek; bár az önálló katonai stratégia hiányát és alárendelt szerepünk negatív hatásait nem lehet figyelmen kívül hagyni. A magyar katonai gondolkodás fejlődését jelezték az 1960-as évektől megvédett doktori disszertációk, és egyre gyakrabban megszervezett tudományos konferenciák. 1967-től a hadtudomány hazai képviselői az ország adottságainak megfelelő katonai elgondolások szükségességét hirdették, azaz a magyar katonai gondolkodás önállóvá válása megindult. A kutatások azonban mindvégig megmaradtak a mozgáscentrikus hadikultúra keretein belül, azaz az esetleges harmadik világháború során kialakuló fegyveres küzdelemnek az ellenséges fegyveres erő megsemmisítése, valamint az ellenséges terület megszállása lett volna a célja.

1.7. A közelmúlt és napjaink magyar hadtudománya

A rendszerváltás gyökeres fordulatot hozott Magyarország életében. Hazánk biztonság- és védelempolitikai irányváltását a Varsói Szerződésből való 1991-es kilépésünk, és az ezután meginduló euroatlanti integrációnk eseményei (belépés a NATO-ba – 1999; belépés az EU-ba – 2004) jelezték. A magyar katonai gondolkodás önállóvá vált, és kutatásai az ország honvédelme, valamint fegyveres ereje szempontjából fontos kérdésekre irányultak, amelyek közül jelentős hangsúlyt kaptak a Magyar Honvédség számára kiemelt feladatként jelentkező békétámogató műveletek. A jegyzet második felében áttekintett hadikultúrák témaköre is ezekben az években jelent meg a magyar katonai gondolkodásban: Kovács Jenő a Magyarország katonai stratégiáját megalkotó kutatásai során írta le ezt a fogalmat.¹⁴ A tudományos műhelyek közül ki kell emelni az 1990-ben megalakult Magyar Hadtudományi Társaságot, az 1992-ben létrejött Stratégiai és Védelmi Kutatóintézetet (jelenleg Stratégiai Védelmi Kutató Központ) és az MTA-n 1994-ben újjáalakult Hadtudományi Bizottságot.¹⁵ A magyar hadtudomány a rendszerváltás óta komoly eredményeket ért el, melyekről a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Központi Könyvtárának doktori disszertációkat tartalmazó archívuma, valamint a hazánkban megjelenő hadtudományi folyóiratok tanúskodnak.¹⁶

¹³ M. SZABÓ 2007, 1548.

¹⁴ KOVÁCS 1995b, 18–19.

¹⁵ A hadtudományi (tudományos) szervezetekről lásd GÖCZE 2017

¹⁶ A mértékadó hadtudományi folyóiratokról lásd GÖCZE 2015 és GÖCZE 2016

A hadtudomány ma Magyarországon elismert, önálló tudományágként szerepel a tudományok rendszerében, amelynek oka abban rejlik, hogy e diszciplína hazai megszületése egyidős az önálló magyar nemzettudat megjelenésével. A 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról az alábbi tudományterületeket határozta meg: „a bölcsészettudományok, a hittudomány, az agrártudományok, a műszaki tudományok, az orvos- és egészségtudományok, a társadalomtudományok, a természettudományok és a művészetek, amelyek tudományágakra tagozódnak.” A hadtudomány – amely alatt Gőcze István nyomán a társadalomtudományokhoz tartozó hadtudomány(oka)t és a műszaki tudományokhoz tartozó katonai műszaki tudományt értjük és használjuk – önálló tudományág, melynek létét a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskolájának és Katonai Műszaki Doktori Iskolájának, a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Hadtudományi Bizottságának fennállása és működése, valamint a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság határozatai igazolják.¹⁷

1.8. A hadtudomány mint tudományág

A hadtudomány mint diszciplína önállósodása a 17. századi hadügyi forradalomtól figyelhető meg, és a hazai tudományos közegbe való beágyazódása a reformkor időszakában történt. Amint azt már korábban említettük, ekkor fogadta el az 1808. évi országgyűlés a VII. törvényt, amellyel elrendelték egy önálló magyar tisztképző akadémia létrehozását. Alig másfél évtizeddel később, 1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlésen gróf Széchenyi István, a 4. huszárezred első lovasszázadosa felajánlotta jószágainak egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság felállítására. A Tudós Társaságon belül hamar helyet kaptak a katonák is, hiszen már ekkor is tudták, hogy nincs erős állam erős hadsereg nélkül, amihez pedig képzett, művelt tisztekre van szükség. A Tudós Társaságba hamar bekerültek a hadtudomány első képviselői is, aki között Kiss Károly nyitotta meg a katonakadémikusok sorát.

A *hadtudomány*nak sokféle nemzetközi és hazai definíciója létezik, melyek mindegyike a háború jelenségeit vizsgáló diszciplínát igyekszik meghatározni. A MTA Hadtudományi Bizottsága és köztestületi tagsága II. tudományos konferenciája 2006. november 27-én – Kőszegvári Tibor javaslatára – fogadta el, és azóta az oktatásban és a szakirodalomban ajánlja a *hadtudomány* újszerű definícióját, mely szerint : „[a] hadtudomány a nemzetközi és nemzeti biztonságot fenyegető kihívások és veszélyek ellen alkalmazott katonai erők és eszközök sikerét meghatározó elméleti tételek és gyakorlati tapasztalatok összefoglaló ismeretrendszere.”¹⁸

A definícióból kitűnik, hogy a hadtudomány arculata kettős, egyszerre egyetemes és hazai jellegű, amely mindig a fegyveres küzdelem jelenségeit vizsgálja. Egyrészt egyetemes, mert a fegyveres küzdelemnek vannak állandó kísérőjelenségei, törvényszerűségei, katonai trivialisításai, amelyek objektív módon mindenhol ugyanúgy hatnak, vagyis a harcok,

¹⁷ MAB 2012/7/III/9. és 2014/7/VI/1. számú határozatai

¹⁸ Az MTA Hadtudományi Bizottsága és köztestületi tagsága II. tudományos konferenciájának állásfoglalása 2007.

a hadműveletek a világ bármely pontján ugyanúgy zajlanak, az azokban tapasztalható eltérések fegyverzettechnikai okokból származnak. Másrészt viszont nemzeti, hiszen a hadügy politikai determináltsága okán a fegyveres küzdelmet, annak objektív jelenségeit mindig összhangba kell hozni az adott társadalom hadügyével, honvédelmével, vagyis országonként ki kell választani az egyetemes hadtudomány problémaköréből azokat az elemeket, amelyek az adott nemzeti honvédelmére hatást gyakorolnak. Fontos megjegyezni a földrajzi tér és a hadügy kapcsolatát is, hiszen egy ország hadügyét mindig meghatározza földrajzi elhelyezkedése, adottságai és környezete is. Hazánk hadtudományának legfontosabb feladata az ország honvédelmének megalapozása, vagyis a minket közelebbről érintő katonai és biztonságpolitikai kérdések megválaszolása.

A fentebb említett meghatározásból kiderül az is, hogy a hadtudományban – mint minden tudományban – egyszerre, egymásra hatva létezik az elmélet és gyakorlat. A fegyveres küzdelem új jelenségei hatnak a hadtudományi gondolkodásra, de ugyanez igaz visszafelé is, vagyis a hadelmélet befolyásolja a fegyveres küzdelem menetét, az azt megvívó fegyveres erő szervezetét is. A hadtudomány fejlődése az ókortól napjainkig folyamatos, fő feladata mindig a felmerülő hadügyi kérdések megválaszolása, hadügyi problémák megoldása, valamint a jövő elgondolása.

A hadtudomány belső struktúrájáról a magyar hadtudományi közélet élénk vitát folytat napjainkban, amelynek hátterében a Magyar Tudományos Akadémia reformja áll.¹⁹ Az MTA Hadtudományi Bizottsága megkezdte a hadtudomány belső szerkezetének áttekintését, hogy az megfeleljen a 21. század elvárásainak. Fontos megjegyezni, hogy a IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályon belül nem merült fel a hadtudomány mint diszciplína önállóságának kérdése. A *Hadtudományi Lexikon* rögzíti, hogy a hadtudomány legfontosabb kutatási területe a hadművészet, vagyis „a fegyveres küzdelem előkészítésének, megvívásának és mindenoldalú biztosításnak elmélete és gyakorlata.”²⁰ Ennek alkotóelemei a harcászat, a hadműveleti művészet, a hadászat, valamint a katonai vezetés elmélete. A hadászat „a fegyveres küzdelem egészének jelenségeire, törvényszerűségeire vonatkozó nézetek tudományos rendszere.”²¹ A hadműveleti művészet „felöleli a haderőnemi seregtestek együttes vagy önálló hadműveleti tervezésének és vezetésének elméletét és gyakorlatát.”²² A harcászat „a fegyveres küzdelem alapelemének, a harcnak elmélete és gyakorlata.”²³ A katonai vezetés elmélete a fegyveres erők vezetésének általános kérdéseivel, a fegyveres erők vezetési szervezeteivel, a hatékony vezetési módszerek kialakításával, a vezetéstechnikai eszközök alkalmazásával és kiemelten a csapatvezetéssel foglalkozik. A fentiek fedik le a harc, a fegyveres küzdelem megvívásával, valamint a katonai vezetéssel kapcsolatos legfontosabb területeket. A hadtudomány elválaszthatatlan részének tekintik a logisztikát, a katonai építést, a haderőszervezést és a katonai kiképzést, felkészítést, valamint a hadtörténelmet is. Az egyes polgári tudományokhoz is szorosan kötődő tudományterületek, a katonai társadalomtudományok, a katonaföldrajz és térképészet, a védelem-gazdaságtan, a katonai egészségügy, a katasztrófavédelem, a katonai

¹⁹ A témáról lásd SZENES 2013.

²⁰ SZABÓ 1995b, 467.

²¹ *Uo.* 434.

²² *Uo.* 466.

²³ *Uo.* 500.

műszaki építés, a védelmi igazgatás és a hadijog pedig arra mutatnak rá, hogy a haderő a civil tudományos élet eredményeit is felhasználja alapvető feladatához, vagyis a háború, a fegyveres küzdelem megvívásának sikeréhez.

A hadtudomány művelése az írásbeliség megjelenése óta folyamatos. A különböző korok katonai teoretikusai közül a legnagyobb hatású a porosz Carl von Clausewitz, akinek szavait mottóként és zárógondolatként is idézzük: „[h]a az elméletből eredő szemlélet nyomán az alapelvek és szabályok úgyszólván önmaguktól alakulnak ki, és így kristályosodik ki magától az igazság is, az elmélet nem kerül szembe az értelem természetes törvényével, sőt alátámasztja azt [...]. Még az alapelvek és szabályok is inkább a gondolkodó értelem főirányvonalát mutassák, semmint, hogy a végrehajtás útját cövekeljék ki.”²⁴

---

²⁴ CLAUSEWITZ 1961, 133.

2. A hadikultúrák

2.1. A hadikultúrák elméleti kérdései

A jegyzet e fejezetét három részfejezetre osztottuk: a hadikultúrák kérdéskörének historiográfiai összefoglalását, fogalmi értelmezését, illetve hadelméleti alapjait vázoljuk fel. A részfejezetek célja, hogy elméleti szempontból alapozzák meg a külön-külön vizsgált mozgás- és anyagcentrikus, valamint gerilla hadikultúrákkal kapcsolatos ismereteket.

2.1.1. Historiográfiai áttekintés

A hadikultúrák kérdéskörének vizsgálatakor feltűnik, hogy maga a fogalom csak a 20. század második felében, a hidegháború utolsó évtizedeiben jelenik meg a nemzetközi és a hazai hadelméletben. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a megelőző időkben nem létezett, pusztán csak arról van szó, hogy a korábbi idők hadelmélettel foglalkozó gondolkodói nem nevezték a ma ismert néven azokat a jelenségeket, amelyeket a fent említett időszak teoretikusai a fenti fogalom köré csoportosítottak. A *hadikultúra* fogalmának külön kultúrtörténete van, megjelenési formáinak és tüneteinek csírái már korán jelentkeztek a hadügyben. A bevezetőben rögzítettük, hogy a jegyzet a 19. századtól napjainkig eltelt időszakot tekinti vizsgálódása kronológiai terének, de jelen esetben vissza kell nyúlni a reneszánsz és a korai újkor időszakához, hogy a kérdéskör megjelenésének első, modernnek tekintett írásos formáit megtaláljuk.

A hadviselés különféle megjelenési formái, tünetei és eltérő eszközrendszerei természetesen már a 19. század előtti évszázadokban is jelen voltak a hadügyben. A reneszánsz és a korai újkor határán, illetve a felvilágosodás évtizedeiben lezajlott európai fegyveres konfliktusokban, az ezekkel foglalkozó had- és politikaelméleti forrásokban alkalmazott eszközrendszereiket tekintve markánsan elkülöníthető hadviselési formákat alkalmazó hadviselő felek tűnnek fel. Az európai kultúrában megjelent és írásban rögzítésre került az a tapasztalati úton érzékelhető jelenség, mely szerint különböző népek, népcsoportok eltérő eszközökkel, módszerekkel vívják meg háborúikat. Természetesen e jelenség mögött eltérő – a háborúról s annak megvívásáról alkotott – nézeteket is feltételezhetünk, amelyek, mint az egyes népcsoportok hadviselési sajátosságai, tulajdonképpen a hadikultúrák megjelenésének első csíráinak is tekinthetők.

Témánk vizsgálatához a fentebb vázolt időszakból – követve a nemzetközi hadelmélet módszertanát – négy gondolkodót emeltünk ki: *Niccolò Machiavelli* itáliai író, politikust és gondolkodót, aki a 16. századi Firenzei Köztársaság második kancelláriájának, majd a Tízek Tanácsának titkári pozícióját töltötte be; *Morus Tamást*, angol író, jogászt és államférfit, a 16. századi Anglia tragikus sorsú lordkancellárját; a költő, a hadvezér

és a hadtudós *Zrínyi Miklóst*, a magyar hadtudomány legnagyobb alakját; valamint *Charles-Louis de Secondat*-ot, azaz *Montesquieu* báróját, a korai francia felvilágosodás egyik legnagyobb hatású íróját, filozófusát és gondolkodóját. Mindegyikük munkásságában megjelenik a háború mint minden kor jellemző társadalmi tünete, és további közös pont, hogy koruk fegyveres konfliktusait – bár saját gondolkodásmódjuk alapján – vizsgálva megfigyelték és leírták a hadviselő felek között megmutatkozó eljárásbeli különbségeket.

Niccolò Machiavelli munkásságát tekintve elmondhatjuk, hogy az itáliai gondolkodó igen intenzíven foglalkozott kora Itáliájának egyik legpusztítóbb jelenségével, a háborúval.¹ A kora újkor kezdetén az itáliai félszigeten szinte szünet nélkül zajló fegyveres konfliktusok Firenze városát sem hagyták érintetlenül, így Machiavelli, aki egy ideig a katonai ügyekért is felelős második kancellária titkára volt a városállamban, műveiben nagy teret szentelt e jelenségnek. A Firenzei Köztársaság hadügyi reformjának szellemi atyjaként az itáliai gondolkodó kísérletet tett arra, hogy a Római Birodalom hadügyét saját korába átültetve oldja meg a zsoldos csapatok alkalmazásának finanszírozási nehézségei okozta csapdahelyzetet. A tulajdonképpen antik minták alapján végrehajtott modernizációs kísérlet figyelemreméltó vizsgálatunk szempontjából, hiszen egy több mint ezer esztendővel korábban létrehozott hadügyi alapokon nyugvó hadviselési, hadseregszervezési forma bevezetését kísérelték meg Firenzében. Ez nem más, mint egy régi-új hadviselési kultúra újbóli meghonosítására tett próbálkozás Itáliában, amely bár alkalmazási hatékonyságát tekintve teljes kudarccal járt, mégis előremutató kísérletként értékelték, és a későbbi évszázadok a sorozásos kiegészítési rendszeren alapuló fegyveres erők előfutárát látták benne. E jegyzet nézőpontjából tekintve a Machiavelli által bevezetni kívánt jelenségre megállapítható, hogy a hadviselés kulturális különbségeit figyelembe vevő és azokat gyakorlatban is alkalmazó tünettel állunk szemben, vagyis ez a hadikultúra egyik korai megjelenési formája, csírája. Az erőszak-alkalmazás szempontjából figyelemre méltó másik műve *A fejedelem*, melyben a hatalom mindenáron való megtartásának eszköztárában megjelenik a „katonai-fizikai erőszak” alkalmazása. Ez a tünet – a belső társadalmi problémák megoldására irányuló erőszak – jelentkezik évszázadokkal később a marxizmus–leninizmus, a náciizmus, illetve a gerilla hadviselés elméleti munkáiban. A totális állam gondolata itt jelenik meg elsőként a politikai köztudatban, és napjainkig számos kísérlet történt ennek megvalósítására Machiavelli gondolatainak jegyében. Szerb Antal szavait idézve: „Machiavelli híres vagy hírhedt nagy műve az *Il Principe*, *A Fejedelem*. Tanácsgyűjtemény fejedelmek számára, hogyan kell megszerezni, megerősíteni és megtartani uralmukat; a hatalom utólérhetetlen kézikönyve. Tanácsai gyakorlatiak, hidegek, józanok, nem ismernek semmiféle erkölcsi vagy érzelmi szempontot, csak magát a célt tekintik, a hatalmat.”²

A 16. századi Anglia egyik legnagyobb formátumú államférfijának, a katolikus hite miatt VIII. Henrik parancsára kivégzett Morus Tamásnak az *Utópia* című művében szintén fellelhetünk olyan utalásokat, amelyekben a hadikultúrák korai leírását és megjelenését véljük felfedezni. Az említett könyv tulajdonképpen egy elképzelt ideális világ, egy ideális állam, a Seholsziget politikai viszonyainak bemutatása, ezért nem meglepő, hogy egyebek mellett Morus a seholszigetiek hadügyéről is értekezik. Mivel az angol

¹ Machiavelli hadtudományi szerepéről lásd KENDER 2017

² SZERB 1992, 244.

politikus-gondolkodó munkásságának kulcsszerepet tulajdonítunk az indirekt hadviselés anyagcentrikus hadikultúrájának bemutatásakor, ezért jelen fejezetben csak röviden szólunk róla. Morus a seholszigetiek háborúról vallott nézeteinek bemutatásakor számos ponton utal arra, hogy ők a hadviselést a kort általánosan jellemző felfogásoktól eltérően képzik el. Ez az említett különбözőség tükrözött többek között az alkalmazott eljárásokban is: az *Utópia* olvasóinak feltűnhet, hogy a seholszigetiek a fegyveres küzdelem megvívásakor nem pusztán csak a fegyveres erővel történő akaratérvényesítést alkalmazták (például vérdíj kitűzése az ellenséges fejedelem és vezetők megöléséért), hanem emellett nem katonai eszközöket is felhasználnak, ami egyértelmű jele a kifárasztásra törekvő hadviselés korai megjelenésének.³ Ezen a ponton lehetünk fel rokonságot Machiavelli és Morus munkássága között, hiszen mindkét szerzőnél megjelenik az erőszak-alkalmazás két – a katonai, illetve a nem csak katonai eszközöket alkalmazó – fajtája. Mivel a hadikultúrákat módszertani szempontból a direkt és az indirekt hadviselés⁴ különбözőségeinek feltárásával lehet leginkább elkülöníteni, ezért fontos kiemelni, hogy Morus munkájában is megjelennek vizsgált területünk bizonyos részterületei, így az indirekt hadviselés egyik legelső írásos forrásaként tekinthetünk az *Utópia* említett fejezetére.

Zrínyi hadtudományi munkáiban is felfedezhető a hadikultúrák tematizálása: a fogalom maga természetesen nem létezett a korban, de ettől a jelenség még igen. Zrínyi hadtudományi munkásságának egyik legkiválóbb szakértője, Perjés Géza megemlíti, hogy Zrínyi szétválasztotta a „döntést kereső és a döntést kerülő stratégiát”.⁵ Megállapítható, hogy a korban felismerték – még ha így konkrétan nem is fogalmazták meg – a direkt és az indirekt hadviselés közötti különбözőségeket, vagyis az egyes hadikultúrák elméleti elkülönítésének hadtudományi alapjait. A jelenségek megfogalmazása a kor hadművészeti kényszeréből eredt, mert a metodizmus mint hadviselési iskola belső logikájából, illetve belső mechanizmusából eredően, érzékeny volt a direkt és az indirekt hadviselés közötti különбözőségekre. Elmondható, hogy – a végsőkig leegyszerűsítve – a Zrínyi–Montecuccolivita is erről szólt.

Zrínyi Miklós a *Tábori kis tracta* című művében már megemlíti, hogy nemzetenként eltérők a hadviseléssel kapcsolatos szokások, eljárások. („Sok nemzeteknél különb-különféle szokások-, üdők- s alkalmatosságokra nézve különbözött a táborok száma.”)⁶ A *Vitéz hadnagy* című művének 36. aforizmájában pedig már arról ír, hogy a magyarok hadviselését meghaladták a németek, az olaszok és a törökök, szembeállítja ezek rendezett, reguláris hadviselését a korabeli magyarok rendezetlen, irreguláris harcával. A hadművészeti különбözőségeket utalnak arra is, hogy nyilván a hadviselés legmagasabb régiójában is, vagyis a hadászatban is felfedezhetők voltak ezek az eltérések Zrínyi korában. Az *Az török áfium...* című munkájában konkrétan meg is fogalmazta, hogy a magyarok és a külföldiek másként viselnek hadat: Zrínyi sorra vette azokat a népeket (skótokat, németeket, franciákat), akik kiképzőként – mivel ismerik a modern, korszerű háborúskodást – segíthetnek a török elleni harcban. Az oroszokról viszont azt írta, hogy „az ő országok messze, az ő

³ MORUS 1989, 111–112.

⁴ A direkt hadviselés fő célja az ellenséges fegyveres erő megsemmisítése, míg az indirekt hadviselés esetében az ellenség kifárasztása jelenik meg fő célként.

⁵ ZRÍNYI 1957, 77.

⁶ ZRÍNYI 1957, 108.

népek goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitézségek nevetséges...”⁷ míg az anglokról úgy vélekedett, hogy „Anglia csaknem más világ, más természet, más hadakozás [...]”⁸ Zrínyi felismerte tehát a népek eltérő hadviselésének jelenségét, vagyis – bár természetesen nem fogalmazhatta meg – a hadikultúrák közötti eltéréseket.

A korai francia felvilágosodás egyik legismertebb és legnagyobb hatású képviselője, Montesquieu munkásságában is kimutathatók utalások a hadikultúrák korai megjelenésére. *A törvények szelleméről* című alkotásának 9. („Milyen viszonyban állanak a törvények a védelmi erővel”) és 10. („Milyen viszonyban állanak a törvények a támadó erővel”) könyvében a filozófus-gondolkodó a védelmi, valamint a támadóerőnek a törvényekkel való viszonyának kérdéskörét elemzi. Montesquieu alap gondolata szerint egy ország törvénykezését, jogrendjét, hadügyét éghajlati viszonyai, ebből kiindulva földrajzi helyzete befolyásolja: vagyis a francia filozófus az országok életének földrajzi determinizmusát fogalmazta meg, ami természetesen kihatással van az adott országnak a háborúról, annak megvívásáról kialakított elveire, elgondolásaira. Példaként utalhatunk a Montesquieu által kedvező földrajzi elhelyezkedésének tekintett Franciaország és Spanyolország előnyös katonai pozíciójára,⁹ illetve negatívumként említhetjük XII. Károly Svédországot: a király rosszul mérte fel saját országa, és ezzel együtt Nagy Péter Oroszországának földrajzi adottságait, ami katonai és politikai katasztrófába sodorta a svédeket, ami együtt járt a balti-tengeri nagyhatalmi helyzetük végzetes meggyengülésével, valamint Oroszország felemelkedésével és európai nagyhatalommá válásával.¹⁰ A földrajzi viszonyok tehát hatnak az országok háborúról alkotott nézeteire, azaz a hadügyre, ami szintén különbségek jelenlétére utal az eltérő földrajzi viszonyok között élő népek tekintetében.

Montesquieu másik művét, *A rómaiak nagysága és hanyatlása* címűt is megemlítjük mint a hadikultúrák korai megjelenésének egyik forrását. A mű mondanivalója hasonló Machiavelli Titus Livius első tíz könyvéről írott munkájához: a rómaiak felemelkedéséről szólva, illetve nagyságuk bemutatáskor Montesquieu a római hadügy fejlettségében, a kor más népeihez viszonyított fölényében látta igazolva a történelmi folyamatokat. A római hadügy fölényének okai között a katonák gyakorlatoztatását, edzettségét és fegyelmét emelte ki, amely pozitív jellemzőket nem talált meg ellenfeleiknél a francia gondolkodó.¹¹ A római hadügy fölényének okaként az ellenfeleihez viszonyított kulturális fölény jelenléte is kiolvasható a fenti műből, ami jelzésértékű, hiszen a hadikultúra rejtett fogalmi megjelenéséről, illetve jelenlétéről tanúskodik a felvilágosodás korában: a kor kiemelkedő gondolkodója tehát felismerte a népek hadviselési módjai közötti eltérő jellegeket, sajátosságokat és különbözőségeket.

A hadikultúrák témakörének vizsgálata szempontjából nagyon jelentős lépésként fogjuk fel a modernkori hadelmélet megszületését, amely a nagy francia forradalmat követő háborús évtizedek alatt, illetve azokat követően történt. Az 1789-től 1815-ig terjedő időszak háborúi döntő hatással voltak a nemzetközi hadelmélet kiteljesedésére, hiszen a fegyveres küzdelmek a háború szinte minden formáját megmutatták. A Napóleon nevével fémjelzett

⁷ Uo. 377.

⁸ Uo.

⁹ MONTESQUIEU 1962, 285–286.

¹⁰ Uo. 300.

¹¹ MONTESQUIEU 1997, 16–17.

korszakban számos jelentős tengeri és szárazföldi küzdelemnek lehetünk tanúi: a különböző hadjáratokban kidomborodtak a fegyveres küzdelem direkt és indirekt, egymástól markánsan eltérő jellegzetességei. Kimutathatók a háborúkban az ellenség fegyveres erőinek megsemmisítésére irányuló törekvések éppúgy, mint a nem pusztán csak katonai erővel (például tengeri blokáddal) történő akaratervényesítés eszközei is. Témánk szempontjából különleges fontossággal bír, hogy megjelent Spanyolországban és Oroszországban a megszálló francia csapatokkal szemben megszervezett gerilla vagy partizán hadviselés is, amely az addigi erőszak-alkalmazásoktól teljesen eltérő háborús tüneteket hordozott.

A gerilla (partizán) hadviselés megjelenése és széleskörű elterjedése igen élénken foglalkoztatta a korszak hadügyi gondolkodóit: megjelent a porosz katonai teoretikusok (Carl von Clausewitz, August Wilhelm Anton von Gneisenau, Carl von Decker) munkáiban, és jelen volt az orosz hadügyben is (Denisz Vaszilevics Davidov).¹² A hadi tapasztalatok alapján, azok összegzésével a 19. század elején megszületett a gerilla hadviselés elmélete (vagyis létrejön az általános elmélete, és megjelennek első alpművei), amelynek történelemformáló hatása igazán majd csak a 20. században mutatkozott meg, amikor elősorban a baloldali, kommunista mozgalmak kísérelték meg az államhatalom megszerzését fegyveres küzdelem útján, alkalmazva az indirekt hadviselés irreguláris formáját.

A 19. század a hadtudomány jelentős fejlődését és kibontakozását hozta. Ebben az időben kísérelték meg a hadügy egységes rendszerbe foglalását (*Clausewitz, Jomini*). Témánk szempontjából, a hadikultúrák kérdéskörének vizsgálatakor a porosz katonai teoretikus munkásságának legnagyobb hatású művét, a *Vom Kriege* címűt (magyarul: *A háborúról*) használjuk fel. Művéhez 1827. július 10-én írott *Értesítésben* ugyanis Clausewitz markánsan elkülönítette a direkt és indirekt hadászatot, másként definiálva a megsemmisítésre és a kifárasztásra irányuló, fegyveres úton történő akaratervényesítést: „A háború kettős jellegéből folyóan célunk vagy az ellenség leverése, hogy politikailag megsemmisítsük, illetve védekezésre képtelenné tegyük, és így nekünk tetsző békére kényszerítsük, vagy csupán bizonyos területek meghódítása az ellenfél országának határán, hogy megtartsuk, illetve a békekötésnél ütőkártyaként játszunk ki.”¹³ A hadászat két fajtájának ilyen szempontú elkülönítése mindmáig a modernkori hadelmélet alapjául szolgál a háborús tünetek vizsgálatakor. A hadviselés kettős jellegének megfogalmazása és e jelenség létének igazolása fontos kiindulópont a téma kibontásakor, hiszen a hadikultúrák meghatározásakor, a közöttük levő különbségek feltárásakor alapvető fontosságú, hogy meghatározzuk a háttérben meghúzódó politikai akarat alapvető irányultságát.

A II. világháború és a hidegháború komoly változásokat idéztek elő a hadügyben. Az erőszak útján történő akaratervényesítés eszközrendszere kiszélesedett: a második világegést megelőző két évtized addig még nem látott haditechnikai fejlődése csak előrevetítette az 1945 utáni időszak egyre gyorsuló fejlődését. Az akaratervényesítést szolgáló fegyverek technikai fejlődése egyre gyorsuló tendenciát mutatott, és mutat napjainkban is. A haditechnikai, azaz a kényszerítő eszközök sokasodása együtt járt a stratégia fogalmának további árnyalódásával is: az eddigi, csupán katonai értelmezése kiszélesedett. Clausewitz a 19. században a stratégiát az ütközeteknek a háború céljára történő alkalmazásaként látta, de a hidegháború évtizedei megmutatták e fogalom értelmi bővülését.

¹² FORGÁCS 2016a

¹³ CLAUSEWITZ 1961, 29.

A stratégia fogalmának kibővülése mindennél jobban tükrözi a katonai gondolkodás változását, a politikai célból alkalmazott erőszak eszközeinek bővülését, és mindezek eredményeként életre hívta a *hadikultúra* fogalmának meghatározását, valamint szerveződését a nyugati katonai gondolkodásban. Az 1960-as évekre az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverkezési verseny eljutott arra szintre, hogy egy esetlegesen köztük kirobbanó fegyveres konfliktusban mindketten megsemmisültek volna. A két szuperhatalom egy globális háborúban nem mérkőzhetett meg egymással, mert az nem csupán kettejük, hanem az egész emberi civilizáció végét jelentette volna. A kölcsönösen garantált megsemmisítés felismerése elvezetett a globális enyhülés folyamatának elindulásához, de ez még nem jelentette a hidegháború végét. Bár a globális konfliktus kirobbanásának veszélye egyre kisebb mértékben fenyegetett, az elrettentés megtartása érdekében továbbra is óriási mennyiségű fegyvert birtokoltak a szemben álló koalíciók, és kisebb, helyi jellegű konfliktusokban tovább folyt a küzdelem a két szuperhatalom között. A katonai, vagyis a direkt eszközök alkalmazása helyett viszont előtérbe kerültek a nem katonai kényszerítő eszközök: a gazdasági verseny, a pszichológiai hadviselés és az ideológia területén vívott harc, azaz az indirekt eszközök bekerültek a hidegháborúban alkalmazott „fegyvertárba”. Az akaratérvényesítés eszköztárának változása, fokozatos kibővülése arra készítette a katonai teoretikusokat, hogy átgondolják a stratégiáról eddig vallott elképzeléseket, módosítsák és pontosítsák azokat. Ez a folyamat elvezetett a fogalom újraértelmezéséhez, tartalmi kibővüléséhez.

A *stratégia* fogalmának átalakulása a hidegháborúban talán leginkább Basil Henry Liddell Hart *Stratégia* című könyvében érhető tetten. A brit szerző az indirekt, vagy az ő megfogalmazásában a „korlátozott célok” stratégiájának mélységét tárta fel. Megállapította, hogy „ahogy a taktika nem más, mint a stratégia alkalmazása egy alacsonyabb szinten, ugyanúgy a stratégia nem más, mint a »nagystratégia« alkalmazása. [...] A nagystratégia – a magasabb stratégia – szerepe ugyanis az, hogy koordinálja és irányítsa a nemzet vagy az országcsoport minden erőforrását a háború politikai célkitűzéseinek elérésére, amelyet viszont az alapvető politika fogalmaz meg.”¹⁴

A kor hadtörténelmi jelenségei, tünetei arról tanúskodnak, hogy az erőszak-alkalmazás eszközrendszere annyira kibővült, hogy a nemzetközi hadelmélet felismerte a háborúk megvívásának módszerbeli eltéréseit, azaz a hadikultúrák létét. A stratégia fogalmának nyugati értelmezésbeli változása hatással volt a magyar hadügyre is, jóllehet a rendszerváltásig az orosz-szovjet hadtudomány határozta meg és határolta be a hazai katonai gondolkodást. Az önálló magyar katonai stratégia kialakításának igénye széleskörű kutatásokat követelt, így a vizsgálódás területei között megjelent a *hadikultúra* fogalma is. A magyar hadtudományban Kovács Jenő foglalkozott először konkrétan a hadikultúrákkal, de megjegyzendő, hogy e kérdéskör elemei már korábban is megjelentek a katonai kutatók munkáiban. Az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján bekövetkezett politikai rendszerváltással hazánk életének minden területén érzékelhető változások nem kerültek el a magyar hadügyet sem. A Varsói Szerződés és az orosz-szovjet hadtudományi determináltságából kiszakadó magyar hadtudomány válaszút elé érkezett: megmarad a korábban több mint négy évtizedig uralkodó katonai elképzelések mellett, vagy felváltva ezeket a nézeteket, a nyugati minták mentén indul el. Ez a dilemma vezette Kovács Jenőt arra, hogy megkezdje kutatásait

¹⁴ LIDDELL HART 2002, 493.

az új magyar katonai stratégia kialakítása érdekében.¹⁵ Hadtudományi kutatásainak alapjait angolszász szerzők munkái¹⁶ és a *military culture* fogalma képezték. Ezeket az ismereteket beépítette abba a hosszú távú OKTK (Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások) kutatási programba, amely keretében Magyarország önállóvá váló katonai stratégiájának komplex, elméleti alapot adó meghatározására tett kísérletet. A munka három vaskos kötetben, 1993-ban, 1995-ben és 1996-ban kézirati formában, *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)* címmel került összegzésre. Maga a fogalom a második kötet egyik fejezetében jelent meg.

2.1.2. A hadikultúra fogalmi értelmezése

A *hadikultúra* fogalmát hiába keressük akár a külföldi (angolszász, orosz), akár a hazai hadtudományi lexikonokban. Újszerűsége, kiforratlansága miatt nem került azok közé a fogalmak közé, melyek a háború jellegét, törvényszerűségeit, a fegyveres erőket, a fegyveres harc megvívásának módjait, a háborút megelőző és követő időszakokat, vagy a biztonsági környezetet írják le. A magyar *Hadtudományi Lexikonba* sem került bele, pedig a fogalom hazai megalkotója, Kovács Jenő mint a hadtudomány-elmélet és a hadművészet területeinek szakértője aktívan részt vett a kötetek megalkotásában.

Amikor Kovács Jenő az 1990-es évek elején kísérletet tett egy önálló, hazai katonai stratégia elméleti alapjainak megalkotására, ennek keretein belül foglalkozott a hadikultúrákkal is, összevetve kora nyugati és keleti hadtudományi iskoláinak egymástól olykor szöges ellentétben álló nézeteit. Vizsgált fogalmakat a szerző a már említett OKTK pályamunkájának *Katonai stratégia és hadikultúrák* című fejezetében fogalmazta meg. A katonai teoretikus – a nyugati szakirodalom mellett – abból a tapasztalati tényből indult ki, hogy az egyes népek, társadalmak, illetve ezek katonai vezetői eltérő módon próbálták meg alkalmazni a rendelkezésre álló fegyveres erőket. Ebből eredt az a felismerés, hogy a szemben álló felek legtöbbször más és más kultúrkörhöz tartoztak, eltérő kulturális értékeket hordoztak magukban, és vallottak magukénak. Emiatt a hadvezérek más módon vezették köteleiket, más harceljárásokat tartottak alkalmazandónak. Felfedezte, hogy – mint sok minden más – a hadviselés is függött, sőt még mindig függ az egyes társadalmak kultúrájától: ezért különböztetett meg eltérő hadikultúrákat. Ennek alapján Kovács Jenő szerint a hadikultúra „a hadviselést érintő katonai, szellemi és anyagi értékek azon összessége, amely az ellenség erőinek felbomlasztásának, illetve a saját csapatok

¹⁵ Kovács Jenő életéről és életművéről lásd FORGÁCS 2009.

¹⁶ Kovács Jenő forrásai voltak: APPLGATE, R. A. D. – MOORE, J. R. (1990): Warfare – an Option of Difficulties. A Examination of Forms of War and the Impact of Military Culture. *The RUSI Journal*, Vol. CXXXV, No. 3. 13–20.; ANTAL, John F. (1992): Maneuver versus attrition: A historical perspective. *Military Review*, Vol. LXXII, No. 10. 21–33.; BAUCOM, D. R. (1987): Historical Framework for the Concept of Strategy. *Military Review*, Vol. LXVII, No. 3. 2–13.; JONES, Archer (1989): *The Art of War in the Western World*. New York, Oxford University Press.; KILLEBREW, Robert B. (1985): NATO, Deterrence and Light Divisions. *Military Review*, Vol. LXV, No. 5. 3–15.; LIVINGSTON, Noyes B. (1986): Blitzkrieg in Europe: Is it still possible? *Military Review*, Vol. LXVI, No. 6. 26–38.; OLSON, William J. (1985): The Light Force Initiative. *Military Review*, Vol. LXV, No. 6. 2–17.

megőrzésének alapirányát jelöli meg. A hadikultúra nevezhető a hadtudomány irányultságának (áramlatának), a hadsereg karakterének, de másként is.”¹⁷

Kovács Jenő értelmezésében a hadikultúra „olyan társadalmi és katonai szellemi és anyagi alapfeltétel, adottság, amelyre ráépülnek az aktuális háború jellegéből, a haditechnika színvonalából, a hadszíntér-viszonyokból, a moráltól függő alakzatok. A harcászati szabályzatok, főleg az utóbbi függőségekből adódó elveket, szabályokat fogalmazzák meg. A hadikultúra azonban az érvényes szabályzatoknál jóval szélesebb értelmű. A hadikultúra a társadalmi élet egészét (tudomány, művészet, oktatás, gazdaság stb.) áthatja.”¹⁸ Röviden szólva, a magyar katonai gondolkodó értelmezésében a hadikultúra megmutatja, hogy az adott társadalom miként viszonyul országa hadügyéhez, és ennek folyományaként az is kitapintható, hogy a hadsereg katonái miként viszonyulnak a háborúhoz. A hadikultúra fogalma igazolhatóan származtatható a *kultúra* fogalmából, hiszen minden nép hadviselésének jellege függ a társadalom kultúrájától.

Kovács Jenő az alábbi három hadikultúrát különböztette meg: a *mozgáscentrikus*, az *anyagcentrikus* és a *gerilla hadviselés* hadikultúráját.¹⁹ Az erőszak-alkalmazás szempontjából ebben kategorizált hadikultúrákat két csoportba lehet osztani: a megsemmisítést fő stratégiai célként megfogalmazó hadikultúra a mozgáscentrikus, míg az anyagcentrikus és a gerilla hadviselés hadikultúrája a kifárasztást preferálja – másként fogalmazva az első a direkt, míg az utóbbiak az indirekt hadviselés jellemzőit mutatják. Az adott hadikultúrák, illetve az azokat – legtöbbször akaratlanul követő – államok ezeknek a stratégiai céloknak megfelelően alakították ki fegyveres erőiket, és fogalmazták meg a háborúra vonatkozó alkalmazási szabályait, és vívták meg háborúikat.

2.1.3. A hadikultúrák hadelméleti alapjai

A hadikultúrák problémakörének feltárásakor – mint majd látjuk – hadelméleti alapul szolgálhatnak a Clausewitz-i hadelmélet erőszak-alkalmazással foglalkozó részei: ezek a háborúról, annak kettős jellegéről, illetve a kifárasztás és a megsemmisítés paritásáról alkotott tézisei. A porosz katonai teoretikus korszakalkotó művében, a *Vom Kriege*-ben eltérő mélységben bár, de azoknak valójában egyenlő súlyt tulajdonítva írta le a háborúk megvívása mögött meghúzódó, a megsemmisítésre, illetve kifárasztásra való törekvését. Amíg az előbbi teljes mélységét kimutatta, addig az utóbbiról szóló részek csupán vázlatos és elnagyolt formában kerültek a műbe. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Clausewitz kisebb jelentőséget tulajdonított volna a hadviselés indirekt formájának – ezt igazolja a művéhez fűzött *Értesítés* is. Ebből az is kiderül, hogy a szerző szándékában állt a mű alapos átdolgozása, átstrukturálása, de ez a korai halála miatt nem következett be.

A hadikultúrákat vizsgálva megállapítható, hogy napjaink hadügyének jelenségei is értelmezhetők a kifárasztás és a megsemmisítés paritásával. Valójában az egyes – Kovács Jenő által megfogalmazott – hadikultúrák hadelméleti szempontból megfelelnek a kifárasztás és a megsemmisítés kategóriáinak, amennyiben a mozgáscentrikus egyenlő

¹⁷ Kovács 1995b, 17–18.

¹⁸ Kovács 1995b, 18–19.

¹⁹ Kovács 1995b, 22–44.

a megsemmisítésre törekvő hadviselési móddal, illetve az anyagcentrikus és a gerilla hadviselés hadikultúrája megfeleltethető a kifárasztásra törekvéssel. Elméleti csapdát alkotnánk azonban, ha azt próbálnánk igazolni gyakorlati, hadtörténelmi példákkal, hogy a fent említett hadikultúrák egymástól határozottan elkülönülnek, közöttük markáns határvonal húzódik. Már a 19. század második felében a hadtörténészek között kirobbant nagy hadelméleti vitában, a Delbrück nevével fémjelzett „stratégiavitában” is igazolódott, hogy az egyes háborúk folyamán kristálytisztán sem a kifárasztásra, sem pedig a megsemmisítésre irányuló stratégiai cél nem jelentkezik.²⁰ Az egyes háborúk hadtörténelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy bár eltérő hangsúllyal, de mindkettő megjelenik a háborús aktusok legfelső régióiban. Ebből az következik, hogy bár az elmélet síkján élesen el lehet különíteni a fentebb megnevezett három hadikultúrát, a valóságban a jellemző tünetek keveredve jelennek meg, és napjainkban a hadikultúrákat egymástól markánsan elválasztó keretek fokozatos eltűnése tapasztalható.

Mindenekelőtt azonban szükséges röviden ismertetni Clausewitz erőszakelméletét, mert az egyetemes hadelmélet módszertanát követve, a jegyzet további fejezetei a porosz katonai teoretikus elméleti munkásságának téziseire épülnek.

A hadikultúrák vizsgálatával kapcsolatban először a *háború* fogalmából kell kiindulni. Ezt Clausewitz – ahogy korábban már idéztük – a következőképpen határozta meg: „a háború tehát erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.”²¹ A *Vom Kriege* első könyve, amely a háború természetének kérdéskörét járja körül, közvetlenül a *háború* fogalmának definiálása után a háborús erőszak működését vizsgálja: megállapítja, hogy a háborús erőszak a végletekre tör és ezt a folyamatot három kölcsönhatás fokozza. A végletekig törő erőszak tulajdonképpen maga az abszolút háború kategóriája, amely azonban csak elméleti síkon létezik.

A porosz katonai teoretikus a háborús erőszakot gerjesztő három kölcsönhatás elemzése után azonnal felteszi a kérdést: „miképpen módosul mindez a valóságban?”²² A valóságos háborúban a háborús erőszakot végletekig fokozó erőszak mellett az azt mérséklő tényezők is fellépnek, sőt minél erősebben érvényesülnek a gerjesztő tényezők, annál erősebben jelentkeznek az azokat mérséklők. A háborús erőszakot gátló tényezők közül a legfontosabb a háború politikai célja, hiszen „a háború a politikai érintkezésnek csak egy része, tehát éppenséggel nem önálló.”²³ A háborút ugyanis – Clausewitz szerint – „csak a kormányok és a népek politikai érintkezése idézi elő.”²⁴ Ebből kiindulva állítja, hogy „a háború nem más, a politikai érintkezésnek más eszközök beleegyeztetésével való folytatásánál.”²⁵ Így tehát a háború megvívásának módjára is hatással van a politika, hiszen „a háború alapját képező és irányát meghatározó valamennyi tényező: a magunk és az ellenfél hatalma, mindkettőnk szövetségesei, a népek és kormányok jelleme stb., mint azt az első könyv első fejezetében felsoroltuk – politikai jellegűek, és a politikai érintkezéssel annyira összefüggnek, hogy attól lehetetlen elválasztani őket.”²⁶ „Egyszóval

²⁰ PERJÉS 1983, 438–448.

²¹ CLAUSEWITZ 1961, 37.

²² *Uo.* 41.

²³ CLAUSEWITZ 1962, 444.; a témáról lásd NAGY 2017b

²⁴ *Uo.* 444–445.

²⁵ *Uo.* 445.

²⁶ *Uo.* 445.

a hadművészet a legmagasabb álláspontján politikává válik, de természetesen olyanná, mely nem jegyzékeket irkál, hanem csatákkal szolgál.”²⁷

A fentebbiekből kiindulva könnyen megállapítható, hogy a háború céljának kitűzése is a politikai szándékot tükrözi. A politikai cél jelenik meg Clausewitz *Vom Kriege*-jének *Értesítés* című részében, mely szerint „a háború kettős jellegéből folyóan célunk vagy az ellenség leverése, hogy politikailag megsemmisítsük, illetve védekezésre képtelenné tegyük, és így nekünk tetsző békére kényszerítsük, vagy *csupán bizonyos területek meghódítása az ellenfél országának határán*, hogy megtartsuk, illetve a békekötésnél ütőkártyaként játsszuk ki.”²⁸ A háború kettős jellegéből – megsemmisítésre, illetve kifárasztásra törekvés – kiindulva elmondható, hogy a mindkettőben érvényre jutó háborús akaratnak egészen különböző irányai jönnek létre, amelyek a hadviselés alkalmazásában és intenzitásában jelennek meg. A két eltérő jelleg közötti átmenetről Clausewitz is ír: a közös elem mindkettőnél az erőszak.²⁹

A korábban megállapított jelenségek tükröződnek a hadikultúrák közötti eltérésekben is, azaz a politikai cél által meghatározott háborús törekvések mögött meghúzódó erőszak-alkalmazás különbözőségeiben. A hadikultúrákat jellemzőik górcső alá vételével lehet legpontosabban elkülöníteni egymástól – az eltérések ugyanis több területen jelentkeznek: kimutathatók az erőszakban, a politikai célokban, az erőszak fokozataiban, valamint a megsemmisítés és kifárasztás paritásában.

A mozgáscentrikus hadikultúra – mely megsemmisítő jelleggel bír – az erőszakot egyensúlyban tartja, belpolitikai célja nincs, és ennél a hadikultúránál az erőszak-alkalmazás két fokozata figyelhető meg: az elsőben a cél az ellenséges erők szétverése, míg a második fokozatban az erőszak-alkalmazás az akaratérvényesítésre koncentrál. Az anyagcentrikus hadikultúra – mely kifárasztó jellegű – az erőszakot mérsékli vagy egyensúlyban tartja, belpolitikai célja szintén nincs, viszont ennél a hadikultúránál az erőszak-alkalmazásnak egy fokozata tükröződik, hiszen itt az erőszak valójában az ellenség társadalmi ellenállásának megtörésére irányul, minden más csak ezt szolgálja. A gerilla hadviselés hadikultúrájánál – amely szintén kifárasztó jellegű – az erőszak fokozásának lehetünk szemtanúi, viszont az eddigiektől eltérően belpolitikai cél is megfigyelhető, de az erőszak-alkalmazás jellege megegyezik az anyagcentrikus hadikultúránál leírtakkal.

2.2. A mozgáscentrikus hadikultúra

2.2.1. A mozgáscentrikus hadikultúra Kovács Jenő művében³⁰

Kovács Jenő a *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)* című munkájában a *Katonai stratégia és hadikultúrák* fejezet *A mozgáscentrikus hadikultúra* című alfejezetében foglalkozik a direkt hadviseléssel. A mozgáscentrikus hadikultúra alapvető vonásairól Kovács megállapította, hogy manőverező háborúban bontakozhat ki,

²⁷ Uo. 448.

²⁸ CLAUSEWITZ 1961, 29. (Clausewitz kiemelése)

²⁹ KESSEL 1987, 169.

³⁰ KOVÁCS 1995b, 22–27.

melyekben a politika célja bizonyos területek birtokbavétele. A manőverező háború erre a fajta hadviselésre kialakított, fizikailag és szellemileg kiképzett haderőt igényel. E hadikultúra jellegzetessége és egyben lételeme a támadás, mely az ellenség gyenge pontjára irányul. A gyors ütemű, sorozatos támadások eredményei sikert sikerre halmozhatnak, melyek az ellenfelet vert helyzetbe hozzák mind fizikai, mind pedig pszichikai értelemben. Kovács Jenő megjegyezte, hogy e hadikultúra is ismeri természetesen a védelmet a támadás mellett, de az előbbi mindig csak ideiglenes eljárás: az erők kisebb részével végrehajtott műveletek, amelyek vagy az elakadt támadás feltételeinek újbóli megteremtése szükségesek, vagy az ellenfél lekötése céljából szükségesek, hogy megfossa azt a támadás lehetőségétől. A saját erők biztonságának megteremtése érdekében a mozgáscentrikus hadikultúrát a nagy erőkkel történő csapásmérés, majd az ellenség egységei közé történő fokozatos betörés jellemzi, amely lehetővé teszi mind nagyobb terepszakaszok birtokbavételét, illetve megtartását. Az ellenséggel szembeni fölényt nem a csapatok létszám-fölényével, az anyagi eszközök sokaságával teremtik meg e hadikultúra követői, hanem manőverekkel, melyek az ellenféllel szembeni kedvező helyzetet teremtenek. Ennek kialakításával lehetővé válik az akarat rákényszerítése az ellenségre, és ezzel a kezdeményezés megragadása, illetve folyamatos kézben tartása.

A mozgáscentrikus hadikultúra képviselői – Kovács Jenő szerint – abból indulnak ki, hogy a háborúban nincs kiszámítható bizonyosság. A rendelkezésre álló kötelékek folyamatos manővereztetése természetesen nem teszi lehetővé pontos, minden részletre kiterjedő hadművelati tervek kidolgozását, csupán a főbb hadművelati vonalak kristálytiszttá, ezért nélkülözhetetlen ennél a hadviselési módnál a vezetési folyamat és a döntési szintek decentralizálása. Ez kreatív és önálló hadvezéri tevékenységet feltételez, de magas szakmai felkészültséget vár el a fegyveres erő minden tagjától. A mozgáscentrikus hadikultúra követőinek gyors döntéseket kell hozniuk, a kínáló lehetőségeket azonnal, késlekedés nélkül, akár nagyfokú kockázatot is vállalva meg kell ragadniuk, mely szintén növeli az irányító parancsnok felelősségét. Nem véletlenül emelte ki Kovács Jenő is, hogy e hadikultúra legfontosabb eleme az „észszerűen kockáztató parancsnok”, akinek munkáját törzsével és alárendeltjeivel az összekovácsoltságnak kell jellemeznie.

Kovács Jenő a mozgáscentrikus hadikultúra jellemzői között sorolta fel a magas támadási ütemet. Képviselői ennek elérése érdekében akár a megindulási állások elfoglalásáról és kiépítéséről is lemondanak, és a menetből indított támadást preferálják, amelynek egyik előfeltétele az állandó hadászati kezdeményezés, vagyis az „időelőny” birtoklása. A kezdeményezés kézbentartásával lehetővé válik a döntő pontok kiválasztása: az ott történő erőösszpontosítás helyi erőfölényt teremt a támadónak. E hadikultúra a döntően szárazföldi országokra jellemző, ahol a szárazföldi haderőnem elsőbbséget élvez a légi-erővel és a haditengerészettel szemben. Ez a hadikultúra a 20. században legmarkánsabban két országban jelentkezett: Németországban és a Szovjetunióban, és ennek megfelelően két ága alakult ki: a porosz-német és az orosz-szovjet változatú. A porosz-német változatra a „villámháború” volt jellemző, amelynek az időelőny (a hadászati kezdeményezés) megszerzése, illetve megtartása volt a leglényegesebb alkotóeleme. Meg kell jegyezni, hogy a német hadvezetés az ország relatíve korlátozott gazdasági lehetőségei miatt minden esetben gyors lefolyású háborúra számított, és ennek kudarca determinálta a küzdelem további kimenetelét. Az orosz-szovjet elgondolások – részben kikényszerített, részben

tudatos – alapja a hosszú, elhúzódó háború volt, ahol érvényesülhetett a gazdaság hatalmas teljesítőképessége, az ország jelentős embertartaléka, valamint földrajzi potenciálja.

2.2.2. *A mozgáscentrikus hadikultúra jellemzői*

A mozgáscentrikus hadikultúra hadelméleti alapvetései Carl von Clausewitz *A háborúról* című munkájából bonthatók ki. A mozgáscentrikus hadikultúra a direkt hadviselés jellemzőit hordozza magán, azaz legfőbb célja az ellenséges fegyveres erők megsemmisítése.

Ez a hadikultúra a háborús erőszakot – egyes kivételektől eltekintve – általában egyensúlyban tartja. A Clausewitznél leírt, a háborús erőszakot fokozó három kölcsönhatás megfigyelhető a hadviselés e formájánál: a konfliktusban részt vevő ellenfelek egymásra hatóan egyre fokozzák az erőszakot; a saját bizonytalanság érzete miatt fokozódó erőszak; az ellenfél teljes legyőzéseig vagy a saját erők kimerüléséig fokozódó erőszak. De erőteljesen jelentkezik az a tényező is, amelyek mérséklők. Ezek közül a politika szerepét emelnénk ki, amelynek kulcsszerepet tulajdonítunk. Ennél a hadviselési formánál erősen jelentkezik a politikai determináltság, amely meghatározza a háború alapvető irányultságát és célját. A történelmi példák igazolják, hogy azokban az országokban, ahol a mozgáscentrikus hadikultúra tekinthető a hadviselés meghatározójának, a hadvezetés céljainak meghatározója minden esetben a politikum.

A mozgáscentrikus hadikultúra esetében – általában – belpolitikai célt nem találunk: a háborús erőszak mögött mindig külpolitikai cél rejlik, illetve minden esetben külső ellenség ellen irányul. Az alkalmazott erőszak *kétfokozatú*: az *első* az ellenséges fegyveres erők szétverését, megsemmisítését, míg a *második* az akarat érvényesítését célozza. A megsemmisítés és a kifárasztás paritását megvizsgálva megállapítható, hogy a mozgáscentrikus hadikultúra esetében a megsemmisítés prioritásáról beszélhetünk. Természetesen megjelenhetnek a kifárasztás eszközrendszerének elemei is. Ahogyan Kovács Jenő is megállapította, ennél a hadviselési formánál is jelentkezhet a védelem mint háborús tünet, de ez csupán ideiglenes: a következő támadást készíti elő, mely az ellenséges fegyveres erők megsemmisítését célozza.³¹

A mozgáscentrikus hadikultúra megjelenése a kontinentális államok között mutatható ki, ezért nem véletlen, hogy esetükben a szárazföldi haderőnem az elsődleges a légierővel, illetve a haditengerészettel szemben. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a másik két haderőnem alkalmazásától eltekintenek, csupán azok kiegészítő és alárendelt szerepet játszanak a hadászati és stratégiai célok megvalósítása érdekében.

2.2.3. *A mozgáscentrikus hadikultúra elmélete*

Clausewitz szerint a háború kettős jellegéből kiindulva megkülönböztethetjük a megsemmisítésre irányuló háborús akaratot a kifárasztásra törőtől. Ez tükröződik a háború megvívásának e formájánál, azaz a háborús tünetek és az erőszak alkalmazásának módjai az ellenséges fegyveres erő megsemmisítésének szándékát tükrözik. Az elmélet hadelméleti

³¹ Kovács 1995b, 22.

alapvetései a 19. század elején jelentek meg a *Vom Kriegében*, és – amint az majd a későbbiekben olvasható lesz – a későbbi korok katonai teoretikusainak munkáiban tetten érhetőek a porosz katonai elemző által megfogalmazott tézisek. Megfigyelhető a szerzők munkáiban, hogy az általuk leírt erőszak-alkalmazás eszközei közvetlenül az ellenfélre hatnak, szemben az indirekt hadviselés tüneteivel, melyek hatásai közvetettek.

A mozgáscentrikus hadikultúra elmélete – teljes egészében – az első világháborút követő évtizedekben fejlődött ki. A viláégés nagymértékű technológiai fejlődéssel járt, amelynek első jelei a haditechnikában mutatkoztak meg. A belső égésű motorok használatának elterjedése forradalmasította a szárazföldi közlekedést, és jelentősen átalakította a hadviselést. A levegő meghódítása lehetővé tette a hadseregek számára, hogy a szárazföld és a víz mellett ezt mint harmadik dimenziót is kihasználják háborús céljaik megvalósítására. A repülőerők először csak a felderítésben, majd később a földi csapatok oltalmazásában, illetve támadásában is egyre nagyobb szerepet kezdtek játszani. A rádió harctéri alkalmazása forradalmasította a csapatok és a törzsek közötti kommunikációt, mely biztosabbá és gyorsabbá tette a hadvezetést. A hadseregeket egyre növekvő mértékben látták el tehergépjárművekkel, melyek használata lehetővé tette a fegyveres erők számára, hogy elszakadjanak, függetlenedjenek a vasútvonalaktól. A haditechnikai eszközök (például tüzérségi lövegek) mozgatása is könnyebbé vált, de a világháborúban a statikus állás-harc megszüntetésére létrehozott, lánctalppal felszerelt harckocsi feltűnése volt az, amely döntő mértékben hatott az 1920-as és 1930-as évek hadelméleti gondolkodóira. Bár az első világháborúban mindegyik új eszközt alkalmazták, a hadelméletben hatásuk csak akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a technika fejlődésével azok megbízhatóbbá, üzembiztosabbá és ezáltal tömegessé, elterjedtté váltak.

A mozgáscentrikus hadikultúra elméletének kialakulására a legnagyobb hatással a harckocsi megjelenése volt, ugyanis a megsemmisítésre való törekvés leginkább a gépesített hadviselésről szóló elméletekben öltött testet. Bár az új harci eszköz már 1916. szeptember 15-én megjelent a harctéren, a világháború kimenetelét tekintve nem töltött be döntő szerepet. Az első világháborút követő időszakban azonban – a jelentős technikai fejlődés mellett – a katonai gondolkodók elvégezték az új harceszköz alkalmazása során összegyűlt harctéri tapasztalatok feldolgozását, valamint értékelését. Kérdéses volt ugyanis, hogy a harckocsi milyen szerepet fog játszani a jövő háborúiban: megmarad-e az első világháború mintái szerint a gyalogság támadását előkészítő és támogató fegyvernek, vagy az eddigi alkalmazási módoktól eltérően, önálló szerepkört szánnak neki? A harckocsik jövőbeni szerepét, jelentőségét szinte mindegyik nemzet katonai szakemberei vizsgálták, de közülük a brit, a francia, a német és a szovjet hadelmélet művelői (Fuller, Liddell Hart, de Gaulle, Guderian, Triandafillov, Tuhacsevszkij) járultak hozzá leginkább az elmélet fejlődéséhez. A harckocsikban rejlő lehetőségeket aztán leginkább a német és a szovjet haderő használta ki a második világháború időszakában.

Nagy-Britanniában a két világháború közötti időszak katonai teoretikusai a haderő motorizáltságának fejlesztését hangsúlyozták, amelynek segítségével egy rendkívül gyors és ütőképes szárazföldi haderőnem alakítható ki. Kiemelték, hogy a jövő háborújában a harckocsik mellett a repülőerőknek is döntő szerepük lesz majd. A harckocsik alkalmazását tekintve, az angolszász katonai teoretikusok úgy képzelték, hogy a harckocsik

és a gépesített egységek „mintegy tengeri hadviselést fognak folytatni a szárazföldön.”³² Fontos megjegyezni, hogy bár az angolszász hadtudományi gondolkodást – a földrajzi determináltság és a történelmi tapasztalat miatt – alapvetően az indirekt hadászat elvei hatották át, jegyzetünkben az elmélet kialakulásában játszott szerepük miatt kapnak helyet, ugyanis a harckocsik alkalmazásáról vallott – valójában kevésbé az ellenség hadászati szintű megsemmisítését, mint inkább annak kifárasztását célzó – nézeteikkel alapot teremtettek a német, illetve a szovjet hadtudomány teoretikusainak.

John Frederic Charles Fuller brit hadtörténész és katonai teoretikus úgy vélte, hogy korában „a háborúknak gazdasági okaik vannak, mert a civilizációnk lényegében gazdasági jellegű, és ilyen vagy olyan formában a gépeken alapul. *Mivel a jelen korszak nagymértékben a gépek korszaka, a háborúknak is hasonló jelleget kell ölteniük.*”³³ Véleménye szerint a belső égésű motorok megjelenése és katonai alkalmazása újfajta katonai doktrínák kialakítását követeli a hadügytől, melyek magasabb követelmények elé állítják a parancsnokokat. Fuller nagy jelentőséget tulajdonított a harckocsik mellett a légierőnek is, de hangsúlyozta, hogy „*a repülőgép és a harckocsi egymást kiegészítik, és még hosszú ideig képtelen lesz az egyik a másik nélkül tevékenykedni.*”³⁴ Úgy gondolta, hogy a kisebb és gépesített, ezáltal mozgékonyabb haderő könnyen megkerülheti az ellenség szárnyát: ez a manőver bekerítéssel fenyegeti az ellenséges csapatokat, de egyben elvághatja azok utánpótlási vonalait is. Biddle szavaival élve „miután a nehéz harckocsik áttörik az ellenség előretolt védelmi vonalát, könnyűharckocsi-századok tömegei légi támogatás segítségével – alig hagyva különbséget a front és a hátország között, és gyorsan lerohanva a vezetési és logisztikai infrastruktúrát, amely a szemben álló hadsereg »központi idegrendszerét« alkotja – előzönlök az ellenséges vonal mögötti területet.”³⁵ Az indirekt jelleg azonban meghatározó marad elméletében, hiszen a „cél inkább az ellenség demoralizálása, mint fizikai megsemmisítése.”³⁶

Basil Henry Liddell Hart angol katonai teoretikust és hadtörténészt, akit az indirekt hadászat atyjának tartanak, Fuller követőjeként tartja számon a hadtudomány. Hangsúlyozta, hogy a jövő háborúja gépesített háború lesz, melyben döntő szerep jut majd a páncélos és gépesített csapatoknak. Véleménye szerint „*a gépesített – vagy páncélos – hadviselés egész koncepciója azon technikai lehetőség felismerésén nyugodott, hogy a harckocsit lényegesen nagyobb sebességűvé és nagyobb hatósugarúvá lehet kifejleszteni, mint amilyen az első világháborúban volt.*”³⁷ A harckocsi jelentőségét abban látta, hogy lehetővé válik ezzel a harceszközzel a mozgékony hadviselés, valamint megvalósul a támadás elsőbbsége a védelemmel szemben. Liddell Hart is kiemelte, hogy a szárazföldi haderőnemnek együtt kell működnie a légierővel, de az együttműködés mikéntje már az indirekt hadviselés jegyében fogalmazódott meg: „*a harckocsik »helyes katonai alkalmazása« az – írtam akkor³⁸ - hogy »oly nagy tömegben alkalmazzuk őket az ellenséges*

³² BIDDLE 2005, 129.

³³ FULLER 1985, 451. (Fuller kiemelése)

³⁴ FULLER 1985, 466. (Fuller kiemelése)

³⁵ BIDDLE 2005, 129–130., lásd még FULLER 1985, 468.

³⁶ FULLER 1985, 474.

³⁷ LIDDELL HART 1985, 529. (Liddell Hart kiemelése)

³⁸ LIDDELL HART az 1925-ben, Londonban a Kegan Paul and Co.-nál megjelent „Paris, or the future of war.” című könyvére utal. (A szerző)

*hadsereg Achilles-sarka elleni döntő csapásra, az idegközpontok, közlekedési vonalak és parancsnoki központok ellen, amennyire csak lehetséges». A légierőnek támogatnia kell ugyan a páncélosok mély betörését, azonban fő feladata a csapás végrehajtása az ellenséges nemzet idegrendszerére, amelynek sebezhető pontjait ismét az ipari potenciál és a közlekedési utak képezik.*³⁹

A két világháború közötti időszak Franciaországában Charles André Joseph Marie de Gaulle hangsúlyozta, hogy a jövő háborújában döntő szerepe lesz majd a manővernek, valamint a haderőnek együttműködésének. Ideálja egy hivatásos állományú, „6 motorizált lánctalpas sorhadosztályból, illetve részben páncélozott hadosztályból”⁴⁰ álló elit hadsereg, mely képes a mozgékony hadviselésre. Az új típusú hadsereg csapatainak gyorsaságát és manőverezőképességét azonban a francia teoretikus is indirekt célok elérésére képzelte el: véleménye szerint „bár a háború lényegében rombolás, mégis, azok szemében, akiknek ez a mestersége, csak ez marad az ideális: gazdálkodás, azaz a legnagyobb eredmény eléréséhez a legkevesebb öldöklés, a halálnak, szenvedésnek és szörnyűségek kombinációjából a legnagyobb haszon húzása avégből, hogy a cél a lehető leggyorsabban legyen elérhető és ezáltal a veszteségeket csökkentjük”,⁴¹ és a leggyakrabban kitűzött célként az ellenség összeköttetéseinek megsemmisítését jelölte meg. De Gaulle hangsúlyozta a hadműveletek során a légierő, a haditengerészet és a szárazföldi csapatok összehangolt tevékenységének fontosságát – melyben felismerni véljük a mai fegyveres küzdelem összhaderőnemi jellegének csíráit – de megjegyzendő, hogy a szárazföldi haderőnem dominanciáját hirdette a légierővel, illetve a haditengerészettel szemben, mely a sorrendiséget az 1930-as években remilitarizálódott Németország szárazföldi támadásának veszélye generálta.⁴² A légierő alkalmazását és alkalmazhatóságát a következőkben foglalta össze: „a repülő egymaga nem képes hasznosítani a nagy teljesítőképességét. Igaz, a romok, amelyeket a légicsapás teremt, a tartós félelem (terror) idővel hat az ellenségre, ez azonban csak visszahatás. A légierő, akárcsak a tüzérség – amelynek tulajdonképpen a meghosszabbított karja – csak rombolni képes, de kényszeríteni, elfoglalni és megszállni nem.”⁴³ De Gaulle írását vizsgálva azonban kijelenthető, hogy számos vonásában közelít a direkt hadviselés eszközrendszeréhez. Ez tükröződik a katonai vezetésről írott soraiban is: „a felsőbb vezetés dolga, hogy kitűzze minden köteléknek az elérendő célt, a kötelékeket serkentse, és elbírálja a teljesítményeket. A végrehajtás módjában azonban minden parancsnoknak úrnak kell lennie a saját portáján. A vállalkozó kedvhez vezető egyedüli út a decentralizáció.”⁴⁴

Az angolszász (Fuller, Liddell Hart) és francia (de Gaulle) katonai teoretikusok elméleti munkásságát országaik katonai vezetése nem építette be fegyveres erőik gyakorlati módszerei közé: az indirekt alapokon kidolgozott gépesített elméletek csak a második világháború első éveinek véres kudarcai hozta tapasztalatoknak, illetve a német harceljárások tanulságainak levonása és értékelése után alakultak át a sikert garantáló

³⁹ LIDDELL HART 1985, 551. (Liddell Hart kiemelése)

⁴⁰ DE GAULLE 1985, 640.

⁴¹ DE GAULLE 1985, 655.

⁴² DE GAULLE 1985, 645–657.

⁴³ DE GAULLE 1985, 656.; de Gaulle egy metaforával támasztja alá idézett mondatát, miszerint „kell valaki, aki a földön összeszedi a gyümölcsöt, amit egy másik valaki leráz a fáról.” *Uo.*

⁴⁴ DE GAULLE 1985, 662–663.

erőszak-alkalmazássá a nyugati szövetségesek körében. Ez azonban már inkább a direkt hadviselés jegyeit hordozta magán, mely korai példája a hadikultúrák közötti határok elmosódásának.

Németországban és a Szovjetunióban a direkt hadviselés szolgálatába állították a haditechnika legújabb eszközeit: az első világháborút követő két évtizedben a német és a szovjet katonai teoretikusok munkássága döntő hatással volt a mozgáscentrikus hadikultúra elméletének kialakulására. Kovács Jenő e két országot jelölte meg, ahol a direkt hadviselés két, alapjaiban megegyező, de mégis számos vonásában eltérő változata született meg.⁴⁵

Az első világháborút követően a vesztes Németországot a versailles-i békeszerződésben megfosztották minden korszerű fegyverétől, így nem tarthatta meg páncélosait, légierejét és a tengeralattjáróit sem. Bár Németország nem állíthatta fel páncélos fegyvernemét, Heinz Guderian tábornok *Riadó! Páncélosok!* című munkájából kiderül, hogy a gépesített hadviselés eszközeinek megteremtése – legalábbis elméleti síkon – szinte az első világháború befejeződése után megkezdődött. A korlátozás ugyanis nem jelentette, hogy a német katonai teoretikusok ne foglalkoztak volna korszerű hadelméleti kérdésekkel, így a páncélosalakulatok alkalmazásának problémáival: tábornokaik figyelemmel kísérték az általuk legerősebb európai hatalmaknak tartott Nagy-Britannia, Franciaország, Szovjetunió fegyverkezési programjait, és az ottani tapasztalatokat hasznosítva fejlesztették ki saját elméletüket. Bár korszerű harceszközök gyártását nem indíthatta be a weimari Németország, ám az elméleti kutatások, valamint a Szovjetunióban végrehajtott szovjet–német közös hadgyakorlatok mégis lehetővé tették a német hadvezetés számára, hogy Hitler 1933-as hatalomra jutása után létrehozzák a német páncélos fegyvernemét.

Az elméleti kutatások azt vizsgálták, hogy milyen harcászati, harcászati-hadművelési és hadászati feladatokat állítanak a majdani német páncélos erők elé, milyen terepen kell harcukat megvívni az ellenséggel. A következő háborúra készülő német hadvezetés számolt országai földrajzi és gazdasági adottságaival, így ennek megfelelően egy gyors lefolyású, igen intenzív és az ellenség mielőbbi legyőzését, megsemmisítését célzó hadászat került kialakításra. A német teoretikusok kidolgozták – a második világháborúban a nyugati sajtó által elnevezett – a *villámháború* elméletét.

A *Hadtudományi Lexikon* meghatározása alapján „a villámháború elmélete a két világháború között kialakult katonai elmélet, mely szerint a gyors győzelem eléréséhez a háború kezdetén váratlan és nagy erejű csapásokat kell mérni az ellenségre, majd a sikert olyan gyorsan kell kifejleszteni, hogy az ellenségnek ne legyen ideje és lehetősége fegyveres erőinek és gazdasági erőforrásainak mozgósítására. Az elmélet sebezhető pontjai a repülőgépek és páncélosok hajtóanyag-szükséglete, valamint a nagy mélységű csapások során a hadtáp utanszállítási nehézségei.”⁴⁶ Ehhez megfelelő módon kialakított összefegyvernemi köteléket, páncélos és gépesített magasabbegységet hoztak létre, amelyben döntő szerep jutott a harckocsiknak, amelyek magukban hordozták a mozgékonyt, tüzerő és védettséget hármasát, azaz ideális eszközt kínáltak a német hadvezetés számára.

A német katonai gondolkodók közül kiemelkedik a már említett Guderian tábornok, akit a német páncélos fegyvernem atyjaként tartottak számon.⁴⁷ Említett könyvében annak

⁴⁵ Kovács 1995b, 24–25.

⁴⁶ Szabó 1995b, II. kötet. 1447.

⁴⁷ Guderianról lásd Resperger 2017.

a véleményének ad hangot, hogy a jövő háborújában a harckocsik tömeges alkalmazása döntő módon befolyásolhatja a támadó hadműveletek, sőt akár a háború kimenetelét is. Véleménye szerint az első világháborúban harcászati (taktikai) feladatok megoldására alkalmazott páncéloskötelékek a hatótávolság növekedésével, illetve a megbízhatóság növelésével már hadműveleti feladatok megoldására is képesek. Guderian is kiemelte, hogy a páncélos fegyvernem fejlődésével párhuzamosan meg kell valósulnia az összes szárazföldi fegyvernem gépesítésének. Véleménye szerint a hadsereg gépesítésének lezárulása után „megoldhatóvá válik a siker kihasználásának a háborúban meg nem oldott problémája, ismét lehetővé válik az áttörés és az üldözés. A háború mozgóháborúvá válik, illetve ilyen jellegű marad. A páncélosoknak tehát már nem csak helyi, harcászati jelentősége lesz, hanem egész hadszíntéren nagy, hadműveleti jelentőségű szerep jut neki.”⁴⁸ Kiemelte, hogy a német gépesített csapatoknál a felderítést, a páncélelhárítást, valamint a lövészcsapatokat mindenképpen gépesíteni kell, és azoknak szorosan együtt kell működniük a harckocsikkal – megvalósítva így a páncéloshadosztály szervezeti formáját.⁴⁹

Az alkalmazást, illetve annak elveit tekintve, Guderian megállapítja, „hogy egy ország gazdasági helyzete, határainak kedvező vagy kedvezőtlen volta, nyersanyagkészlete, ipara, fegyverzetének a szomszédokhoz viszonyított aránya meghatározó befolyással van a nézetekre”, és a fegyvernem kialakításakor a döntő kérdés az, „hogy egyáltalán milyen céllal akarunk páncéloscsapatot szervezni.”⁵⁰ A német katonai teoretikus véleménye szerint a harckocsi-alakulatokat tömegesen, szélességben és mélységben tagolva kell alkalmazni; ez a fegyvernem képes a harcászati sikert hadműveleti sikerré fejleszteni. Németországban „eleve olyan fegyvernemet teremtettünk, amely megtanul nagy kötelékekben harcolni és ennél fogva tartósan alkalmas lesz nagy feladatok megoldására. Ezzel a gondolatmenettel összhangban szerveztük meg a páncéloshadosztályokat, amelyek állományába a páncélos harckocsik és állandó támogatásukhoz és kiegészítésükhöz szükséges más fegyverek tartoznak – kellő mennyiségben és magától értetődően teljesen gépesítve.”⁵¹ Az így kialakított szervezeti keret alkalmassá teszi a páncélosokat, hogy „az ellenséges védelmet egyidejűleg egész mélységében támadják.”⁵² Guderian szerint a páncélosok támadása mindig a döntésre tör, de sikeres alkalmazásuknak hármas feltétele van: „*alkalmas terep, meglepés és tömeges bevetés a szükséges szélességben és mélységben.*”⁵³ Kiemeli, hogy nagy fontosságú a fegyvernemek és haderőnemek együttműködése a siker érdekében: egy olyan irányzat hívének vallja magát, amelynek képviselői „arra tesznek kísérletet, hogy – a légierőt és a páncéloscsapatot fő fegyvernemékké léptetve elő – új módon vívjanak ki gyors – a repülőket és a páncélosokat korábban is eléggé gyors

⁴⁸ GUDERIAN 1999, 156.

⁴⁹ *Uo.* 221–236.

⁵⁰ *Uo.* 195. Ugyanitt a kor e hadelméleti problémájának lehetséges megoldásait is felvázolja a német tábornok: „[t]ehát erődöket vagy tartós erődítési építményeket akarunk rohamozni velük, vagy nyílt mezőn hadműveleti értelemben bekerítésre és megkerülésre, vagy harcászati értelemben áttörésre és az ellenséges áttörések vagy átkarolások megállítására karjuk alkalmazni őket, vagy – végül – csak mint gyorsan mozgó páncélozott géppuskahordozókat a gyalogsággal való együttműködésre szánjuk-e őket?”

⁵¹ *Uo.* 198.

⁵² *Uo.* 210.

⁵³ *Uo.* 211. (Guderian kiemelése)

harcászati döntést, és ezt azután hadműveleti szempontból kiaknázzák.”⁵⁴ Guderian szerint a felderítésnek, a tüzérségnek, a műszaki csapatoknak, az ejtőernyős alakulatoknak és a légierőnek minden körülmények között elsődleges feladata a harckocsik harcának támogatása. Az elsődleges haderőnem tehát a szárazföldi, a légierőt az előbbi harcának támogatására kívánta alkalmazni.⁵⁵ Azzal, hogy Guderian a döntő szerepet a páncélos-csapatoknak szánja a hadműveletekben, mindenképpen megállapítható, hogy a direkt hadviselés, vagyis az ellenséggel szemben alkalmazott erőszak közvetlen formáját fogalmazta meg, vagyis a mozgáscentrikus hadikultúra porosz-német változatának jellemzőit írta le. Meg kell jegyezni, hogy a német hadvezetés az ország gazdasági lehetőségei miatt minden esetben gyors lefolyású háborúra számított, és ennek kudarca determinálta a küzdelem további kimenetelét.

Guderian páncélosháború elmélete nemcsak papíron létezett, hanem a gyakorlatban is megvalósult. Az elmélet különösen helytállóknak tűnt, igazolódni látszott a második világháború első éveiben is, amikor a Wehrmacht meghódította Nyugat-Európa nagy részét, sőt több ezer kilométer mélyen benyomult a Szovjetunió területeire is.

A mozgáscentrikus hadikultúra másik változata a Szovjetunióban alakult ki. Az orosz-szovjet elgondolások alapja, ahogy azt már fentebb említettük, egy hosszú, elhúzódó háború képe volt, amelyre a gazdaság teljesítőképessége, a mérhetetlen embertartalék, valamint a földrajzi elhelyezkedés jelentette potenciál mutatta képesnek az országot. Az első világháború végén kitört véres polgárháborúból győztesen kikerült kommunisták – ideológiájuknak megfelelően, illetve félve az újabb külföldi katonai intervenciótól – gyorsan nekiláttak a szovjet fegyveres erők megteremtésének, majd korszerűsítésének. Az 1930-as évek közepéig a szovjet hadtudomány progresszív nézeteket vallott a jövő háborújáról: az imént említett három előnyt (az ország földrajzi és gazdasági helyzetét, valamint óriási lakosságát) alapul véve alakították ki a Vörös Hadsereggel szembeni követelményeket, elvárásokat. Főleg a szárazföldi haderőnem megerősítésén, alkalmazási elveinek korszerűsítésén munkálkodtak, de emellett a világ legnagyobb légierőjét állították hadrendbe, és a szovjet haditengerészet korszerűsítése is megkezdődött. A jövő háborújában a döntő szerepet a szárazföldi erőknek szánták, melyek műveleteit a másik két haderőnem támogatta. Ebben az időszakban született meg a *mély hadművelet* elmélete is, melynek hatása a második világháborúban mutatkozott meg igazán. A *Hadtudományi Lexikon* definíciója szerint „mély hadművelet elmélete: szovjet teoretikusok által kidolgozott nézetek összessége az összefegyvernemi hadseregek támadó hadműveletének végrehajtására [...] A mély hadművelet elmélete az ellenség védelmének teljes mélységű lefogásából, a kétfokozatú áttörésből és a siker kifejlesztéséből indult ki. E feladatok végrehajtásához az összefegyvernemi hadseregen belül három lépcsőt alakítottak ki. A *légi lépcső* állományába a vegyes repülőhadosztályokat és a légideszantcsapatokat osztották be azzal a feladattal, hogy a mélységben elhelyezkedő ellenséges tartalékok pusztításával és lefogásával segítség a szárazföldi erők mélységi harcát. A *rohamlépcső* a harckocsikkal és tüzérséggel megerősített lövészhadtestekből állt. Feladatuk a harcászati mélység áttörése volt. A *sikerkifejlesztő lépcső* kapta a legfontosabb feladatot: vagyis a védelem áttörésének befejezését

⁵⁴ Uo. 223.

⁵⁵ Uo. 221–236.

és az elért siker kifejlesztését. Állományába gépesített, illetve lovashadtestek tartoztak.”⁵⁶ Az elmélet magában hordozta a direkt hadviselés jellemzőit, hiszen az ellenség mélységi átkarolásának, majd bekerítésének célja az ellenséges fegyveres erők megsemmisítése volt.

A mély hadművelet elmélete több szovjet katonai teoretikus munkásságából fejlődött ki. Közülük Vlagyimir Kiriakovics Triandafillov munkásságát kell elsőként megemlíteni, aki a polgárháború lezárulása után az egyik legnagyobb hatással bírt a Vörös Hadsereg doktrínáinak fejlődésére. Elméleti munkássága során az összefegyvernemi harc, valamint az ellenségre mért folyamatos csapások jelentőségét igyekezett bizonyítani, melynek korszerűsége a második világháborúban meg is mutatkozott a németek ellen vívott honvédő háború moszkvai csata utáni szakaszában. Triandafillov az ellenséges fegyveres erők elleni küzdelem legfontosabb eszközét a csapásmérő hadseregben látta, mely összefegyvernemi, sőt a mai fogalmak szerint összhaderőnemi volt, hiszen a 12–18 gépkocsizó lövészadosztályból álló szárazföldi csapatok harctevékenységét a légi erőnek kellett támogatnia.⁵⁷ A hadsereg által mért csapások jellegét tekintve kiemelte, hogy azoknak nemcsak az ellenség visszaszorítására kell irányulniuk, hanem a harcokocsik mozgékonyságának kihasználásával minél mélyebbre kell helyezni az ellenséges védelemben, így annak közvetlen elpusztítása is lehetővé válik.⁵⁸ Ennek folyamatosnak kell lennie, azaz egymás utáni (folyamatos) hadműveleteket kell folytatni: „[a]z első csapás után azonnal a másodiknak, a harmadiknak és a még továbbiaknak kell következniük úgy, hogy ezzel az ellenség teljes veresége következzen be.”⁵⁹

Triandafillov úgy gondolta, hogy az ellenség hátába jutás a legfontosabb lépés ahhoz, hogy a visszavonulását megakadályozzák, ezt pedig nagy gépesített egységek és nagy hatótávolságú, gyorsjáratú harcokocsik tudják megvalósítani. Ezek a csapatok mint a hadászat megvalósításának legfontosabb eszközei határozzák meg elméletének jellegét is, hiszen a mozgás csupán eszköz az ellenségre való fizikai ráhatás eléréséhez, mely lehetőséget nyújt a szemben álló fegyveres erő szétverésére, megsemmisítésére.⁶⁰ A szovjet teoretikus konkrétan el is utasítja az ellenség kifárasztására való törekvést, amely mutatja, hogy a szovjet hadtudomány a direkt hadviselés eszközrendszerének alkalmazásában látta egy háború megnyerésének kulcsát. A hadászat jellege természetesen meghatározza a hadműveleti művészetet is, mely Triandafillov szerint „nem zárkozhat el a szétzúzásra irányuló mély csapásoktól.”⁶¹

Országá adottságait figyelembe véve úgy vélte, hogy „széles arcvonala és nyílt hadtápterület esetén nagy eredményeket csak összetartó irányú (koncentrikus) tevékenységek eredményeképpen érhetünk el. A csapásnak ez a formája, ha elegendő erővel hajtják végre, a lehető legnagyobb sikereket ígéri, és még korszerű körülmények között is az ellenség fegyveres erői jelentékeny részének teljes bekerítéséhez vezethet.”⁶² Ez a megállapítás azt mutatja, hogy a hadműveletek fő célpontja az ellenséges fegyveres erők élőereje, amely ismét a közvetlen erőszak-alkalmazás tünetét hordozza magában. A mozgáscentrikus

⁵⁶ SZABÓ 1995b, II. kötet. 910–911. (eredeti kiemelés)

⁵⁷ TRIANDAFILLOV 1984, 514–517.

⁵⁸ *Uo.* 529.

⁵⁹ *Uo.* 541.

⁶⁰ *Uo.* 550.

⁶¹ *Uo.* 551.

⁶² *Uo.* 552–553.

hadikultúra jellemzői kapcsán már rögzítésre került, hogy a haderőnemek közül a legfontosabb feladat a szárazföldre hárul, azonban a katonai teoretikusok a légierő és a szárazföldi csapatok együttműködésével megvívott harc fontosságára is felhívták a figyelmet. Triandafilov is nagy jelentőséget tulajdonít a repülőcsapatok harcának, de aláhúzza, hogy annak a szárazföldi haderőnem tevékenységét kell felderítéssel, csapásméréssel és az ellenség harcát közvetlenül befolyásoló mélységi rombolással támogatnia.⁶³ A szovjet katonai teoretikus munkásságában is megjelenik a csapatokat irányító hadvezér személyének fontossága is, de kiemeli, hogy a vezetésnek – a decentralizáltság helyett – mind központosítottabbnak kell lennie, melyben a mozgáscentrikus hadikultúra orosz-szovjet változatának egyik sajátosságát véljük felfedezni.⁶⁴

Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij marsall – akit korának vezető katonai gondolkodójaként tartottak számon kortársai – a szovjet páncélos fegyvernem egyik megteremtőjeként, elméleti munkásságával is hozzájárult a harckocsik alkalmazását érintő alapelvek kialakításához, valamint a mély hadművelet elméletének formába öntéséhez. Nézetei az erőszak alkalmazásának direkt formáját tükrözik, melynek eléréséhez a manőverek széleskörű felhasználását tartotta indokoltnak.

Tuhacsevszkij úgy vélte, hogy „az ellenség széttözása nem célja a háborúnak. Az csupán eszköze annak. A háború célja az egyik fél részéről ilyen vagy olyan gazdasági és politikai hódítások elérése, a másik fél részéről pedig ez elleni harc. Ezek a hódítások többnyire területfoglalásban vagy az adott területen a győztes állam politikai és gazdasági érdekeit szolgáló különleges törvények bevezetésében nyilvánulnak meg.

E feladatok megvalósításához biztosítani kell az erőszak szabad alkalmazását, ehhez pedig mindenekelőtt az ellenség fegyveres erőinek megsemmisítésére van szükség. Minél teljesebb lesz ez a megsemmisítés, annál nagyobb mértékben biztosított a háború céljainak elérése.”⁶⁵ A szovjet teoretikus mondatai mögött felfedezhető, hogy a Clausewitz által leírt erőszak-alkalmazás közvetlen formáját hirdeti, valamint a háborús erőszakot fokozó kölcsönhatások jelentőségét is felismerte, de kiemelte a politika ezeket mérséklő szerepét.

A hadműveletek valósíthatják meg a háborús cél elérését, amelyekről úgy véli, „nem lehet az ellenség erőit egyetlen gyors és határozott cselekménnyel megsemmisíteni. Elkerülhetetlen, hogy az egyik hadműveletet a másik után folytassuk, csapást csapás után mérjünk, miközben szüntelen veszteségeket okozunk az ellenségnek.”⁶⁶ Ezt lendületes üldözéssel tartotta megvalósíthatónak, melyről úgy vélte, minél kevesebb időt hagy az ellenségnek a szervezett visszavonulásra, annál bomlasztóbb hatással bír a visszavonulás. Valójában itt az „időelőny”, vagyis a kezdeményezés fogalma jelenik meg, mely fontos követelménye a mozgáscentrikus hadikultúrának. A hadászati kezdeményezés birtoklása esetén lehetővé válik megsemmisítő jellegű hadműveletek megvívása, melyek alapvető formái az áttörés, és a megkerülés. Tuhacsevszkij aláhúzza, hogy e két forma egymással együtt létezik és az ellenség bekerítését, azaz megsemmisítését szolgálják. A szovjet teoretikus kiemeli a támadás döntő jelentőségét, de elismeri, hogy a hadműveleteket

⁶³ Uo. 555–556.

⁶⁴ Uo. 559–564.

⁶⁵ TUHACSEVSKIJ 1975f, 58.

⁶⁶ TUHACSEVSKIJ 1975e, 92–93.; vö. „Ha mindkét fél felkészült a harcra, akkor az ellenséges szándéknak mindvégig – egészen a békekötésig érvényesülnie kell. A cselekvés szüneteltetésének egyetlen indítóoka lehet: *ha az egyik fél kedvezőbb időpontot akar bevárni.*” CLAUSEWITZ 1961, 48. (Clausewitz kiemelése)

meghatározhatja a visszavonulás és a védelem is. Ezeket a hadművelati formákat azonban mihamarabb fel kell váltania a támadásnak, vagyis csupán ideiglenesek lehetnek, melyeknek a támadás feltételeit kell előkészíteniük.

Tuhacsevszkij felismerte, hogy az országok gazdasági struktúrái és ereje a háború földrajzi formáin is tükröződik – ez a *hadikultúrák* fogalmának tartalmi megjelenése: „Így például a fejlett tengeri kereskedelemmel rendelkező kapitalista államok piacaik szélesítésére törekedve számos tengeri háborút folytattak a gyarmatok megszerzéséért és megtartásáért, valamint a hozzájuk vezető tengeri utak biztosításáért. A kontinentális kapitalista nagyhatalmak számos szárazföldi háborút folytattak területük szélesítésére vagy a tengerhez vezető kijárat biztosítására.”⁶⁷

A háborúban alkalmazott haderőnemeket és fegyvernemeket illetően Tuhacsevszkij nagy jelentőséget tulajdonított az első világháborúban feltűnt új harceszközöknek. A légielő vonatkozásában kiemelte, hogy jelentősége egyre nő, de alapvetően megmarad a szárazföldi és a haditengerészeti műveletek kiegészítőjeként: az önálló jellegű cselekményeket (bombázó- és deszant-hadműveletek) is széles körű együttműködésben kell végrehajtania a szárazföldi és a tengeri erőkkel.⁶⁸ A mély hadművellet elméletében a *hadművelleti lépcsők* fogalmát vizsgálva a légielő az első lépcső szerepét tölti be, amelyből kitűnik, hogy e haderőnem alapvető rendeltetése a szárazföldi haderőnem műveleteinek támogatása (a második lépcsőt a gépesített csapatok, míg a harmadikat a lövész- és lovas-magasabbegységek alkotják). Ő is a harcokcsiban látta a mély hadművellet sikeres megvalósításának kulcsát: ezeket az eszközöket magasabbegységekbe szervezve kell alkalmazni, tömegesen kell bevetni. Az ellenség bekerítésében játszott szerepük döntő jelentőségű, hiszen „a harcokcsik áttörésének az ellenség hátában olyan torlaszt kell létrehozni, amelynek nekiszoríthatják, és így végső soron megsemmisíthetik annak főerőit. Ennek az áttörésnek egyidejűleg meg kell semmisíteni az ellenség tüzérségét, meg kell bontania összeköttetését, és foglyul ejteni törzsét.”⁶⁹ Tuhacsevszkij munkásságának középpontjában tehát az erőszak alkalmazásának közvetlen formája állt, amelynek részletei egy nézetrendszerben fogalmazódtak meg az 1930-as években. Az elmélet továbbfejlesztése azonban megakadt az 1936-ban kezdődött, a szovjet tábornoki és tisztikart érintő koncepciós perek és tisztogatások miatt, és csak a második világháború szovjet kudarcainak hatására került ismét előtérbe, majd alkalmazásra a Tuhacsevszkij által kidogozott elméleti rendszer.

A második világháború eseményeit rögzítő szovjet emlékiratokban pontosan nyomon követhető a fentebb vázolt folyamat. A Vörös Hadsereg parancsnokainak visszaemlékezéseiben tetten érhetők a korszerűtlen háborús elvek okozta kudarckok, de a mély hadművellet elméletének alkalmazása hozta sikereket is.⁷⁰ Összegzésképpen megállapítható, hogy a mozgáscentrikus hadikultúra orosz-szovjet változatában – akárcsak a porosz-német verziójánál – a szárazföldi haderőnem tevékenységét a haditengerészet és légielő alárendelt szerepben támogatta.

⁶⁷ TUHACSEVSZKIJ 1975a, 215.

⁶⁸ TUHACSEVSZKIJ 1975b, 300–301.

⁶⁹ TUHACSEVSZKIJ 1975b, 303.

⁷⁰ ZSUKOV, Georgij Konsztantyinovics (1970): *Emlékek, gondolatok*. Bp., Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó.; KUZNYECOV, Nyikolaj Geraszimovics (1975): *A háború előestéjén*. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó.; KUZNYECOV, Nyikolaj Geraszimovics (1976): *Harci riadó a flottánál*. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó.; KAMANYIN, Nyikolaj Petrovics (1973): *Repülősök és űrhajósok*. Bp., Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó.; MERECKOV, Kirill Afanaszjevics (1985): *A nép szolgálatában*. Bp., Zrínyi Katonai Kiadó.

2.2.4. Összegzés

A mozgáscentrikus hadikultúra elméleti hátterének kibontásakor túlságosan leegyszerűsítőnek tartjuk, ha a manőverezést tekintjük legfontosabb összetevőjének. Ahogyan a háború csak eszköze a politikának céljai megvalósításához, úgy a mozgás és a manőver is csupán a cél elérésének, az ellenség megsemmisítésének egyik eleme. A manőver ugyanis lehetővé teszi a fegyveres erők számára az ellenséggel való fizikai kontaktus megteremtését, és így megvalósulhat a közvetlen fizikai ráhatás, erőszak-alkalmazás.

Az elméletek is ezen a ponton választhatók szét egymástól: az angolszász és a francia teoretikusok a közvetlen erőszak-alkalmazás primátusáig nem jutottak el, csupán felismerték a gépesített hadviselés előnyét a korábbi évtizedekben alkalmazott hadművészeti rendszerekkel szemben, kiutat találva azok csapdájából. Nagy-Britanniában nem bontakozhatott ki a mozgáscentrikus hadikultúra, hiszen a történelmi gyökerek, hagyományok alapján az elsődleges haderőnem a haditengerészet volt, majd a légiőerő következett és csak ezek után jött a szárazföldi haderőnem. Hiába ismerte fel Fuller és Liddell Hart a mozgékonyág döntő szerepét a hadviselésben, továbbá hiába érveltek a gépesített, illetve páncélos csapatok alkalmazása mellett, elméletük összeegyeztethetetlen volt országuk hadviselésének hagyományával, végső soron a társadalomra jellemző katonai gondolkodásmóddal.

Franciaországban bár a szárazföldi haderőnem volt az elsődleges, de az első világháború tapasztalatai alapján kidolgozott katonai eljárások elnyomták a modern gondolatokat a gépesített csapatok alkalmazását tekintve. De Gaulle is hangsúlyozta a manőver szerepét, de a „grandeur”⁷¹ és a „sécurité”⁷² jelszavait hangoztató hazája inkább egy statikusabb hadászatot részesített előnyben. E két országban tehát hiába dolgoztak ki progresszív elképzeléseket a jövő háborújáról, a földrajzi determináltság és a történelmi tapasztalatokhoz való ragaszkodás nem tette lehetővé az elméletek átültetését a gyakorlatba.

Németországban és a Szovjetunióban viszont nyitottak voltak a katonai vezetők az új elméletek alkalmazására, és a társadalom megfelelő ipari háttérrel rendelkezett az elméletek gyakorlati megvalósításához. Az ellenfél megsemmisítésére törekvő hadászat megfelelő eszközt talált a gépesített és harckocsicsapatokban, amelyek – gyorsaságuk, illetve mozgékonyáguk révén – alkalmasak voltak az ellenséges csapatok átkarolására, bekerítésére és megfelelő fegyverzetük képessé tette azokat a szemben álló fegyveres erők megsemmisítésére. Két gyökeresen eltérő kiindulási pont fedezhető fel a német és a szovjet hadtudomány vizsgálatakor: a villámháború, amint már rávilágítottunk, Németország gyors katonai győzelmét volt hivatott garantálni, míg a Szovjetunió kényszerűségből vállalt elhúzó háborúban érte el ugyanezt. Mégis, ha összehasonlítjuk Guderian és Tuhacsevszkij műveit, felfedezhető, hogy számos közös pont van elméleteikben. Ilyen a manőver fontossága, az időelőny megszerzése és megtartása, a sorozatos, nagy mélységű csapások, valamint a határozott katonai vezetés. A legfontosabb azonosság azonban abban mutatkozott meg, hogy mindkét állam katonai vezetésének célja az ellenséges fegyveres erők megsemmisítése volt. Felmerül a kérdés, hogy vajon ismerték-e egymás nézeteit, ha igen, vajon (mennyiben) hatottak egymásra? Az első kérdésre – amint már ismertettük – a válasz igen, viszont a második kérdésre adott felelet már nem ennyire egyértelmű.

⁷¹ Jelentése: *nagyság*.

⁷² Jelentése: *biztonság*.

A két világháború közötti időszak német–szovjet katonai együttműködése nagy valószínűséggel hatott a két ország hadelméletére. A direkt hadászatot előnyben részesítő német és szovjet hadvezetés hasonló elvek alapján dolgozta ki terveit, ezeknek megfelelően hasonló eszközrendszerrel állított fel a célok megvalósítására. Az ellenfél megsemmisítését célul kitűző német, illetve szovjet hadviselés közötti egyik alapvető eltérés a tervezett fegyveres konfliktus időtartamában látható, ezt viszont a két nagyhatalom eltérő földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális háttere magyarázza. Ez a tény is alátámasztja azt a feltevézésünket, hogy a hadviselés kultúrafüggő, komplex jelenségnek tekinthető.

2.3. Az anyagcentrikus hadikultúra

2.3.1. Az anyagcentrikus hadikultúra Kovács Jenő művében⁷³

Kovács Jenő a *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)* című munkájában a *Katonai stratégia és hadikultúrák* fejezet *Az anyagcentrikus hadikultúra* című alfejezetében foglalkozik az indirekt hadviselés reguláris formájával. A felhasznált irodalmak között ennél a hadikultúránál sem találunk primer forrásokat; a szerző szekunder irodalom feldolgozása alapján dolgozott. Markánsan elhatárolta a mozgáscentrikus hadikultúrától, amikor úgy vélekedett, hogy „az anyagcentrikus hadikultúra, sikereit nem a csapatok mozgásával, hanem – nevében foglalt módon – nagy anyagi értékeket képviselő pusztító eszközök megsemmisítő (tűz)csapásaival igyekszik elérni. A pusztító eszközök sikeres alkalmazását, további anyagi erők és eszközök befektetése útján (a katonai infrastruktúra kiépítésével) biztosítja.”⁷⁴ Kovács tehát egy háborús tünet alapján nevezte el a hadviselés e formáját.

Az anyagcentrikus hadikultúra a hadviselés alapvető módjának a védelmet tartja, mind hadműveleti-harcászati, mind pedig hadászati szinten. A védelem azonban itt nem a támadás előkészítését szolgálja, és nem az erők kisebb részével kerül megvívásra, mint a mozgáscentrikus hadikultúra esetében, hanem „a védelem a támadás megghiúsítása céljából a katonai erőfölényre épül.”⁷⁵ Kovács Jenő kiemelte, hogy bár az anyagcentrikus hadikultúra a védelmet tekinti fő tevékenységi módnak, nem tagadja a támadás alkalmazását (annak a védendő terület biztonságosabbá tételét kell szolgálnia, katonailag fontos terepszakaszok – szárazföldi és tengeri átjárók – megszerzését tűzve ki célul), de az előbbi alkalmazása – Clausewitz alapján – nagyobb lehetőséget nyújt az ellenfél pusztítására, mint az utóbbi. A magyar katonai gondolkodó szerint „e hadikultúrában, a biztonság elsősorú és meghatározó kritériuma az elfoglalt terület szilárd kézben tartása. E hadászat lényege, értelme egyértelműen a területek birtoklásában jut kifejezésre.”⁷⁶ A fentiek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az anyagcentrikus hadikultúra a Clausewitz-i hadelméleti rendszer szerinti kifárasztásra törekszik, azaz az indirekt hadviselés megjelenési formáit hordozza magában. A hadviselésnek e formája esetében a katonai erőfölényre

⁷³ Kovács 1995b, 27–37.

⁷⁴ Uo. 27.

⁷⁵ Uo. 28.

⁷⁶ Uo. 28.

építve a megvédendő területek fontossága egyenrangú, és az erőfölény birtokában adott esetben a kezdeményezést ki is engedi a kezéből, inkább a kezdeményező ellenség sikereinek megghiúsítására törekszik, annak támadó erőinek megsemmisítésével – de ez az eljárás a kreatív ellenfelet adott esetben előnyökhöz is juttathatja.

Az anyagcentrikus hadikultúra a katonai erőfölény megszerzését hatalmas anyagi ráfordítással teremti meg, és nagy anyagi értéket képviselő haderőnemeket állít fegyverbe (haditengerészet, légierő). Ehhez már békében meg kell kezdeni a felkészülést, azaz már ilyenkor hadászati döntéseket kell meghozni, így elkerülve egy fegyveres konfliktus esetén a váratlanságot. Az ilyen döntések gondos előkészítést, számítást, vagyis tervet igényelnek, nem pedig improvizációt. Kovács Jenő úgy vélte, hogy ennél a hadikultúránál a tervezés szintjén a matematikai pontosság és aprólékosság a jellemző, melyek lehetővé teszik a pontos elosztást a védelem különböző szintjein.⁷⁷ Az anyagcentrikus hadikultúránál a hadvezérnek nem kell kezdeményező alkatúnak lennie, elegendő pontosan ismernie az erőforrásokat, illetve azokat szakszerűen kezelni. Az anyagcentrikus hadikultúra csak nagy és elhúzódó háborúban érvényesülhet, ahol a katonai erőfölény a hosszan tartó küzdelem ideje alatt felőrli, kifárasztja az ellenfelet. Kovács Jenő megjegyezte – az Amerikai Egyesült Államok Vietnamban vívott harcairól szólva –, hogy az anyagcentrikus hadviselés több ponton alkalmazhatja a mozgáscentrikus hadikultúra elemeit, de mivel az előbbi a pontosan kidolgozott terveken alapul, lényegi valója miatt alkalmatlan az utóbbi eljárásainak hatékony alkalmazására.⁷⁸ A kifárasztó hadászat reguláris eszközöket alkalmazó formája csak azokban az országokban alakulhatott ki, amelyeknek egy elhúzódó háború megvívásához megfelelő katonaföldrajzi helyzetük, és elegendő mennyiségű anyagi erőforrásai voltak egyrészt, másrészt elő tudták teremteni a kifárasztás eszközeit, melyek főleg a légierőben, továbbá a haditengerészeti erőkhöz testesültek meg.

2.3.2. Az anyagcentrikus hadikultúra jellemzői

Az anyagcentrikus hadikultúra vizsgálatakor – hasonlóan a mozgáscentrikus hadikultúrához – rendelkezésre áll egy olyan mű, melynek szerzője e hadviselési forma jellemzőit szintetizálta. E munkát Liddell Hart végezte el *Stratégia* című művében: itt összegezte az indirekt hadviselés reguláris és irreguláris megjelenési formáit. E fejezetben azonban kizárólag a reguláris forma jellemzőit tárgyaljuk, mivel a következő fejezet foglalkozik a gerilla hadviselés bemutatásával. Az anyagcentrikus hadviselésre jellemző, hogy az erőszakot mérsékli vagy egyensúlyban tartja – ez abból fakad, hogy e hadviselési forma a védelmet tekintve fő hadviselési módnak, és a politikum is jelentős korlátozó tényezőként lép fel a háború kérdéseit illetően. Belpolitikai cél, akárcsak a mozgáscentrikus hadikultúra esetében, nem jelentkezik az erőszak-alkalmazás háttérében – a hadviselés e formája mindig külső ellenfél ellen irányul, és mindig külpolitikai cél rejlik mögötte. Az alkalmazott erőszak *egyfokozatú*, amelynek lényege, hogy a háborús erőszak nem elsősorban az ellenséges fegyveres erő megsemmisítését célozza, hanem az ellenség társadalmára irányul, és annak ellenállását igyekszik megtörni. Valójában a direkt erőszak-alkalmazás

⁷⁷ Kovács 1995b, 30.

⁷⁸ Uo. 31.

helyett az indirekt hadviselésen van a fő hangsúly. E hadikultúra a fenti célt nagy anyagi értékű, vagy nagy anyagi ráfordítással járó eszközök alkalmazásával igyekszik megvalósítani. A nagy anyagi befektetésből következik, hogy a technika, illetve a haditechnika fejlesztése is élenjáró szerepet tölt be ennél a hadikultúránál: ezek fejlődése még pusztítóbb csapásokat tesz lehetővé. Sok esetben az akaratérvényesítés eszközei nem katonai természetűek: a gazdaság, a kultúra vagy az ideológia is akaratérvényesítési eszközként kerülhet felhasználásra a háborús cél érdekében.

A megsemmisítés és a kifárasztás paritását vizsgálva egyértelműen kimondható, hogy az anyagcentrikus hadikultúra a korlátozott célt, vagyis a kifárasztást preferálja, de az e hadviselési forma jegyében megvívott fegyveres konfliktusok vizsgálatakor feltűnik, hogy elhúzódó háború esetén sokszor alkalmaznak a mozgáscentrikus és a gerilla hadviselés hadikultúrájának eszközrendszeréhez tartozó elemeket is, párhuzamosan az indirekt hadviselés reguláris eszközeivel. Fontos kiemelni, hogy bármennyire is merít az anyagcentrikus hadikultúra a másik két hadviselési mód erőszak-alkalmazási eszközeiből, mindig a kifárasztás reguláris elemei maradnak dominánsak. Ennél a hadikultúránál is tapasztalható, hogy a hadikultúrák közötti határvonalak elmosódtak.

Az anyagcentrikus hadikultúra megjelenésében megfigyelhető, hogy azok az országok alkalmazták, melyek határai földrajzi fekvésükből adódóan nagyfokú védelmet igényelnek. Ezeknél az államoknál a határok majd minden esetben tengerek által határoltak, amelyek a direkt szárazföldi támadás lehetőségét megnehezítik, sőt szinte teljesen kizárják. Ebből fakad, hogy ennél a hadviselési formánál a haderőnemek közül a légi-erő és a haditengerészet a domináns, a szárazföldi ellenében. Megfigyelhető az is, hogy az anyagcentrikus hadikultúra elméletében a légi és a tengeri elméletek determinálják a katonai gondolkodást, de természetesen a hagyományos szárazföldi és a gerillaháború megvívásával kapcsolatos gondolkodás is helyet kap a hadügyben, jóllehet kevésbé hangsúlyos szereppel.

2.3.3. *Az anyagcentrikus hadikultúra elmélete*

Bár a hadikultúrák témakörének feltárását a modern kor, tehát a 19. és a 20. század kronológiai keretein belül vizsgáljuk, az anyagcentrikus hadikultúra elméleti forrásainak áttekintése két korábbi hadelméleti munka említését teszi szükségessé. Szun Ce *A hadviselés tudománya* és Morus Tamás *Utópia* című könyvei jelentik az első bővebb írásos forrást az indirekt hadviselést illetően. A kínai gondolkodó művének a *Támadás stratégiával* című fejezetében: „1. Szun Ce azt mondta: A hadviselés gyakorlati tudományában a legjobb mindenképp felett elfoglalni az ellenség országát egészben és sértetlenül; összezúzni és elpusztítani nem annyira jó. Ugyancsak így van, hogy jobb egy egész hadsereget elfogni, mint elpusztítani – elfogni egy ezredet, egy csapatot, vagy egy századot egészben, mint elpusztítani. 2. Ebből következik, hogy nem a legkiválóbb erény minden csatában harcolni és győzni; a legmagasabb szintű kiválóság az ellenség ellenállásának harc nélkül

való megtörésében rejlik.”⁷⁹ A forrásrészletből kitűnik, hogy Szun Ce a direkt és az indirekt módszerek szembeállításakor az utóbbiak előnyösségét hangsúlyozza.⁸⁰

Morus művének egy már korábban említett jellemzője, hogy a seholszigetiek hadügyéről szóló részben olyan háborús tüneteket sorol fel, amelyek eltértek a korábban megszokottaktól. Az említett fejezetben feltűnik, hogy az akaratérvényesítés indirekt eszközrendszere a hangsúlyos: már a fejezet elején leírja Morus, hogy a seholszigetiek csak akkor kezdenek háborút, ha határaikat védik, vagy a barátaik (szövetségesaik) földjéről kell az ellenséget kiűzni. Azaz a területek megtartása kulcsfontosságú. Kiemeli, hogy ők „a véres győzelmet restellik, sőt mélyen szégyenlik, mert ostobaságnak tartják [...]”⁸¹ Ehelyett a hadi fortély, az ész és a szellem erejével, vagyis a direkt eszközök mellett indirekt eszközök alkalmazásával is harcolnak. A seholszigetiek a háborús ideológiát is felhasználják a fegyveres konfliktusokban, amikor az ellenségre hárítják a háború kirobbantásának felelősségét – ezzel ellenfelük lakosságának rokonszenvét is meg kívánják nyerni.⁸² Hasonló indirekt és a nem fegyveres erővel való akaratérvényesítés tüneteként sorolhatjuk fel az ellenséges vezetők fizikai megsemmisítésére való törekvést; a társadalmi és politikai vezetés megosztására való kísérletet („a meghasonlás magvait hintik el, a fejedelem testvérét vagy valaki más előkelőt bujtogatnak a hatalom reményével.”);⁸³ a gazdasági nyomásgyakorlást („[h]a pedig a pártviszály elhalna, az ellenséggel szomszédos népeket biztatják föl valami régi jogcímet ásva elő, aminek a királyok sosincsenek híjával. Háború esetén megígérik nekik támogatásukat, pénzt bőven adnak, de polgárokat igen csekély számban.”)⁸⁴ A seholszigetiek hadügyének jellemzésekor Morus kiemeli, hogy azok igyekeznek megóvni saját polgáraikat a háború borzalmaitól, így még a harcokban is előszeretettel alkalmaznak zsoldos vagy szövetséges csapatokat, akik fölött azonban egy seholszigeti polgár áll, vagyis a nem saját csapatokat is ők ellenőrzik, irányítják.⁸⁵ Ha nem lehet elkerülni a fegyveres konfliktust, akkor Morus ideáljának lakói a támadót megelőzve igyekeznek attól területeket foglalni, vagyis a saját területüket és annak lakosságát minden eszközzel igyekeznek megvédeni, illetve az ellenséget határmenti területeinek elfoglalásával hátrányos helyzetbe hozni.⁸⁶ A háború győztes megvívását követően a béke biztosítására „a háború költségeit nem barátaikkal fizettetik meg, akiknek érdekében viselték, hanem a legyőzöttekre róják ki, és rajtuk hajtják be.”⁸⁷ A háború jóvátétel megjelenésében, valamint a legyőzött ellenséggel való kíméletes bánásmódban egyértelmű jelét látjuk annak a törekvésnek, mely a béke megnyerését szolgálja: ennek érdekében a seholszigetiek „az ellenséggel kötött fegyverszünetet olyan lelkiismeretesen megtartják, hogy még akkor sem szegik meg, ha ingereltetnek reá. Az ellenség földjét nem pusztítják, a vetéseket nem perzselik fel, sőt vigyáznak rá, amennyire lehet, hogy az emberek és lovak lábukkal ne gázolják, mert azt tartják, hogy az ő hasznukra is nő. Fegyvertelen embert nem bántanak,

⁷⁹ SZUN CE (é. n.), 31. (Szun Ce kiemelése)

⁸⁰ Szun Ce hadtudományi jelentőségéről lásd PADÁNYI 2017a és PADÁNYI 2017b

⁸¹ MORUS 1989, 113.

⁸² *Uo.* 114.

⁸³ *Uo.* 115.

⁸⁴ *Uo.* 115.

⁸⁵ *Uo.* 115–116.

⁸⁶ *Uo.* 122.

⁸⁷ *Uo.* 121.

ha nem kém az illető.”⁸⁸ Ez a tünet a későbbi korok indirekt eszközökkel megvívott háborúiban, és Liddell Hart azokat összefoglaló munkájában is jelentkezik.

„A háború célja egy... jobb béke elérése.”⁸⁹ – írta Liddell Hart *Stratégia* című könyvében. A brit katonai teoretikus kiindulópontja a hadtörténelem volt: azt vallotta, hogy „semmi sem új a nap alatt.”⁹⁰ Úgy vélte, hogy a katonai pályán a közvetlen tapasztalat-szerzés lehetősége csekély, ezért a történelem tanulmányozásával – amely nem más, mint univerzális tapasztalat –, azaz közvetett úton kell fejlődnie a hadtudományi kutatásoknak. Munkájában a *közvetett megközelítés* fogalma köré csoportosította a hadtörténelmet: azt vallotta, hogy „kutatásaim során egyre határozottabbá vált az a benyomásom, hogy egész történelmünkben a háború – ritka kivétellel – csak akkor érhetett el érdemi eredményeket, ha a megközelítés közvetett volt, ami bizonyította, hogy az eljárás készületlenül érje az ellenfelet. [...] Egyre világosabbá vált, hogy egy mentális vagy fizikai célpont közvetlen megközelítése az ellenfél szempontjából »természetesen várható irányból« többnyire negatív eredménnyel jár.”⁹¹ Művének fő mondanivalóját, az indirekt hadviselés alaptézisét a következőkben fogalmazta meg: „[h]a természetesen várható irányban támadunk, ez megszilárdítja az ellenfél egyensúlyát, és így növeli ellenállásának erejét. A háborúban, akár csak a birkózásban, aki úgy akarja padlóra vinni ellenfelét, hogy nem vet gáncsot, és nem igyekszik kibillenteni egyensúlyából, az csak magát meríti ki, méghozzá az ellenfélre kényszerített erőfeszítésnél nagyobb arányban. Ilyen típusú módszer alkalmazása mellett a siker csak a valamilyen területen elért roppant nagy erőfölény esetén lehetséges, s az eredmény még ilyenkor is hajlamos elveszíteni döntő jellegét. A legtöbb hadjáratban az ellenség pszichológiai és fizikai egyensúlyának megingatása bizonyult a győzelem létfontosságú előfeltételének.”⁹² Véleménye szerint az ellenfél egyensúlyának megingatását a közvetett, vagyis az indirekt megközelítés alkalmazása teszi lehetővé: „[e]lőször: a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy egyetlen hadvezér elhatározása sem vált be, ha állásait szilárdan tartó ellenfél ellen indította közvetlen támadásra csapatait. Másodszor: az ellenfél egyensúlyának felborítása nem a saját támadás révén érhető el, hanem már az igazi támadás megindulása előtt meg kell oldani ezt a feladatot.”⁹³ Vagyis a háborút megelőzően indirekt módon kell az akaratunkat érvényesítenünk, ami nem zárta ki a direkt erőszak-alkalmazást sem. A történelmi tapasztalatok alapján arra a megállapításra jutott, hogy ezt az állapotot a háborúban lehetséges erőszak különféle formáinak alkalmazásával lehet elérni. Ezért a stratégiának a közvetlen megközelítést kell alkalmaznia, vagyis a döntés kikényszerítésének érdekében az ellenfél egyensúlyának megingatására kell törekednie.

Liddell Hart ókori, középkori, újkori és saját korából vett példákon keresztül igyekezett elméletét igazolni. Amint már említettük, az indirekt hadviselésnek igen széles lehet az eszköztára. Fegyveres konfliktus esetén a katonai erő alkalmazása kapcsán a brit teoretikus arra hívta fel a figyelmet, hogy – igazat adván Clausewitznek – a védelem a fegyveres küzdelem erősebb és takarékosabb formája: ilyenkor „a leghatékonyabb közvetett megközelítés az, amely téves műveletre csábítja el vagy kényszeríti az ellenfelet

⁸⁸ Uo. 121.

⁸⁹ LIDDELL HART 2002, 539.

⁹⁰ Uo. 18.

⁹¹ Uo. 24.

⁹² Uo. 25.

⁹³ Uo. 239.

[...]”⁹⁴ A katonai erők közvetlen összecsapása mellett természetesen a nem katonai eszközök alkalmazását is hangsúlyozta, vagyis hogy az ellenfél gazdaságára vagy pszichéjére mért csapások is hasonlóan döntőek lehetnek. „Bármilyen is a megközelítés *formája* (vagyis eszköze – a szerző), a kívánt *hatás* mindig az ellenség gondolkodásának és hadrendjének a megingatása.”⁹⁵ Az indirekt erőszak-alkalmazási formák igen sokrétűek lehetnek: Liddell Hart Lenin példáján keresztül megemlíti a morális hadviselést; Arabiai Lawrence-t a gerilla hadviselés mesterének nevezte; Churchill egyik legfontosabb tettének azt tartotta, hogy az első világháború kitörése után, de még Nagy-Britannia hadbelépése előtt, 1914. augusztus 2-án hajnali 1 óra 25 perckor mozgósította a brit haditengerészetet, elrendelve a központi hatalmak tengeri blokádját, vagyis a gazdasági háborút. Az indirekt hadviselés példáinak sorolásakor megállapította, hogy az erőszak-érvényesítési eszközök bármelyikét is alkalmazták, a siker elérése mindig igen sok időt vett igénybe, azaz a kifárasztás csak hosszú, elhúzódó háborúkban érvényesülhetett igazán.

Liddell Hart igaza bizonyításához példaként hozta, hogy a német katonai gondolkodás – amely a Clausewitz-i életmű hatása alatt formálódott – szinte mindig az erők közvetlen alkalmazásának eszközével élt, egyetlen kivételtől eltekintve. Hitler – eltérve országa katonai hagyományaitól – nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy ellenfeleit demoralizálja, vagyis pszichológiai hadviseléssel belülről rombolja, és ennek segítségével győzze le őket. Sőt, a Blitzkrieg alkalmazásának kezdeti tapasztalatai is azt bizonyították a brit teoretikus számára, hogy a váratlan irányban történő támadás volt a siker kulcsa a németek számára. Amikor a náci Németország visszatért a fegyveres erők közvetlen alkalmazásához a második világháborúban, a sikerek elmaradtak, és végül vereséget szenvedett. A második világháború is több példát hozott a brit teoretikus szerint a közvetett erőszak-alkalmazásra. A gazdaság elleni hadviselés eszköztára a tengeri blokádk alkalmazása mellett – a haditechnika fejlődésének köszönhetően – kiegészült az ellenség hátsó részére mért légcsapások alkalmazásával. Liddell Hart szerint „a Németország ipari forrásai elleni légi offenzívát a nagystratégia⁹⁶ síkján egyfajta közvetett megközelítésnek is tekinthetjük, mivel sikeresen aláásta az ország egész hadviselő erejének egyensúlyát.”⁹⁷

A brit katonai teoretikus úgy vélte, az indirekt stratégia alkalmazásának oka, hogy „az egyik fél az erőegyensúly megváltozására vár. Az ilyen változás gyakran könnyebben érhető el az ellenség erejének fokozatos felörlésével, gyengítő túsúrásokkal, mint kockázatos csapásokkal.”⁹⁸ Előfeltétel természetesen, hogy az alkalmazott eszközök – az utánpótlás elleni és lokális rajtaütések, az ellenfél meddő támadások indítására való ösztönzése, az ellenség erőinek megosztása, az ellenfél morális és fizikai erőinek kimerítése – „lényegesebben erőteljesebben örölje fel az ellenfél erejét, mint a sajátunkat.”⁹⁹ Az alkalmazható lépések sokféleségét a nagystratégia eszközeinek – mint a nyomásgyakorlás lehetséges

⁹⁴ Uo. 238.

⁹⁵ Uo. (Liddell Hart kiemelése)

⁹⁶ Ez a háború politikája, melynek szerepe „hogy koordinálja és irányítsa a nemzet vagy az országcsoport minden erőforrását a háború politikai célkitűzésének elérésére” LIDDELL HART 2002, 493. Ugyanitt olvasható a stratégia fogalma, mely Liddell Hart szerint „a katonai eszközök elosztása és alkalmazása a politikai céljainak megvalósítása érdekében.”

⁹⁷ Uo. 443.

⁹⁸ Uo. 492.

⁹⁹ Uo.

módozatainak – felsorolásakor fedezhetjük fel a műben: a katonai mellett ezek lehetnek pénzügyi, diplomáciai, kereskedelmi és etikai eszközök is, amelyekkel az ellenfél akaratára lehet hatni, adott esetben megtörve azt. Az akaratérvényesítés kapcsán kiemelte, hogy nem szabad azt a végletekig fokozni, hanem mérsékelni kell, és ezt a célt a politika valósíthatja meg, ugyanis „amíg a stratégia csupán a katonai győzelem kivívásának problémájával foglalkozik, a nagystratégiának kötelező messzebbre tekintenie: ennek problémája ugyanis a béke megnyerése.”¹⁰⁰ Példaként a légitámadások végrehajtását hozza, melyek során „a lehető legkevesebb kárt szabad okozni, mert a mai ellenség a holnapi vásárló és jövőbeli szövetséges.”¹⁰¹

Az anyagcentrikus hadikultúra elmélete sokat merített a tengeri és a légi háború elméletének klasszikusaitól. A már sokat idézett Liddell Hart munkájában is markánsan kidomborodik, hogy az indirekt stratégia akaratérvényesítési eszközei között domináns szerepet kap két haderőnem, a haditengerészet és a légierő. A tengeri hadelmélet – értelemszerűen – jóval korábban jelentkezett, mint a légi háború elmélete, ezért indokoltnak látjuk, hogy e két hadelméleti rendszer bemutatásakor a kronológiai megjelenési sorrendet figyelembe véve elsőként a tengeri háború hadelméletének bemutatása következzen.

Az évszázadok során kialakult tengeri elméletek mindegyike egyetlen fogalom, a *tengeri hatalom* kérdéskörét igyekezett kibontani. A tengeri hatalom fontosságáról nem lehet elegendő adatot felsorolni: a Föld felszínének 71%-át (kb. 360 millió km²) víz borítja; a világkereskedelem súlyban és össztömegben mért 90%-át vízen szállítják; a világ nagyvárosai, illetve a világ lakosságának többsége a tengerpartoktól számított 200 km-en belül él. Legtömörebben talán a 16–17. századi angol felfedező és kalóz, Sir Walter Raleigh fogalmazta meg a tengeri hatalom lényegét: „[a]ki a tengeren parancsol, aki a világ kereskedelmében parancsol, az parancsol a világ gazdasága fölött is, és így a világ fölött is.”¹⁰² A tengeri hatalom kérdésköre alapvetően befolyásolta a mindenkori világhatalmak külpolitikai, katonapolitikai tevékenységét. E hatalom megszerzésének legfontosabb eszköze a tengerek, pontosabban fogalmazva a tengeri térségek feletti uralom, de a kérdéskörnek a katonai összetevők mellett gazdasági elemei is vannak. Sam J. Tangredi a tengeri hatalomnak három elemét határozta meg: a nemzetközi tengeri kereskedelem ellenőrzése, a flották felhasználása háborúban, valamint a diplomácia, az elrettentés és a politikai befolyásolás eszközeként békében.

A tengeri hatalom fogalmát szűkebb és tágabb értelemben lehet megközelíteni. Tangredi szűkebb értelmezésében a tengeri hatalom „katonai fogalom, a katonai erő azon formája, amelyet tengeren vagy tengerről vetnek be.”¹⁰³ Tágabb értelmezésében nem más, mint „egy nemzetállam nemzetközi tengeri kereskedelemre és az óceánok erőforrásainak felhasználására való képessége, összekötve azzal a képességgel, hogy katonai erejét kivetítse a tengerre a tengerek és területek uralása céljából, valamint a tengerről, hogy tengeri haderővel befolyásolhassa a szárazföldön zajló eseményeket.”¹⁰⁴ Fontos kiemelni, hogy a tengeren folytatott hadviselés nemcsak az ellenfél haditengerészete, hanem annak

¹⁰⁰ Uo. 534.

¹⁰¹ Uo. 536.

¹⁰² Közli TANGREDI 2005, 153.

¹⁰³ Uo. 150.

¹⁰⁴ Uo. 150.

kereskedelmi hajózása ellen, vagyis a tengeri hajózási útvonalak birtoklására is irányul – mindezt természetesen úgy, hogy a saját kereskedelmet igyekeznek megvédeni. Az indirekt akaratervényesítés már ekkor megjelenik az elméletben, hiszen a másik fél kereskedelmének szétzilálása és az elhúzódó háború, vagyis „az ebből fakadó és az évek során egyre fokozódó nélkülözés hozzájárulhatott az ellenség azon döntéséhez, hogy békét kérjen, de egyébként is megérte, amennyiben az egyik fél erőforrásai most a másik félhez kerültek.”¹⁰⁵ A tengeri útvonalak működésének zavartalan biztosítása fontosabb az ellenfél haditengerészetének megsemmisítésénél, de a háborús időrendet tekintve ez utóbbi kell, hogy legyen az első.

Alfred Thayer Mahan, a nemzetközi hadelmélet egyik legnagyobb tengeri teoretikusa, aki elsőként foglalkozott tudományos igényességgel a tengeri hatalom kérdéskörével, úgy vélte, hogy már a tengeri háború elején ki kell kényszeríteni a döntő csatát, amelyben lehetőség nyílik az ellenséges flotta feletti győzelemre, és ezáltal az ellenség beszorítására kikötőibe, vagyis blokádnál tartására.¹⁰⁶ A tenger uralásának kulcskérdése az ellenség felett aratott döntő tengeri győzelem, amely után megvalósul a tenger uralása, azaz „hogyan az ellenséget elűzik róla, amit csak a rendelkezésre álló legerősebb hajókból álló hadiflottával lehet végrehajtani.”¹⁰⁷ Az ellenséges hadiflotta legyőzése után meg kell szerezni és meg kell tartani a tengerpartok kulcsfontosságú pontjait: ezeken a helyeken utánpótlási bázisokat kell létesíteni a saját hadiflotta hatékony alkalmazása érdekében, valamint fenn kell tartani a kapcsolatot a hazai bázis és az utánpótlást biztosító pontok között. A stratégiai pontok birtoklása és az ellenség feletti erőfölény biztosítása a tengeri uralomnak, és így megvalósulhat az ellenfél tengeri kereskedelmének blokkolása, amelyet a tengeri kereskedelmi útvonalakon folytatott cirkálójárással lehet megvalósítani.

Mahan tehát úgy vélte, hogy a döntő csata megvívása után a hadiflotta legfontosabb feladata a saját tengeri kereskedelem biztosítása, illetve az ellenfél tengeri közlekedésének megakadályozása, amely azonban nagyban függ a kulcsfontosságú tengersizorosok és hazai vagy távoli kikötők birtoklásától is. Véleménye szerint a termelés és a megtermelt javakkal való kereskedelem, az áruk szállítását végző hajózási és a kereskedelem helyszínénél szolgáló kikötők kulcsszerepet játszottak a tengerparttal rendelkező államok stratégiájában.¹⁰⁸ Gondolatai a földrajzi viszonyokból indultak ki, ugyanis azt vallotta, hogy egy adott állam tengeri hatalmát 6 tényező befolyásolja: a földrajzi helyzete, a természeti viszonyai (természeti kincsek, éghajlat), a területi kiterjedése, népessége, nemzeti karaktere és a kormányzat jellege.

Az amerikai haditengerészeti teoretikus röviden így foglalta össze elméletének legfontosabb elemeit: „[a] tengeri hadműveletekben a [döntő] sikert kevésbé a [földrajzi] pozíció megtartásával, mint inkább az ellenfél szervezett erejére – hadiflottájára – mért vereséggel lehet kicsikarni. Hasonló eredmény származik, bár kevésbé döntő és kevésbé végleges, abból, ha a flottát téltlenségre kárhoztatja egy nagyobb erő közvetlen jelenléte. De csak az ezt természetes módon követő győzelemmel lehet biztosítani a helyzetet. Ahogy korábban megjegyeztük, bármely tengeri vagy szárazföldi pozíció értéke attól függ, hogy

¹⁰⁵ MORAN 2005, 50.

¹⁰⁶ Mahan hadtudományi jelentőségéről lásd KAISER 2017

¹⁰⁷ MORAN 2005, 51–52.

¹⁰⁸ MAHAN 1964, 23–25.

mire használják, azaz hogy milyen fegyveres erők szállják meg, védelmi vagy támadó jellegűek-e. A tengeren is vannak olyan pozíciók, amelyeket előnyös elfoglalni, de – és ez a különlegessége – a szárazföldinél erőteljesebben érvényesül az az elv, hogy a szervezett erő a meghatározó elem. Úgy is mondhatnánk, a flotta maga a pozíció. A flotta megsemmisítő veresége vagy a megjelenő ellenség döntő fölénye azonnal a gyarmati és egyéb birtokok rendszerének teljes szétesésével jár, függetlenül attól, hogy a vereség pontosan hol történik.¹⁰⁹

Mahan elméletét a brit Julian S. Corbett fejlesztette tovább. Ő úgy vélte, hogy a hadiflottának csak akkor lehet stratégiai hatása, ha szorosan együttműködik a szárazföldi haderőnemmel, vagyis a tengeri stratégiának a katonai stratégia részének kell lennie.¹¹⁰ Corbett Mahanhoz képest a tengeri hatalom szélesebb körű alkalmazását vázolta fel: úgy vélte, hogy a tengeri összecsapásokon túl a haditengerészeti erőknek nemcsak indirekt, hanem direkt módon is be kell avatkozniuk a küzdelembe, az ellenséges partokra irányuló nyomásgyakorlás útján. Véleménye szerint a haditengerészet stratégiai hatása közvetett, anyagháború jellegű és időigényes, vagyis az indirekt hatás csak hosszú, elhúzódó háborúkban érvényesülhet.¹¹¹

A 20. században eltérő nézetek alakultak ki a tengerek ellenőrzésének módjait tekintve: míg Mahan azt állította, hogy ez csak az ellenséges flotta megsemmisítésével lehetséges, a brit elméletekben ennek két fajtája kezdett elkülönülni. Tangredi úgy fogalmazott, hogy az egyik a tenger feletti uralom volt, vagyis amikor „egy nemzet ellenállás nélkül használhatja a tengert, és ezt megtagadhatja ellenfelétől.”¹¹² Ennek eléréséhez egy igen erős hadiflotta szükséges, de kialakult olyan nézet is, amely szerint elegendő, ha „a tenger egy meghatározott területét egy bizonyos időpontban egy meghatározott céllal ellenőrzésünk alatt tartjuk.”¹¹³ A tengerek ellenőrzésének másik fajtáját a tenger használatának az ellenféltől történő megtagadásaként lehet értelmezni, vagyis „megakadályozzuk az ellenfelet abban, hogy a tenger helyi ellenőrzésének megkísérlése nélkül szabadon használja a tengert.”¹¹⁴

A tengeri elméletekben kiemelt szerepet játszanak bizonyos stratégiai jelentőségű földrajzi pontok, amelyek ellenőrzése nélkül nem valósulhat meg a tengeri uralom. Nem kívánunk belemerülni e kérdéskör részleteibe, csupán megjegyeznénk, hogy számos geopolitikai és geostratégiai jelenség (például a tengerek irányába való törekvés, a szemben fekvő tengerpart elérésére való törekvés, a tengeri szorosok, vagyis a stratégiai fojtáspontok birtoklására való törekvés) is meghúzódik e részterület hátterében.

A tengeri elméletek sorában különösen érdekes Szergej Georgijevics Gorskov rendszere. A szovjet haditengerészeti gondolkodó *Az állam tengeri hatalma* című könyvében

¹⁰⁹ Közli MORAN 2005, 54.

¹¹⁰ CORBETT 1911, 15.

¹¹¹ *Uo.*, 16.

¹¹² TANGREDI 2005, 161.

¹¹³ *Uo.* 161.; Tangredi Churchill 1940. október 11-i beszédét idézi: „[a]mikor a tenger uralmáról beszélünk, ez nem jelenti azt, hogy a tenger minden egyes részét minden pillanatban uraljuk. Csak azt jelenti, hogy akaratunkat érvényesíteni tudjuk a tenger bármely, a hadműveletre kiválasztott pontján, és így, közvetetten, a tenger minden pontján érvényesítjük akaratunkat.” *Uo.* 163.

¹¹⁴ TANGREDI 2005, 162.; Ezzel a módszerrel főleg a stratégiai szempontból hátrányos helyzetben levő haditengerészeteket lehet súlytani.

úgy vélte, hogy „az állam tengeri hatalmának az a lényege, hogy összességében milyen lehetőségei vannak az adott államnak a világtenger, vagy másképp szólva a földi hidroszféra leghatékonyabb kihasználására. [...] [A] tengeri hatalom [...] magában foglalja a fegyveres erők azon képességét, hogy megvédjék az országot az óceánok felől fenyegető támadással szemben.”¹¹⁵ Nagy Miklós és Praveczi Zoltán szerint Gorskov szintén felismerte, „hogy a tengerpartok birtokbavétele és az igen erős flotta létrehozása együttesen jelenti a mindenkori tengeri nagyhatalmak tengerek feletti uralmát.”¹¹⁶ Kaiser Ferenc megállapította, hogy a szovjet teoretikus két, egymást kiegészítő csoportra osztotta az állam tengeri hatalmának elemeit: „a gazdasági részbe a szállító-, halász- és tudományos kutató flottát, az oceanográfiát, az állam ipari potenciálját és különféle szakembereket (tudósok, munkások, tengerészek) sorolta; a katonai részbe pedig a flottát és a többi haderőnemet, azok technikai eszközeit és személyi állományát helyezte.”¹¹⁷ Elméletében feltűnik, hogy a hadiflotta hadászati alkalmazása mellett érvel: békében a flotta az állam erőkitetésének egyik legfontosabb eszközeként szerepel, de háborúban – amint azt már a mozgáscentrikus hadikultúrát tárgyaló fejezetben bemutattuk – az orosz-szovjet gondolkodásnak megfelelően alárendelt szerepbe kerül a szárazföldi haderőnemhez képest. Összességében megállapítható, hogy Gorskov nem kívánt a flottának új szerepet kivívni a szovjet fegyveres erők haderőnemei között, vagyis alkalmazása mindig a szárazföldi hadműveletek sikerességét volt hivatott biztosítani: a tengeri erő mint az indirekt hadászat megvalósításának egyik eszköze egy alapvetően kontinentális nagyhatalom katonai stratégiájában nem tölthette be ugyanazt a szerepet, mint a sokkal jobb földrajzi helyzetben levő államokéban. A szovjet flotta földrajzi hátrányban volt hidegháborús ellenfeleihez képest. Kaiser Ferenc szavait idézve: „[m]íg a brit, amerikai és japán flotta elsőrendű és szabadon hozzáférhető »tengeri kijáratokkal« rendelkezett, illetve erőit saját felségvizein zavartalanul vonultathatta fel, addig a szovjeteknek négy, egymástól földrajzilag elválasztott flottát kellett fenntartaniuk, amelyek csak az ellenség által ellenőrzött vizeken keresztül tudták elérni a világtengert.”¹¹⁸ Gorskov elmélete szintén bizonyítja a hadikultúrák közötti határvonalak elmosódását, mert a hidegháború létrehozta annak szükségességét, hogy a mozgáscentrikus hadikultúra jegyében működő hadigépezet az indirekt hadviselés eszközeivel működjék.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a tengeri elméletek két kulcsfontosságú elem, a hadiflotta és a stratégiai fontosságú, magas helyi értékű földrajzi helyek birtoklása köré csoportosíthatók. Egyik sem ér a másik nélkül semmit. Wegener szerint „a flotta tehát csak a tengeri hadászati helyzettel együtt lesz tengeri hatalommá. Ennek során pedig a flotta és helyzete eredményt produkál. Ha valamelyik faktor nulla, például a helyzet hiányzik – még erős flotta esetén is – az eredmény »nulla«. Ha fennáll a jó helyzet, ám hiányzik az adekvát flotta, akkor még a legjobb helyzet is értéktelen. A tengeri hatalom eredménye akkor éppúgy »nulla«.”¹¹⁹

A második világháború során haditengerészet mindenhatóságára alapozott angol-szász elképzelések háttérében a földrajzi és a geopolitikai tényező rejlett: a nyugati

¹¹⁵ GORSKOV 1983, 16.

¹¹⁶ NAGY–PRAVECZI 1998, 51.

¹¹⁷ KAISER 2004, 121. (GORSKOV 1983, 16–17. alapján)

¹¹⁸ KAISER 2004, 121.

¹¹⁹ WEGENER 1974, 1085.

szövetségesek periférikus stratégiai pontok megszerzésével kiépítették saját támaszpontrendszerüket, amellyel egyrészt hadviselésük anyagi hátterét biztosították, másrészt ellehetetlenítették a tengelyhatalmakét, valamint bekerítették azokat.

Az indirekt hadviselés reguláris formáinak másik fajtája a légi háború. A légi uralom elmélete az első világháborút követően alakult ki, amikor a légierő alkalmazásával kapcsolatos nézeteket formába öntötték. A levegő mint a hadviselés harmadik dimenziója új lehetőségeket adott a katonai stratégiák kezébe az első világháborúban: a kezdetben csak felderítésre használt új közlekedési eszköz hadi alkalmazása gyorsan bővült, és kialakult az új haderőnem, illetve megszülettek fegyvernemei is. A világháború befejezése után már nem volt kétség a repülőcsapatok bevetése felől, viszont az alkalmazásuk módszerét tekintve eltérő nézetek alakultak ki: egyesek csupán kiegészítő szerepet szántak a harctéren az új technikai eszközöknek, míg mások az önálló stratégiai célú alkalmazásuk mellett érveltek. Ez utóbbiak közül a legnagyobb hatású katonai teoretikus kétségtelenül az olasz Giulio Douhet volt, aki *A légi uralom* című munkájában úgy vélte, hogy a jövő háborúiban a légierő indirekt alkalmazása a siker kulcsa.

Douhet véleménye szerint a légierő megjelenésével a háború hatása kiterjedhet az ellenséges terület egészére: nem lesznek védhetők a nemzeti és a gazdasági élet zónái, és ezáltal a hadviselő nemzet tagjai mind hadviselővé válnak, ergo minden egyes ellenséges polgár támadhatóvá válik. Nézete szerint a légierő képes az ellenséges nemzet életközpontjainak, vagyis a szociális, az állami és a gazdasági csomópontoknak a pusztítására, amely képesség alkalmazásával aránytalanul rövid idő alatt lehet döntő győzelmet aratni. A légierő képességei alatt azt értette, hogy a repülőerők előtt nincsenek határok, gyors és váratlan csapásokra képesek, és igen nehéz az ellenük való védekezés, ugyanis „Ez ellen az új fegyver ellen nincs védőpáncél, gyorsan és váratlanul, már az első pillanatban képes az ellenfél szívéig hatoló, halálos csapásra.”¹²⁰ Az olasz teoretikus úgy vélekedett, hogy a légierő alapvetően támadó fegyver, vagyis birtokában a kezdeményezőkézség is garantált: szabadon lehet megválasztani a célpontokat, amelyek a hatósugarán belül találhatók. Douhet véleménye szerint a légierő pusztító csapásait csak a szemben álló légierő képes meggátolni, ezért elsődleges cél a légi háborúban az ellenséges repülőcsapatok megsemmisítése. A légi uralom megszerzése után a bombázás jelenti az akaratérvényesítés legfontosabb eszközét: a repülőerők egyszeri és mindent leromboló hatásában döntő tényezőt látott. Úgy gondolta, hogy robbanó-, gáz- és gyújtóbombákkal végrehajtott csapásmérés, vagyis „a cél teljes szétzúzása egyébként az anyagi rombolás mellett erkölcsi hatással is jár, melynek döntő jelentősége lehet. Ez utóbbi különösen a polgári lakosság által lakott területekre érvényes.”¹²¹ A mindent elpusztító bombatámadás indirekt módon győzi le az ellenfelet, hiszen nem az ellenséges hadseregre mérik azt, hanem annak háttérvidékére: az ellenséges összeköttetési vonalak, raktárak, termelési és ellátó vidékek elpusztulása a lakosság lázadását okozza majd, amely az állami és gazdasági rend felbomlásához, vagyis az ellenség teljes vereségéhez vezet.

Douhet a munkájában a legnagyobb teret a légi uralom megszerzésének szenteli. „A légi uralom megszerzése azt jelenti: abba a helyzetbe kerülünk, hogy minden eddigi elképzelést felülmúló nagyságrendű támadásokat hajtsunk végre; azt jelenti, hogy az ellenfél szárazföldi

¹²⁰ DOUHET 1975, 581.

¹²¹ *Uo.* 584.

hadseregét és haditengerészeti erőit támaszpontjaiktól elvágjuk, ily módon nemcsak a harcban, hanem a kitartásban is meggátoljuk őket; azt jelenti tehát, hogy saját országunkat efféle támadásoktól megvédjük, és az ellenfelet aránytalanul rövid idő alatt, az eddig ismert állás-háború hosszú, felörlő veszteségei nélkül feltétlen békekötésre kényszerítsük.

*A légi uralom megszerzése azt jelenti: győzni! A levegőben vereséget szenvedni pedig azt: reménytelenül legyőzöttnek lenni.*¹²² Elmélete szerint a többi haderőnem fokozatosan feleslegessé válik, jelentőségük csökken, míg ezzel a folyamattal párhuzamosan a légierő döntő tényezővé válik. Hangoztatta: „[a]zt állítom egyelőre csupán, hogy a leggyorsabban törekedni kell a szárazföldi és haditengerészeti erők fokozatos – anyagi, technikai, gazdasági és stratégiai – leépítésére, illetve ezzel egyidejűleg a légierő egyre fokozódó kiépítésére. Minél határozottabban közelítünk e szélső érték elérése felé, annál közelebb jutunk a holnap valóságának követelményeihez.”¹²³ A háború első szakaszát tekintette a legdöntőbbnek, mert ekkor kell megkísérelni semlegesíteni, illetve megsemmisíteni az ellenség repülőerőit. A háború kezdeti szakaszában a légierő minél hatékonyabb alkalmazásához tömeges bevetés és rajtaütésszerű, megelőző támadás szükséges az ellenséges légierő ellen. Douhet elgondolásának e részei – vagyis az ellenséges fegyveres erőkre mért közvetlen csapások – a direkt hadviselésre jellemző tüneteket hordozzák magukban, de a háború eldöntését az olasz katonai teoretikus alapvető mértékben az indirekt erőszak-alkalmazásban látja, vagyis az alkalmazott erőszak formái közötti határok elmosódása figyelhető meg. A légi uralom kivívását követően ugyanis már közvetett hatású bombatámadások mellett érvel, hiszen a városokat, kikötőket, pályaudvarokat, vasútvonalakat, sőt a lakosság egészét sem lehet óvóhelyekkel megvédeni.

„Az ellenséget támaszpontjain, mögöttes területén, termelési központjaiban stb. kell megsemmisíteni, tehát hadászati, harcászati és gazdasági hátországában. E területeket mint földi célpontokat, természetesen csak bombázással lehet megsemmisíteni. A légiflottának tehát rendelkeznie kell e földi célok elleni támadóeszközökkel. Ezt nevezzük *bombázóegységeknek*.”¹²⁴ A bombázóerők és tevékenységük nagy hangsúlyt kaptak Douhet elméletében: véleménye szerint a légi uralom kivívása után „a légiflotta már zavartalanul és veszélytelenül terjesztheti ki romboló tevékenységét az ellenséges ország egész területére. A vasúti csomópontok, fontos közlekedési centrumok, raktárak és lakott területek ellen intézett támadások mind-mind az ellenséges hadsereg mozgósítását és összpontosítását akadályozhatják. A legsebezhetőbb lakott vidékek elleni szünet nélküli pusztító tevékenység megtörheti az ellenséges ország anyagi és erkölcsi ellenállását, s ezzel a háborút gyakorlatilag be is fejezi.”¹²⁵ A jövő háborújának tehát indirekt tünetei lesznek majd, hiszen „egy ilyen háborúban csak egy nép anyagi és erkölcsi erejének teljes szétzúzása hozhatja meg a döntést.”¹²⁶ Ezt azzal indokolja, hogy „a közvetlen romboló tevékenység hatékonysága nem hasonlítható a valamely nemzet élőereje elleni közvetett pusztító és felörlő tevékenység hatékonyságához.”¹²⁷

¹²² Uo. 584. (Douhet kiemelése)

¹²³ Uo. 586.

¹²⁴ Uo. 588. (Douhet kiemelése)

¹²⁵ Uo. 603.

¹²⁶ Uo. 605.

¹²⁷ Uo. 615.

Douhet úgy vélte, hogy „az ellenség ellenálló erejének szétzúzása: minden katonai akció végcélja. Ezt a célt pedig könnyebben, gyorsabban, gazdaságosabban, egyszóval kevesebb áldozattal érhetjük el, ha ott támadunk, ahol az ellenség ellenálló ereje a leggyengébb, legsebezhetőbb. Minél súlyosabb csapásokkal sújtható egy nemzet egésze, annál ritkábbak lesznek a háborúk, annál »emberiesebbek«, mert a veszteségek az össz-egész keretei között csökkenthetők.”¹²⁸ Douhet elméletét vizsgálva megállapítható: a légi uralom rendszerének alkalmazása kapcsán az anyagcentrikus hadikultúra egyik megjelenési formáját lehet felismerni. A minél kevesebb saját veszteség, illetve az ellenség minél nagyobb közvetett formájú pusztításának hangoztatása napjaink hadügyében is jelen van.

Az olasz katonai teoretikus elmélete nagyban meghatározta a két világháború közötti időszak katonai gondolkodását. A douhetizmus nagy hatással volt a korszak angolszász katonai teoretikusaira: Hugh Trenchard a brit légierő egykori vezérkari főnöke és az amerikai William Mitchell voltak az angolszász „tengeri hatalmak légiuralom mellett érvelő stratégiái.” Trenchard is úgy gondolta, hogy a légierőt támadó szellemben kell felhasználni a jövő háborúiban, és ő is nagy szerepet tulajdonított a küzdelmek győztes megvívásában a bombázóerőknek. Mitchell továbbfejlesztette Douhet elméletét, amennyiben a légi-erőnek nemcsak a szárazföld felett szánt döntő szerepet, hanem a tengeri hadviselésben is. Kiemelte, hogy legyen szó akár szárazföldi, akár tengeri célpontok elleni támadásról, a repülőcsapatokat nem szabad a másik két haderőnem alárendeltségébe helyezni vagy megosztani közöttük, hanem önállóan kell alkalmazni. A két angolszász gondolkodó véleménye szerint kulcsfontosságú az ellenfél anyagi javainak rombolása, mely akaratérvényesítési formának eszköze a stratégiai bombázás: ezt a tevékenységet hosszú időn keresztül kell folytatni az ellenséges hadiipar, illetve polgári infrastruktúra rombolása érdekében. Úgy vélték, hogy a jövő háborújában „az lesz a vesztes, aki elsőként úgy dönt, hogy a további bombázások elszenvedése túl nagy ár az érdekeinek érvényesítéséhez.”¹²⁹ – vagyis érvényesül az indirekt hadviselésnek az ellenfél kifárasztására törekvő stratégiája. Douhet elméletének hazai követője is akadt – mások mellett – Szentnémedy Ferenc személyében, aki *A repülés* című munkájában a repülés fejlődésének bemutatása után az olasz teoretikus művének mondanivalóját igyekezett összefoglalni. Ő is a kifárasztásra törekvő hadviselés indirekt tüneteit írta le. Véleménye szerint az akaratérvényesítéshez „olyan állapotokat kell teremteni, amelyek az ellenséges ország lakosságának életkörülményeit a legszorosabb értelemben elbírhatatlanná, lehetetlenné teszik, és a békefeltételek elfogadására kényszerítik.”¹³⁰ A közvetett támadások eredményéről azt tartotta, hogy „a tömegromboló és kíméletlen légitámadások nagy hatása, azután az egész ellenséges országra való kiterjesztésük tömegőrületté és forradalmi mozgalmakká fejlődhetnek, mindez ahhoz fog vezetni, hogy az ellenséges nemzet ellenállása gyorsan megbénul, és azáltal a háború gyorsan befejeződik. Kevesebb lesz tehát az emberáldozat is. Minél borzalmasabb lesz a légiháború, annál emberségesebb lesz.”¹³¹ Szentnémedy munkájában – azzal együtt, hogy a szerző az anyagcentrikus hadikultúra akaratérvényesítési eszközrendszerének alkalmazása

¹²⁸ Uo. 622.

¹²⁹ MORAN 2005, 57.; E gondolatot felfedezhetjük Clausewitznél is: „[a]hhoz, hogy az ellenfél akaratunkat teljessé, olyan helyzetbe kell juttatnunk, amely súlyosabb a tőle követelt áldozatnál.” CLAUSEWITZ 1961, 40.

¹³⁰ SZENTNÉMEDY 1933, 54–55.

¹³¹ Uo. 57.

mellett érvel – felbukkannak a korszak magyar hadügyére nagy hatással bíró mozgáscentrikus hadikultúra erőszak-alkalmazási formái is. A magyar gondolkodó ugyanis valóban szól a légielő önálló alkalmazásáról a háború első (kitörési) szakaszában, de a továbbiakban már a repülőerőknek a szárazföldi hadműveleteket segítő, velük szoros együttműködésben történő alkalmazását is leírja. Úgy véljük, hogy Szentnémedy elméletében megfigyelhető a hadikultúrák között vélt határvonalak elmosódása, amennyiben az akaratérvényesítés indirekt és direkt formája is megjelenik művében. A légielő direkt stratégia mentén történő alkalmazásának elméletét tehát a mozgáscentrikus hadikultúrát alkalmazó államok körében hirdették: mind a német, mind pedig a szovjet katonai gondolkodás úgy tekintett a légielőre mint repülő tüzérségre, amelynek szerepét a szárazföldi csapatok támogatásában látták. E jelenség mögött képességbeli hiányosságok is meghúzódtak: a németek pontosan tudták, hogy iparuk kapacitása miatt négymotoros bombázókkal feltöltött, nagylétszámú távolsági bombázóerőket nem tudnak hadrendbe állítani, így a kétmotoros bombázók alkalmazása mellett döntöttek. A szovjetek motorgyártási kapacitásuk hiányosságai okán nem rendelkeztek nagy darabszámú távolsági légielővel.

Az indirekt hadviselés légi eszközrendszerének alkalmazásáról számos második világháborús angolszász emlékirat tanúskodik. *Rázsó Gyula* úgy vélte, hogy az angolszász hadászat perifériális, halogató és óvatos hadművészete a kombinált hadműveleteken, a hadászati bombázásokon, valamint a haditengerészeti, továbbá légi fölényen alapul. Az Amerikai Egyesült Államok és a Brit Birodalom gazdasági és társadalmi viszonyai, hatalmas területi kiterjedése, erőforrásai, illetve gazdaságának tartalékai biztos hátteret nyújtottak számukra egy hosszantartó háború megvívására, amelynek egyik megjelenési formája a gazdasági háború volt. Elegendőnek tartották, ha ellenfelük feladja céljait. Ennek érdekében nem csak háborús eszközöket alkalmaztak akaratuk érvényesítése érdekében, és döntő hadjáratot csak akkor indítottak, ha az ellenség már az anyagi, valamint morális kimerülés szélén volt.

A második világháború utolsó éveit az is bebizonyította, hogy a döntő győzelem kivívásához nem elegendők az indirekt stratégia eszközei: az angolszász szövetségesek normandiai partraszállása, majd Németország belsejéig tartó hadjárata rávilágított arra, hogy az ellenség legyőzéséhez nagyszabású szárazföldi hadműveletek is szükségesek, amelyekben már nem a kifárasztás, hanem a megsemmisítés stratégiai célja volt meghatározó. Ezekben a harcokban a légielő a szárazföldi csapatok tevékenységét is segítette, de a haderőnem stratégiai szintű feladatokat is kapott a hátszárny támadásával. Ez a tünet a hadikultúrák összemosódásának példája, hiszen a nyugati szövetségesek az indirekt eszközök és célok mellett a direkt stratégia eszközeit és elveit is alkalmazták Németország legyőzésének érdekében. Igazolható, hogy a kifárasztás addig volt kizárólagos célja a nyugati nagyhatalmaknak, amíg ellenfeleik a kifárasztás és a felmorzsolás jelei nem mutatkoztak, s ebben a döntő pillanatban a csökkent erejű ellenségre teljes erővel – a direkt hadviselés eszközrendszerét is alkalmazva – rá nem kényszerítették háborús akaratukat, vagyis kivívták a végső győzelmet.

A szövetségesek stratégiai terveiben megfigyelhető az is, hogy a tengelyhatalmak elleni hadjáratok tervezésében az indirekt eszközök alkalmazásán túl a hadműveletek földrajzi irányának kiválasztásában is nagy hangsúlyt kapott, hogy – Liddell Hart szavaival élve – közvetett irányból támadjanak: az észak-afrikai hadjárat, Olaszország megtámadása, vagy a balkáni partraszállás terve nem közvetlenül, hanem közvetett módon

gyengítette a tengely legerősebb hatalmának, Németországnak erejét, hiszen a mellékhad-szinterek jelentős erőt vontak el a nagyobb jelentőségű hadszínterekről. Itt is meg kell azonban jegyezni, hogy a háború végső szakaszában a hadászati irányok kiválasztása már inkább direkt célok irányába mutatott.

Az indirekt hadviselés légi eleme a második világháború végén újra a figyelem középpontjába került: „[a] háború utolsó napjaiban, amikor az USA két atombombát dobott Japánra, új erőre kaptak a Douhet-féle elmélet képviselői. Kezdetét vette a nukleáris korszak, s a légi uralom a győzelem végső fázisának tűnt.” – fogalmazta meg Timothy Graden.¹³² Ez az idea azonban gyorsan tovatűnt, hiszen az USA nukleáris monopóliuma 1949-ben megszűnt, és a lassanként beálló szuperhatalmi paritás a kölcsönösen garantált megsemmisítés tudatát erősítette fel a teoretikusok körében. A közvetlen fegyveres konfliktusok veszélye csak helyi szinten jelentkezett, a globális szembenállásban az indirekt hadviselés nem katonai eszközei (ideológia, gazdaság) jelentkeztek ismét.

2.3.4. Összegzés

Az anyagcentrikus hadikultúra az indirekt hadviselés reguláris elemeit alkalmazza az ellenség kifárasztása érdekében. Megfigyelhető, hogy e hadikultúránál az akaratérvényesítés hangsúlyozottan két haderőnem, a légierő és a haditengerészet alkalmazására épít, de fontos kiemelni, hogy a katonai eszközök mellett a hadviselésnek e formája gyakran a nem katonai eszközök alkalmazását is választja. Ennek hátterében az erőszak-alkalmazás egyfokozatúsága áll, vagyis az itt alkalmazott erőszak tulajdonképpen az ellenség társadalmának ellenállását kívánja megtörni. Ezt pedig nemcsak a fizikai rombolással, hanem diplomáciai nyomásgyakorlással, a gazdasági háttér tönkretételével, a politikai rendszer megingatásával vagy az ellenséges ország társadalmá morális tartásának rombolásával is el lehet érni.

Az anyagcentrikus hadikultúra teoretikusainak munkáiból kitűnik, hogy mindig az általuk leírt indirekt eszközök mindenhatóságát hirdetik, de a gyakorlati tapasztalatok finomították az elmélet olykor sarkos megállapításait. A háborús emlékiratokból kitűnik, hogy azokban az országokban, ahol a hadviselés e formája volt uralkodó irányzat, gyakran merítettek a mozgáscentrikus hadikultúrának az ellenfél megsemmisítését célzó elméleteiből is. Pusztán az indirekt eszközök alkalmazása ugyanis sokszor nem hozta meg a várt eredményt, vagyis a fegyveres konfliktus győztes befejezését, így az anyagcentrikus hadikultúra képviselői a direkt hadviselés eszközrendszerét is bevetették céljaik elérésének érdekében. Így történhetett meg, hogy a tengeri és a légi háború elsőségét hirdető angolszász hatalmak a történelem folyamán a kontinentális német és szovjet hadviselés elméleti téziseihez hasonló elveket alkalmaztak, és az érdekérvényesítés eszközrendszerét is átalakították, miszerint nagy mozgékonyágú, továbbá ütőképes, valamint manőverezésre alkalmas szárazföldi magasabbegységeket állítottak fel és vetettek harcba. Megjegyzendő, hogy az orosz-szovjet hadtudományi rendszerben éppen Gorskov példája bizonyítja az egyes hadikultúrákra jellemző eljárások átvételét: az eredetileg orosz partvédelmi flotta – mint a mozgáscentrikus hadikultúra egyik eszköze – az ő vezetése

¹³² GARDEN 2005, 190.

alatt lett az indirekt hadviselés eszköze. Vagyis az általa vezetett hadiflotta egy jelentős, a mozgáscentrikus hadikultúrába tartozó állam számára megnyitotta az indirekt eszközök alkalmazásának lehetőségét (a hadászati rakétacsapatok mellett).

A fent leírt tünetben azt fedezhetjük fel, hogy a direkt és az indirekt hadviselés között nincsenek olyan éles határok, mint ahogyan azokat Kovács Jenő megfogalmazta. Az erőszak-alkalmazásnak ugyanis mindig az adott helyzettől kell függnie, ezért szükséges az akaratérvényesítés eszközeinek az adott viszonyoknak megfelelő kiválasztása, illetve alkalmazása. A modern kor hadtörténelme számos példával bizonyítja: az anyagcentrikus hadviselést alkalmazó országok is gyakran a direkt hadviselés eszközszerét alkalmazták háborús céljaik elérésére.

Az indirekt hadviselés reguláris formáinál is megfigyelhető tehát, hogy a hadikultúrák közötti határvonalak elmosódnak, vagyis a hadviselés komplexsége válik. Ez a tünet jelentkezik a kifárasztó hadviselés irreguláris formájánál is, sőt itt még markánsabban kimutatható ez a jelenség. A teoretikusok műveiben konkrétan megfogalmazódik az a háborús jelenség, hogy a gerilla hadviselés magasabb fejlettségi fokán a kifárasztás akarat-érvényesítési eszközeit megtartva a direkt hadviselés eszközeit is alkalmazza.

2.4. A gerilla hadviselés hadikultúrája

2.4.1. A gerilla hadviselés hadikultúrája Kovács Jenő művében¹³³

Kovács Jenő a *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma)* című munkájában a *Katonai stratégia és hadikultúrák* fejezet *A gerilla hadviselés hadikultúrája* című alfejezetében foglalkozik az indirekt hadviselés irreguláris formájával. A gerilla hadviselés jellemzőiről a Kovács által írottakat – mintegy kiindulópontul összegezve – az alábbiakban foglalhatjuk össze. Mindenekelőtt aláhúzendő, hogy a szerző nem tett különbséget a *gerilla* és a *partizán* fogalma között, mert úgy vélte, hogy a két fogalom a második világháború befejezése óta azonos jelentéstartalommal bír. Véleménye szerint a hadviselésnek e fajtáját nem jellemzi folyamatos fegyveres küzdelem, és a politikai harcok kiegészítője lehet. A gerillaháborúk fajtái között megkülönböztette a függetlenségi, nemzeti felszabadító, belső társadalmi jellegű fegyveres küzdelmet, valamint a nemzeti és polgárháborút.

A gerillaháború egyik alapfeltételeként a népi támogatást és támogatottságot emelte ki, a csapatok ugyanis ebből meríthetik azt az erkölcsi, személyi, illetve anyagi támogatást, amelyek nélkül a mozgalom kudarcra van ítélve. Fontos feltételként jelentkezik Kovács Jenőnél a gerillamozgalmat irányító, annak élén álló vezető. A vezetőnek mind a politikai, mind pedig a katonai irányító szerepét is vállalnia kell, de adott esetben az említett pozíciókat különböző személyek is betölthetik. Kiemelte, hogy „a gerilla (had) vezér katonailag művelt, a katonai ravaszsághoz értő, akarat erős és jó szervező egyéniség.”¹³⁴ Véleménye szerint a vezér szerepe különösen fontos, hiszen a gerilla csapatok fegyveresei önkéntesek, fegyelmük általában laza, és a gerillamozgalmon belül feszültségek is keletkezhetnek,

¹³³ Kovács 1995b, 37–44.

¹³⁴ Uo. 39.

amelyek akár egymás elleni küzdelemhez, ezzel a mozgalom ellehetetlenüléséhez és bukásához vezethetnek.

Kulcsfontosságú feltételként emelte ki Kovács a külső (nagyhatalmi) támogatást, illetve a bázisok kiépítését. Míg az előbbi a harchoz szükséges eszközök megszerzése miatt, az utóbbi a harcra való felkészülés végett elengedhetetlen. A bázis lehet földrajzi térség is, de adott esetben a reguláris csapatokkal való együttműködés is betöltheti ezt a szerepet. A gerillaharc taktikai (harcászati) szinten a meglepetésszerű, gyors támadásokra épít, amelyeknek elsődleges célja nem az ellenség megsemmisítése, sokkal inkább annak folyamatos nyugtalanítása, zaklatása. A gerillaharcok igen gyakran az elhúzódo háborúkban jelentkeznek, melyek során a gerillacsapatokból reguláris fegyveres erők is kialakulhatnak, melyeknek stratégiai célja már nem az ellenfél kifárasztása, hanem annak megsemmisítése – akár csak a mozgáscentrikus hadikultúrájánál. Az alfejezet végén Kovács Jenő megállapította, hogy „a reguláris és irreguláris hadviselés módjai a jelen korban közelednek egymáshoz. Az irreguláris csapatoknál erősödik – a modern harceszközök alkalmazásának térnyerése következtében – a centralizáció. A reguláris haderőben pedig felálltak – részben az irreguláris csapatok elleni harc, részben az ellenség mélységében megvalósítandó bomlasztó tevékenység (közlekedés bénítása, vezetési pontok megsemmisítése) céljából – az önálló (szárazföldön, légtérben) tevékenységre képes kis alegységek.”¹³⁵ A magyar katonai gondolkodó megállapítását napjaink fegyveres konfliktusait vizsgálva markánsabban is megfogalmazhatjuk: korunkban a hadikultúrák között nem csupán közeledésről, hanem a közöttük levő – zömmel elméleti – határvonalak elmosódásáról beszélhetünk.

Kovács Jenőnek egy másik, a gerilla hadviselés hadikultúrájának jellemése során tett állásfoglalásával is lehet vitatkozni: munkájában – eltérően a másik két hadikultúra ismertetésétől – azt állította, hogy „a gerilla hadviselésnek nincsenek olyan ismertető és rendező elvei, mint amilyenek a mozgáscentrikus vagy az anyagcentrikus hadikultúrát jellemzik. Ennek oka a hadviselés lényegéből fakad.”¹³⁶ A hadelméletben bizonyítást nyert, hogy a gerilla hadviselés elméleti teoretikusainak munkáit, valamint a világban lezajlott gerilla jellegű fegyveres küzdelmeket vizsgálva éppen ennek ellenkezőjével szembesülhetünk. Az irreguláris hadviselés nem jelent egyet a szabályok, jellemvonások nélküli fegyveres küzdelemmel. Jelentkező tünetei, megjelenési formái arra utalnak, hogy bár ezek jellegükből fakadóan olyan pontosan nem körülhatárolhatók vagy meghatározhatók, mint a reguláris kötelékek által vívott fegyveres küzdelmeké, de léteznek. Che Guevara szavaival élve: „Bár minden egyes országban a földrajzi és a társadalmi feltételek határozzák meg a gerilla hadviselés adott módszereit és formáit, az ilyen küzdelmeknek vannak általános törvényei is.”¹³⁷

¹³⁵ KOVÁCS 1995b, 44.

¹³⁶ *Uo.*, 37.

¹³⁷ CHE GUEVARA 2007, 31.

2.4.2. A gerilla hadviselés hadikultúrájának jellemzői

A gerilla hadviselés kérdéskörének szakirodalmi kutatásakor nem találunk egyetlen olyan átfogó jellegű elméleti munkát sem, amelyben ennek a hadviselési formának az összes döntő fontosságú elméleti alapvetése benne foglaltatna. Ezt a szintézist Kovács Jenő sem készítette el. Az indirekt hadviselés irreguláris formájának vizsgálatakor mozaikszerűen, képviselőinek elméleti munkáiból lehet szintetizálni annak hadelméleti hátterét: Carl von Clausewitztól Arábiai Lawrence-en át Carlos Marighelláig számos emlékirat és elméleti munka alapján lehet megalkotni a gerilla hadviselés elméletét. A gerilla hadviselésre jellemző, hogy az alkalmazott erőszakot a fegyveres küzdelem végső céljának eléréséig kívánja fokozni. Megfigyelhető a gerillák erőszak-alkalmazásánál mindhárom, – Clausewitz által megfogalmazott – a háborús erőszakot gerjesztő kölcsönhatás: az első, melyben a gerillák a fegyveres küzdelemben folyamatosan fokozzák az alkalmazott erőszakot, de így tesz ellenfelük is fokozódó háborús erőfeszítéseivel; a második, melyben a gerilláknak a saját létük bizonytalanságából fakadó, és ebből adódóan az ellenfelet védtelenné akaró szándéka rejlik; valamint a harmadik, ahol az ellenfél erejével is számolnak. A gerillaháború olyan folyamat, mely fejlődése során önmagát erősíti. A gerilla erőszakot alkalmaz az erősebb féllel szemben, amely még nagyobb erőszakkal válaszol. Ettől nő a gerilla saját társadalmától kapott támogatása, így az ellenfél ellen még nagyobb erőszakot tud alkalmazni. Az ellenfél erre válaszul még nagyobb fokú erőszakot igyekszik alkalmazni – ez a folyamat a küzdelem végéig fokozódik.

Eltérően a mozgáscentrikus és az anyagcentrikus hadikultúrától, a gerilla hadviselésben fokozott belpolitikai cél is felfedezhető az elérendő háborús célkitűzések között: nem véletlen, hogy a gerillaháború – mint eszköz – nem csupán külső ellenség ellen került alkalmazásra a történelemben, hanem egy adott államban a fennálló politikai rendszer megdöntésére, átalakítására is irányult. Sok esetben nem is lehet meghatározni a tisztán katonai célt a politikain belül, annyira átítatódott a politikummal, ezért azt állítjuk, hogy ennél a hadviselési módnál mutatható ki talán a legmarkánsabban a politikának a hadügyre gyakorolt hatása. Az erőszak-alkalmazás fokozatait áttekintve megállapítható, hogy a gerilla hadviselést az *egyfokozatúság* jellemzi, azaz a háborús erőszak az ellenséges társadalom ellenállási akaratának megtörésére irányul – minden más csupán ennek alárendelve jelentkezik. Ha a megsemmisítés és a kifárasztás paritását vesszük górcső alá, megállapítható, hogy ennél a hadikultúránál is a kifárasztás az elsődleges, de megjegyzendő, hogy a gerillaháború magasabb fejlettségi szintjén az ellenfél megsemmisítésére való törekvés dominánssá válhat. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a gerilla-csapatokból, vagy azok mellett megszervezésre és alkalmazásra kerülnek olyan fegyveres kötelékek is, amelyek reguláris vonásokat mutatnak. Ez a jelenség is egyértelműen mutatja annak valóság tartalmát, hogy a hadikultúrák közötti markáns határvonalak elmosódnak. A gerillaháborúban az elsődlegesen alkalmazott haderőnem a szárazföldi, bár fontos hangsúlyozni, hogy a gerilla jellegű fegyveres konfliktus kibontakozása esetén, az irreguláris fegyveres erők reguláris csapatokkal való kiegészülésekor megjelenhet és jelentőssé válhat a légiereő, illetve a haditengerészet is. Ezt a folyamatot erősítheti a napjaink hadügyében megfigyelhető rohamos haditechnikai fejlődés is, amelynek tünetei – a megfelelő anyagi források birtoklása esetén – jelentkezhetnek gerillaháborúban is az aszimmetrikus félnél is.

2.4.3. A gerilla hadviselés hadikultúrájának elmélete

A gerilla hadviselés hadikultúrájának elméletét nem lehet egyetlen írott forrás alapján felvázolni. Csupán számos szerző elméleti munkásságát feltárva bontakozhatnak ki hadelméleti alapjai: ezt megjelenési formáinak és háborús tüneteinek sokféleségével, az eltérő földrajzi régiókban való megjelenésével, valamint a szerzők népcsoportbeli különbözőségeivel lehet magyarázni: gerillaháborúk ugyanis megjelentek szinte minden kontinensen, vidéken és városokban, sivatagban és őserdőkben. Ezek a különbségek a történelem folyamán a gerilla hadviselés sokszínűvé válásához, a fegyveres erőszak-alkalmazás eltéréseihez vezettek, ami az elméletet igen sokrétűvé tette. Bárhol folytak is azonban a gerilla hadviselés tüneteit magukon viselő fegyveres konfliktusok, bármilyen nemzetiségű parancsnokok vezették a gerillákat, közös jegyként figyelhető meg az erőszak-alkalmazás indirekt módja, valamint annak irreguláris eszközrendszere. A gerilla hadviselés hadelméleti alapjainak feltárását – mint a másik két hadikultúránál is tettük – a primer és a szekunder források feldolgozásával és elemzésével végezzük.

A primer források közül elsőként Morus Tamás *Utópiáját* említjük meg mint az indirekt hadviselés egyik legelső írásos forrását. A Morus által felsorolt indirekt háborús, így a gerilla hadviselés tüneteinek közé is sorolható rész közül a háborús ideológia megjelenése az egyik legfontosabb: a seholszigetiek „amint megüzenték a háborút, tüstént hirdetéseket függesztenek ki egyszerre és titokban, állami pecsétjükkel ellátva az ellenséges ország legfontosabb helyein”,¹³⁸ amelyekre „azokat írják ki, akiket [...] a háború értelmi szerzőinek gondolnak.”¹³⁹ Ezzel a háború kirobbanásának felelősségét azonnal áthárítják az ellenség vezetőire, amivel a szemben álló ország lakosságát, annak közhangulatának befolyásolásával saját vezetői ellen kívánják hangolni. A Morusnál megjelenő háborús tünetek közül az ellenséges vezetők fizikai megsemmisítésére irányuló törekvés szintén visszaköszön a későbbi korok gerillaháborúiban. A seholszigetiek ugyanis „roppant jutalmat ígérnek annak, aki az ellenséges fejedelmet elteszi láb alól; aztán kisebb, bár szintén igen tekintélyes díjat tűznek ki egyesek fejére, akiket ugyanazokon a hirdetéseken néven neveznek.”¹⁴⁰ Ugyanez a tünet jelentkezik egy másik helyen is, ahol így ír: „[a]mikor legjobban tombol a harc, válogatott ifjak egy csapata elszánja magát, hogy az ellenség vezérét veszi célba. Őt támadják nyíltan, őt támadják lesből [...]”¹⁴¹ E két tünetet, a háborús ideológia alkalmazását és az ellenséges vezetők fizikai megsemmisítését előszeretettel alkalmazta az aszimmetrikus fél a gerillaháború jegyeit magukon viselő fegyveres konfliktusokban, s ez figyelhető meg napjaink anómiás konfliktusaiban is.

A gerilla hadviselés először a 18–19. század fordulóján, az Európát lángba borító napóleoni háborúk időszakában jelent meg a hadügyi gondolkodásban. A Vendée-i, a spanyolországi, a tiroli és az oroszországi felkelések eseményei bebizonyították, hogy a motívált és vezetett felkelők képesek sikert aratni a velük szemben felvonuló, az országukban hódítóként megjelenő reguláris csapatokkal szemben, és ezek a sikerek akár a betolakodók végső vereségéhez is hozzájárulhatnak. Ezek a nemzeti ellenállási mozgalmak nemcsak

¹³⁸ MORUS 1989, 114.

¹³⁹ *Uo.*

¹⁴⁰ *Uo.* 114.

¹⁴¹ *Uo.* 119.

a hadügyi fogalom megjelenése miatt jelentősek a nemzetközi hadügyben, de ebben az időben létrejön annak általános elmélete, a kor katonai teoretikusai pedig megalkotják a gerilla hadviselés első szabályzatait (a *Reglamento de Partidas y Cuadrillas*¹⁴² 1808-ban és a *Landsturmedict*¹⁴³ 1813-ban) és alapműveit is.¹⁴⁴

Az irreguláris erőkkel megvívott sikeres harcok tapasztalatait hamar rögzítették a kor hadügyében. A gerillaelméletek legelső teoretikusai közül csupán néhányat emelünk ki. Az egyetemes hadelmélet egyik legjelentősebb alakja, Carl von Clausewitz fő művében foglalkozik az irreguláris hadviselés formájával. Noha elismeri annak lehetőségét, némi ellenérzés érezhető ki soráiból a nép felfegyverzését illetően. A porosz katonai teoretikus említett művében öt feltételhez köti a népi háború sikerességét: „1. a háború az ország belsőjében folyjék; 2. egyetlen balsiker ne döntse el; 3. a hadszíntér [sic!] területe nagy legyen; 4. a nép beállítottága ezt a háborút támassza alá; 5. az ország átszegdelt és a hegyek, az erdők, a mocsarak vagy a földművelés jellege révén nehezen járható legyen.”¹⁴⁵ Ez a felsorolás lényegét tekintve napjainkig igaz valamennyi irreguláris háborúra, bárhol is következzenek az be a világban. Clausewitz a népi háború megjelenésének okát a francia forradalomban látta: a forradalom átpolitizálta a tömeget, érdekeltté tette a nemzet sorsában, és ezzel hatalmas katonai erőt szabadított fel. A francia forradalom idején megjelenő újfajta harcmódor teljesen megfordította az addig bevett hadviselési szokásokat: összpontosítás helyett a szétosztottság, a hadműveletek gyorsasága helyett azok elnyújtása, valamint a nyílt ütközetek vállalása helyett az ellenség lesből való folyamatos zaklatása lett az irreguláris csapatok fő célkitűzése.

Clausewitz kortársa és barátja, August Wilhelm Anton von Gneisenau porosz tábornok országa elégtelen létszámú reguláris erői miatt áll ki a népfelkelés eszméje mellett. Gneisenau hadügyi lángelmeként és gyakorló katonaként Clausewitzhez és kortársaihoz hasonlóan távolságtartással közelít a jelenséghez, de annak hatékonysága és Poroszország szorult helyzete miatt elismeri annak jelentőségét. Érvelését arra alapozza, hogy „léteznek azonban olyan ellenálló erők, amelyeket a kormányok ez ideig nem vettek figyelembe, vagy féltek tőlük, s amelyek a harc kedvező kimenetelével kecsegtetnek bennünket. Ez pedig: *a nép felfegyverzése*.”¹⁴⁶ A porosz katonai teoretikus szerint a szabadságvágy, a lojalitás, a jobb élet reménye, a hazaszeretet és a bosszú olyan motivációt jelentenek a nép számára, amely „előhozza” annak erejét. A népfelkelés sikerességét a jó vezetéstől és a kifárasztó hadviselés módszereinek megfelelő alkalmazásától teszi függővé. Gneisenau szerint a sikerek hatására saját csapataink tömegbázisa megnő (míg ezzel párhuzamosan az ellenfélé csökken), a harc ideológiája is tovább erősödik, valamint megnő a haditapasztalat, azaz fejlődés mutatkozhat az erőszak-alkalmazásban. A porosz tábornok itt a gerilla hadviselés egyik legfontosabb tulajdonságát fogalmazta meg: a harceljárások fejlődése arra

¹⁴² FORGÁCS 2015

¹⁴³ FORGÁCS 2017b

¹⁴⁴ A korai gerillaelméletekről lásd FORGÁCS 2016a

¹⁴⁵ CLAUSEWITZ 1962, 280–281.; Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a porosz katonai teoretikus által másodikként említett feltétel (tudniillik a háborút egyetlen balsiker ne döntse el) a Clausewitz-i rendszerben tulajdonképpen a háborús erőszakot mérséklő tényező. Úgy véljük, hogy Clausewitz a népi háborút valószínűsíthetően a reguláris kötelékekkel vívott, ún. „klasszikus hadviselés” egyik kiegészítő elemének tarthatta, ezért nem is foglalkozott vele részletesen.

¹⁴⁶ GNEISENAU 1985, 111. (Gneisenau kiemelése.)

mutat rá, hogy az irreguláris harcmodort alkalmazó népfelkelők az egyre több harctéri tapasztalat hatására a reguláris csapatok szintjére is képesek eljutni. Ez a tünet a 20. századi gerillaelméletekben (például Mao Ce-tung, Vo Nguyen Giap) – mint majd látni fogjuk – markánsan jelentkezik.

Az állandó hadseregek kora az utánpótlás fontosságának a kora is volt, amely azt eredményezte, hogy az irreguláris harcmodorral harcoló társadalmi csoportok a fegyveres harc teljes ideje alatt képesek voltak tevékenykedni. Az Oroszországban 1812-ben vívott partizánháború természetesen hatott az orosz hadügyre is. Denisz Vaszilevics Davidov, aki 1812-ben maga is egy lovas szabadcsapatot vezetett, a partizánharc lehetővé válását a tömeghadseregek létrejöttében, a harcoló s ellátandó katonák számának emelkedésében és ezzel párhuzamosan az utánpótlás szerepének megnövekedésében látta. Véleménye szerint a reguláris csapatok elleni irreguláris harc egyik legfontosabb módszere az ellenség ellátási vonalainak azok teljes hosszában való veszélyeztetése.¹⁴⁷ Davidov elméletének kialakulására nyilvánvaló hatással volt az a hatalmas földrajzi tér, amelyben az orosz partizánok vívták harcaikat a francia megszállók ellen. Az orosz katonai teoretikus szerint a partizánvétekenységek színtere az ellenség által megszállt, mögöttes terület, amelynek nagysága egyenes arányban van a partizánharcok sikerességével.¹⁴⁸ Nyilvánvaló tény, hogy minél nagyobb a hódító hadsereg mögötti mögöttes terület, annál nehezebb feladat annak hatékony biztosítása; ez a feladat viszont mind nagyobb létszámú katona kivonását igényli a harcoló hadseregből, ami a hadműveletek sikerét veszélyeztetheti. Davidov az utánpótlás veszélyeztetését a kozák csapatok alkalmazásával látta megvalósíthatónak, amelyek az ellenség mögöttes területein rajtaütésekkel keltenek zűrzavart.

A hódító hadsereg három elsődleges lételemét határozta meg: az élelem, a muníció és az ember – ezért úgy véli, hogy a partizánháború legfontosabb eszköze, ha ezektől megfosztják az ellenséget, és így biztosított a partizánok sikere. Az elsődleges létszükségletek pusztítása mellett másodlagos célpontokat is meghatározott: a ruha, a lábbeli és a fegyverszállítmányok, a sebészeti és kórházi felszerelések, a futárok és adjutánsok (parancsvivők), valamint a magas beosztású hivatalos személyek pusztítása is jelentős előnyhöz juttathatja a partizánokat.¹⁴⁹ A partizánháború sikerei az erkölcsi hatásuk miatt is döntő jelentőségűvé válhatnak: lelkesíti a megszállt területek lakosságát és a saját reguláris csapatokat, ezzel szemben megingathatja, alááshatja az ellenséges csapatok erkölcsi erejét, ugyanis azok először óvatossá válnak, majd a fegyelem megbomlásával az ellenséges hadsereg szét hullása is bekövetkezhet. Davidov gyakorló harctéri parancsnokként alkotta meg elméletét: a Morusnál jelentkező két tünet (erkölcsi-ideológiai hatás, valamint az ellenséges vezetők likvidálása) gyakorlati alkalmazása igazolja, hogy bár a gerilla hadviselés tünetei a 19. század elején jelentkeznek a hadügyben, de csírái már a 16. században is jelen voltak az európai gondolkodásban.

A 19. század első felében az elmélet tovább fejlődött, amikor Európában a Szent Szövetség, illetve a Négyes Szövetség próbálta fenntartani a status quo-t. Az elnyomott népek nacionalizmusa sokszor felkelésekbe, majd szabadságharcokba torkollott. A felkelések vezetői tisztában voltak azzal, hogy támogatóik hátrányban vannak a rendszer jól

¹⁴⁷ DAVIDOV 1985, 542.

¹⁴⁸ *Uo.* 544.

¹⁴⁹ *Uo.* 545–546.

képzett, reguláris csapataival szemben, ezért sokszor gerillák módjára harcoltak a megszállók ellen. A harcok színtere már nemcsak a vidék volt, hanem az egyre növekvő lélekszámú városok: a felkelők barikádokkal nehezítették a reguláris katonaság mozgását, a városok házai közt elrejtőzve csaptak le rájuk. A városi gerilla harcmodor Franciaországtól Itálián át Kelet-Európáig mindenhol megjelent. Kialakulására nagy hatással volt az egyre inkább industrializálódó 19. századi nyugat-európai társadalmi szerkezet, hiszen a városok egyre szaporodó számú gyáraiba özönltek a vidéki tömegek, amelyek ennek a harcmodornak a tömegbázisát alkották. A nyomor okozta elégedetlenségek forradalmi megnyilvánulásokba csaptak át, ezért a mozgalmak élére álló forradalmárok a városi proletariátus erejére alapozva vívták meg küzdelmeiket. A városi gerilla harcok vezetői között találjuk Giuseppe Mazzinit, Giuseppe Garibaldit és León Gambettát. Ez a folyamat hatott Karl Marx és Friedrich Engels hadelméleti munkásságára is, akiknek az érdeklődését gyorsan felkeltette a kis népek elnyomóikkal szemben vívott harcának e sajátossága. Ők ezt párosították forradalomelméletükkel, ahol – nézetük szerint – a felkelt munkásság a városokban barikádokat építve vívja meg harcát kizsákmányolóikkal szemben. Harcuk színtere a város, ideológiai hátterük pedig a – szerintük – formálódó kommunizmus. Marx és Engels figyelme koruk szinte minden jelentős fegyveres konfliktusára kiterjedt: a 19. század közepének küzdelmeit tanulmányozva állapította meg Engels a következőket: „[e]gy olyan népnek, amely függetlenségét akarja kivívni, nem szabad a szokásos harci eszközökre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, gerillák minde nélkül, ez az egyetlen eszköz, melynek segítségével egy kis nép egy nagyobb elbánhat, melynek segítségével egy kevésbé erős hadsereg ellenállhat az erősebbnek és jobban szervezettnek.”¹⁵⁰ Az idézett szövegrész egyike azoknak a megállapításoknak, amelyekre alapozva Marx és Engels követői szintén baloldali ideológia mentén igyekeztek elméleteik és ideológiájuk igazolására alkalmazni az irreguláris hadviselést.

Az irreguláris hadviselés elméletére az egyik legnagyobb hatást kétségtelenül Vlagyimir Iljics Lenin tette, aki továbbfejlesztette Marx és Engels hadtudományi téziseit. Lenin az államhatalom megragadásához elengedhetetlennek gondolta a fegyveres harcot, az *Állam és forradalom* című munkájában úgy vélte, hogy az államhatalom felváltásához erőszakos forradalom, felkelés kell.¹⁵¹ Az orosz forradalmár – Marx alapján – a felkelést művészetnek nevezte, amelyben ki kell vívni az első sikert, majd folytatni kell a támadást és kihasználva az ellenség zavarát, sikerről sikerre kell haladni.¹⁵² A felkelés sikerességét sok összetevőtől teszi függővé, de mindenekelőtt a tömegek támogatásának elnyerésében látja a siker zálogát, amelyet széles körű propagandával és agitációval lehet elnyerni.¹⁵³ Amint ez a feltétel megteremtődött, a felkelés további szükségleteit kell megteremteni: helyesen kell megválasztani a felkelés időpontját, meg kell szervezni a felkelő osztagok törzskarát, el kell foglalni a stratégiai fontosságú politikai és katonai pontokat és likvidálni kell az ellenség vezetőit.¹⁵⁴ Lenin – Marx és Engels nyomdokain haladva – lefektette a baloldali felkelések legfőbb szabályait, melynek a 20. század és napjaink radikális

¹⁵⁰ ENGELS 1962, 376.

¹⁵¹ LENIN 1965.

¹⁵² LENIN 1967b, 244.

¹⁵³ *Uo.* 248–249.

¹⁵⁴ *Uo.* 249.

baloldali mozgalmi számára zsinórmértékül szolgáltak, illetve szolgálnak. Ezek szerint „1. Sohasem szabad *játszani* a felkeléssel, ha pedig elkezdjük, határozottan tudnunk kell, hogy *végig* is kell *vinni*. 2. Nagy túlerőt kell összpontosítani a döntő helyen és a döntő pillanatban, mert különben az ellenség, amelynek jobb a kiképzése és a szervezete, megsemmisíti a felkelőket. 3. Ha a felkelés már megkezdődött, a legnagyobb *határozottsággal* kell cselekedni és okvetlenül, feltétlenül *támadásba* kell átmenni. »A védekezés minden felkelés halála.« 4. Igyekezni kell váratlanul rajtaütöni az ellenségen, megragadni a pillanatot, amíg csapatai szét vannak szórva. 5. Törekedni kell arra, hogy naponta (ha egy városról van szó, mondhatnám, óránként) újabb sikereket érjünk el, ha mégoly csekélyeket is, mindenáron megőrizve az »*erkölcsi fölényt*«.»¹⁵⁵ Ezek a tömör, egyszerű és közérthető szabályok mindegyik baloldali forradalmi mozgalom harcainak háttérében tetten érhetők, felfedezhetők.

Lenin a fegyveres harc egyik fő megjelenési formájának a partizánháborút látta. Szerinte az 1905-ös moszkvai felkelés „*új barikádtaktikát* teremtett. Ez a taktika a partizánháború taktikája volt.”¹⁵⁶ A partizánok taktikájához megfelelő szervezetet kell kialakítani: minél több rendkívül kicsi (néhány főből álló), nagyon mozgékony csoportot kell szervezni, ezeket tömegesen kell alkalmazni, lehetőség szerint országszerte, de mindenképpen a párt irányítása és vezetése alatt. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a fegyveres felkelés során nem csupán az ellenséges fegyveres erők ellen kell harcolni, hanem indirekt módon, az ellenséges polgári és katonai vezetők elleni terror is szükséges a győzelemhez. Ezen a ponton emeli be a katonai erőszakot a belpolitikai életbe, és a partizán (gerilla) elméletét itt ötvözi a már Morusnál is fellelhető elemekkel.

Az indirekt hadviselés másik fontos eszköze az ideológiai harc: amellet, hogy meg kell nyerni a lakosság szimpátiáját a felkelés támogatására, ezt a hatalmon levő rendszer bomlasztását szolgáló politikai leleplező hadjáratnak is kísérnie kell, mert ez „az ellenséges rendszer bomlasztásának egyik leghatalmasabb eszköze, amellyel eltántoríthatjuk az ellenségtől alkalmi vagy ideiglenes szövetségeseit, ellenségeskedést szíthatunk és bizalmatlanságot kelthetünk az önkényuralmi hatalom állandó részesei között.”¹⁵⁷ Az, hogy Marx, Engels és Lenin szerint a hatalom fegyveres megszerzésének egyik legfontosabb eszköze, sőt „a harc elkerülhetetlen formája”¹⁵⁸ a partizánháború, óriási hatással volt a 20. század baloldali fegyveres mozgalmaira. Carl Schmitt szerint „Lenin volt az első, aki a partizánt teljes tudatossággal a nemzeti és nemzetközi polgárháború fontos alakjaként fogta fel, és megkísérelte a központi kommunista pártvezetés hatékony eszközévé változtatni.”¹⁵⁹ Lenin a felkelés szabályait is megfogalmazta: a sikerhez határozottság és állhatatosság, túlerő, támadó fellépés, meglepetésszerű támadások kellenek. Ezeket úgy kell végrehajtani, hogy a siker folyamatosan garantált legyen, mert ezzel lehet elérni és megőrizni az „erkölcsi fölényt”.

Irreguláris erők harcoltak Dél-Afrikában is a 19. és a 20. század fordulóján: a brit gyarmatosítók ellen fellázadó búr telepések két háborút vívtak függetlenségük megtartásáért.

¹⁵⁵ LENIN 1967a, 382. (Lenin kiemelései)

¹⁵⁶ LENIN 1966, 366. (Lenin kiemelése)

¹⁵⁷ LENIN 1964, 48.

¹⁵⁸ SCHMITT 2002, 134.

¹⁵⁹ Uo. 133.

A második angol–búr háborúban (1899–1902) a Jacobus De La Rey, Louis Botha, Christian de Wet és Jan Smuts vezette mozgékony „commandók” rajtaütésszerű támadásai évekig bénították a brit hadvezetés műveleteit. A britek részéről fél évre tervezett fegyveres konfliktus a búr irreguláris harcmódor sikeressége miatt elhúzódott. A két évig és nyolc hónapig tartó véres háború brit számítások szerint háromszor annyiba került és négyszer annyi katonát kötött le, mint az 1853 és 1856 között zajló krími konfliktus. A búrok ellen végül a brit parancsnok, Kitchener drasztikus ellenintézkedéseket vezetett be: felégették farmjaikat (mintegy 30 000 farm lett a lángok martaléka), a búr családokat koncentrációs táborokba hurcolták (mintegy 28 000 búr halt meg a háború ideje alatt a koncentrációs táborokban), és a mozgékony búr lovascsapatokat 8000 kiserőddel, illetve a közöttük felállított, 6400km hosszú szögesdrót hálózatával igyekeztek megbénítani. A búrok vereségét főleg a bázisaiknak tekinthető farmok elpusztítása okozta, amely háborús tünet napjaink hadügyében is jellemző módszere az irreguláris csapatok ellen küzdő fegyveres erőknek.

Az irreguláris harcmódor jelentkezett az első világháborúban is: a mellékhadszíntérnek tekintett Arab-félszigeten a központi hatalmak oldalán harcoló Török Birodalom ellen kibontakozó arab felkelés a Közel-Keleten döntötte meg a török uralmat. Thomas Edward Lawrence, vagyis Arábiai Lawrence az Arab-félszigetről kibontakozó törökellenes arab lázadás és felkelés legendás vezetőjeként – valamint a brit hírszerzés embereként – felismerte az arabok, illetve a velük szemben álló törökök gyengéit és erőnyeit, ennek megfelelően, a gerillaháború eszközeit alkalmazva, a reguláris brit csapatokkal szoros együttműködve megdöntötte a törökök uralmát a Közel-Keleten. *A bölcsesség hét pillére* című terjedelmes alkotásában jól megfigyelhetők az arab gerillák által, érdekeik érvényesítésére alkalmazott eszközök.¹⁶⁰ Lawrence, miután felmérte a körülményeket, megállapította, hogy a török haderő elleni direkt, frontális támadás nem vezethet sikerre. A korábban a katonai hírszerzésnél szolgáló tiszt jól ismerte a reguláris török hadsereg sebezhető pontjait (például a hosszú, ezért sebezhető utánpótlási és közlekedési vonalak, a sivatagi időjárás okozta megpróbáltatások), ezért vezetésével az arabok az indirekt hadviselés eszközeit alkalmazták az ellenség legyőzésére: állandó rajtaütésekkel folyamatosan zaklatták a törököket, akik amellettt hogy veszteségeket is szenvedtek, a folyamatos készenlétben szellemileg és fizikailag is a kimerültség határán álltak; a portyázásokkal, továbbá a végrehajtott rombolásokkal (vasút, hidak) veszélyeztették a török utánpótlási vonalat; a sajtó, a propaganda segítségével morálisan erősítették saját, illetve gyengítették az ellenség harcosait; a hadszíntér lakosságának bizalmát megnyerve biztos információkkal bírtak a törökökről, míg azok egy szinte láthatatlan ellenség ellen küzdöttek. Lawrence megértette az arabokkal gyengéiket és erőnyeiket, ezzel a törökök fölébe tudott kerekedni: a sokszor fegyelmetlen, de mozgékony, szívós, önbizalommal telt, jó helyismerettel rendelkező és bátor beduinok passzív védelemre kényszerítették a törököket, amely a háború egyik legköltségesebb formája.¹⁶¹ A török hadsereg lett az arabok legfőbb „fegyverszállítója” – az ellenségtől zsákmányolt fegyverek minden irreguláris fegyveres csoport számára kulcsfontossággal bírnak. Az időben elnyúló, kifárasztó hadműveletek azonban még nem vezettek volna a törökök összeomlásához. Lawrence jól tudta, hogy az arabok felkelése önmagában nem vezet el a győzelemig, erre az irreguláris hadviselést ő sem tartotta

¹⁶⁰ Lawrence hadtudományi jelentőségéről lásd FORGÁCS 2017c

¹⁶¹ JOBBÁGY–BAKOS 2015.

képesnek, ezért hangsúlyozta, hogy a felkelőknek a térségben harcoló brit csapatokkal együttműködve, a brit hadvezetésnek alárendelve kell tevékenykedniük. Véleménye szerint a lázadás sikeréhez szükség van egy támadhatatlan bázisra; akkora hadszíntérre, hogy a szemben álló fél ne uralhassa azt teljesen; baráti lakosságra; aktív és gyors felkelőkre, akik független ellátási csatornákkal bírnak; jó összeköttetésre a felkelők között.

Az arab lázadók harca nem bontakozhatott volna ki Fejszal herceg vezetése nélkül, akit integráns személyiségjegyei alkalmassá tettek a mozgalom politikai vezetésére és egyben tartására. Az ő személyisége teremtette meg azt a társadalmi bázist, amit az arabok szabadságának ideológiájával kovácsoltak egybe – megszüntetve ezzel az arab törzsek között szinte állandó konfliktusokat –, ami a lázadás sikerének egyik alapfeltétele volt.

Ez a háború nemcsak az erőszak alkalmazása miatt tekinthető indirektnek, hanem a helyszíne miatt is: „Egyes angolok, Kitchenerrel az élükön, abban a hiszemben voltak, hogy az arabok lázadása a törökök ellen képessé teszi Angolországot, hogy mialatt Németországgal harcol, egyidejűleg legyőzze annak szövetségesét, Törökországot.”¹⁶² Az indirekt irányok kiválasztása megfigyelhető a felkelők célpontjait vizsgálva is: az Akaba elleni támadás kivitelezése során nem a leginkább valószínűsíthető irányból, a tenger felől támadták meg a stratégiailag fontos helyen fekvő várost, hanem a sivatag felől. Lawrence és a felkelők célja először nem a törökök direkt módon való kiűzése volt Arábiából, hanem éppen az ott tartása volt, hiszen tudták, hogy így sokkal nagyobb veszteségeket lehet nekik okozni mind morálisan, mind anyagilag, mind emberéletben.

A 20. század elején felvetődött a kérdés: vajon a gerillaerők képesek-e egymagukban is kicsikarni a győzelmet a reguláris csapatokkal szemben? Az Arab-félszigeten vívott küzdelmek rávilágítottak arra a tényre, hogy a gerilláknak csak reguláris csapatokkal kiegészülve lehet teljes körű sikert elérni. De mi a teendő, ha nem léteznek ilyen csapatok? A kérdésre a választ Mao Ce-tung, a kínai kommunisták vezére adta meg. Liddell Hart szerint „Mao lépésről lépésre reguláris hadsereggé alakította át a gerillacsapatokat, miközben képes volt egyesíteni a két hadviselési formát.”¹⁶³

A 20. század második világhéjében tehát válasz született a fenti kérdésre. A Szovjetunió, Jugoszlávia, Franciaország és Kína területén kibontakozó partizánharcok során a kezdetben gyengén kiképzett és felszerelt irreguláris erők folyamatos fejlődésen, illetve átalakuláson mentek keresztül: míg eddig az irreguláris harcosokat segítő reguláris csapatok és a felkelők mozgalma között laza katonai kapcsolat volt, a második világháborúban bizonyos területeken megtörténtek az első kísérletek az eddig irreguláris csapatok regulárisra való átszervezésére. Nagy jelentőségű felismerés volt ez, hiszen így a mozgalmak részben másoktól függetlenül is képesek voltak egy háború győztes befejezésére. Ilyennek lehetünk szemtanúi Tito vezetésével Jugoszláviában és Mao Kínájában is, de a Szovjetunió területén is szerveztek nagyobb partizánalakulatokat, amelyek jellege erőteljesen hasonlított a reguláris csapatokéra. Ez a fejlődés vitte sikerre a későbbiekben azokat a függetlenségi mozgalmakat is, amelyekben a gyarmatosítók ellen harcoló, kezdetben szervezetlen irreguláris csapatok egyes részei reguláris csapatokká váltak. Ez azonban igen fontos változást okozott a harcéljárásokban is: míg addig a fegyveres akaratérvényesítés indirekt eszközei domináltak a fentebb említett mozgalmakban, ezután a reguláris

¹⁶² LAWRENCE 1935, I. kötet. 2.

¹⁶³ LIDDELL HART 2002, 553.

csapatok megszervezése feltételezte a direkt akaratérvényesítés megjelenését is – azaz változás történt a haditevékenységekben is. Az irreguláris csapatok győzelmei a németek és japánok ellen ismételten bizonyították ennek a hadviselési formának a létjogosultságát. A partizánharcok ugyan önmagukban nem voltak elegendők a németek vagy japánok legyőzésére, de nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak abban.

A gerillaháború elméletének egyik legnagyobb hatású katonai és politikai teoretikusa Mao Ce-tung volt, aki az 1927-től a Kuomintanggal vívott polgárháború, majd a második világháború alatt a japánok ellen vívott harcok tapasztalatait összegezve kiemelte: reguláris erők, a kínai Vörös Hadsereg és a partizánerek együttműködése nélkül nem lehet sikeres háborút vívni.¹⁶⁴ A hasonlatokat igen kedvelő kínai pártvezér véleménye szerint a reguláris és az irreguláris csapatok egymáshoz való viszonya olyan, „mint az ember két karja.”¹⁶⁵ Úgy gondolta, hogy a japánok elleni háborúban a kínai reguláris csapatok játszószák majd a döntő szerepet, de a partizánerek kiegészítő szerepe elengedhetetlen feltétele a harcok sikerességének. Mao jól látta, hogy a japánok elleni harc hosszú ideig fog tartani, hiszen a kínaiaknak először meg kellett teremteniük azokat a fegyveres erőket, amelyekkel aztán sikeresen vehették fel a hódítókkal szembeni harcot. Ez az elhúzódó háború a kínaiaknak kedvezett, akik az ország belsejében kiépített bázisterületen alaposan felkészültek az ellentámadásra. Mao a felszabadító háborút három szakaszra osztotta: az első az ellenség stratégiai támadása és a kínaiak stratégiai védelme jellemzi; a másodikban az ellenség stratégiai védelemre rendezkedik be, míg a kínaiak felkészülnek az ellentámadásra; a harmadik a kínaiak stratégiai ellentámadásának és az ellenség stratégiai visszavonulásának időszaka lesz. A partizánerek mindhárom szakaszban szerepelnek, az elsőben és a harmadikban a reguláris csapatok kiegészítőként harcolnak, de harcaik jelentősége a másodikban a legfontosabb, amikor is az ellenfél mögöttes területein tevékenykedve folyamatosan felőrlik a japánok erejét.¹⁶⁶ A harcok során a partizánerek fejlődésen mennek keresztül, hiszen küzdelmük egyre inkább „a reguláris csapatok hadműveleteinek jellegét öltik.”¹⁶⁷ „A hosszantartó harc során a partizánosztagoknak és a partizánháborúnak nem szabad mereven megtartaniuk kezdeti formájukat. Állandóan fejlődniük kell, egyre magasabb fokra kell emelkedniük, és fokozatosan át kell alakulniuk reguláris hadsereggé, illetve reguláris háborúvá.”¹⁶⁸ Kiolvasható Mao mondataiból az erőszak-alkalmazás megváltozása: a gerilla hadikultúra által alkalmazott erőszak átalakult, kiegészült a mozgáscentrikus hadviselésnél megfigyelhető tünetek alkalmazásával.

Az irreguláris küzdelem Mao szerint számos előnnyel járt a japánok elleni háborúban: összeszűkítette az ellenség által megszállt területeket, és ezzel párhuzamosan kiszélesítette a saját reguláris hadsereg bázisterületét; tehermentesítette a reguláris küzdelmet folytató csapatokat; személyi utánpótlást biztosított a hadsereg számára; segítette a lakosságot az ellenség mögöttes területein, és ezzel párhuzamosan a kínai kommunista párt befolyását is növelte; bomlasztotta a japánok morálját, és ezzel együtt emelte a kínaiakét.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Mao hadtudományi jelentőségéről lásd FORGÁCS 2017a

¹⁶⁵ MAO 1952a, 425.; MAO 1953b, 139.

¹⁶⁶ MAO 1953c, 254.

¹⁶⁷ MAO 1953c, 322.

¹⁶⁸ MAO 1953a, 428.

¹⁶⁹ MAO 1953a, 426–427.

Mao a következőkben foglalta össze a partizánháború stratégiai programját: „1. A támadó hadműveletek kezdeményező, rugalmas és tervszerű folytatása a védelmi háború során, gyors hadműveletek a halogató háború során, külső vonalakon vívott ütközetek és harcok a belső vonalakon folyó háború során. 2. Kölcsönös együttműködés a reguláris csapatok hadműveleteivel. 3. Támaszpontok létrehozása. 4. Stratégiai védelem és stratégiai támadás. 5. A partizánháborúnak reguláris csapatok mozgó hadműveleteivé fejlesztése. 6. A hadvezetés különböző szervei közötti helyes kapcsolatok.”¹⁷⁰ Véleménye szerint a partizánháború igen sajátos hadviselési forma, mert „egyidejűleg oldja meg az ellenséges erők részleges megsemmisítésének és részleges kimerítésének feladatát.”¹⁷¹

A partizánok küzdelmét a reguláris erők mellett a nép is segítette, sőt, a néptömegek támogatása nélkül ellehetetlenült a partizánok irreguláris küzdelme az ellenfél mögöttes területein, ezért különösen fontos a lakosság jóindulatának és támogatásának megszerzése, megtartása. Mao – ezt felismerve – külön „etikai kódexet” fogalmazott meg harcosai számára: „Szabályok: 1. Csak parancsra cselekedj! 2. Se egy tűt, se egy darab cérnát ne lopj el a néptől! 3. Szolgáltass be mindent, amit megszereztél! Megjegyzések: 1. Beszélj udvariasan! 2. Fizess tisztességesen a megvett áruért! 3. Add vissza, amit kölcsönvettél! 4. Fizesd ki a kárt, amit okoztál! 5. Ne káromkodj, és ne gúnyold ki a népet! 6. Ne pusztítsd el a termést! 7. Ne szemtelenkedj a nőekkel! 8. Ne bánj rosszul az elfogottakkal!”¹⁷² Mao módosította a népi támogatottság és a partizánok viszonyát is: amíg előtte úgy gondolták a teoretikusok, hogy a városi nincstelen proletárok alkotják majd a forradalmi harc tömegbázisát, Kínában a vidéki népretegek – a parasztság – jelentették a partizánok személyi utánpótlását. A magyarázatot az eltérő társadalmi struktúrában találhatjuk: a kevéssé iparosodott Kínában az európai viszonyokhoz képest elenyésző számú gyár volt, ergo jóval kisebb létszámú ipari munkás élt, míg a vidéki parasztság létszámában tökéletesen elegendőnek bizonyult a partizánok személyi állományának gyarapításához.

Mao emellett kiemelte a támaszpontkörzetek fontosságát is: aláhúzta, hogy ezeket minden körülmények között védeni kell, hiszen ezek a területek az új társadalmi rend szemléltető példái, és ezek biztosítják azt a hátteret, amelynek védelmében a gerillacsapatok átalakulhatnak reguláris csapatokká. A nehezen megközelíthető, jól álcázható, adott esetben jól védhető és minél nagyobb kiterjedésű bázisterület nem csupán a támadások kiindulópontja volt, hanem az új egységek szervezésének, a csapatok pihentetésének, az utánpótlás biztosításának helyszíne is.¹⁷³

A második világháború európai hadszínterein is megjelent az irreguláris hadviselés a megszálló német csapatok ellen. A jugoszláv partizánok vezére, Tito marsall a következőket írta a partizánháborúról: „a partizánosztagoknak állandóan sakkban kell tartaniuk az ellenséget, a hátszágban módszeresen gyengíteni kell erejét, és kisebb-nagyobb vereséget kell rájuk mérni, hogy ily módon lehetővé tegyék a forradalmi hadsereg erőinek a fő fronton való minél gyorsabb és könnyebb győzelmét. A partizánosztagok fontos feladata, hogy az ellenséges stratégiai létesítmények pusztításával egyidejűleg kapcsolatot teremtsenek az ellenség hátszágával (az ottani dolgozó tömegekkel), hogy intenzív propagandatevékenységet

¹⁷⁰ MAO 1953b, 144–145.

¹⁷¹ MAO 1953c, 328.

¹⁷² MAO é. n.

¹⁷³ MAO 1952b, 114–115.

fejtsenek ki, és hogy ezzel a tömeggel együtt menjenek harcba, vagyis mérjenek csapásokat az ellenségnek a háttérben összpontosított egységeire. A partizánosztagnak továbbá arra kell törekedniük, hogy fenntartsák a kapcsolatot a forradalmi hadsereg fő erőivel is, illetve összehangolják velük az akciókat (a harcot). Sok esetben a partizánosztagnak egészítik ki a forradalmi hadsereget, és egybeolvadnak vele.¹⁷⁴

A Jugoszlávia területén kibontakozó irreguláris küzdelem azonban eltörpült a szovjet partizánok harcai mögött, mind a résztvevők létszámát, mind pedig a hadszíntér nagyságát tekintve. Schmitt szerint Sztálin volt az, aki egyesítette a hazafias önvédelem defenzív erejét és a nemzetközi kommunista világforradalom agresszivitását a partizán személyében. Sztálin is külön kiemelte, hogy a megszállók elleni harcban kulcsszerep hárult a partizánokra. Ezért az ellenség által megszállt területeken lovas és gyalogos partizánegységek szervezését rendelte el, amelyek feladata, hogy „elviselhetetlen viszonyokat kell teremteni az ellenség és székértolói számára, lépten-nyomon üldözni és irtani kell őket, meg kell akadályozni minden intézkedésüket.”¹⁷⁵

A második világháborúban, bár jelentős szerepük volt az irreguláris csapatoknak és – sokszor kétes eredményű – küzdelmeiknek, bebizonyosodott, hogy a katonai győzelemnek elengedhetetlen feltétele a reguláris háború, és az arra felkészített reguláris csapatok. Ezen a ponton találkozunk a gerilla elméletének minden szakírójával, amennyiben a győzelem feltétele egy sajátos társadalmi és hadügyi folyamat: a kezdetben szétszórta tevékenykedő partizánkötelékeket idővel reguláris fegyveres erőkké kell szervezni, így – Carl Schmitt szavaival élve – „az irreguláris a reguláris segítségével legitimizálja magát.”¹⁷⁶ Ez a tapasztalat hatja át a hidegháború irreguláris harcaival foglalkozó katonai teoretikusok munkáit is.

A második világháborút követő időszakban az irreguláris hadviselés virágkorát figyelhetjük meg. A hidegháború évtizedeiben a két szuperhatalom egy globális háborúban nem mérkőzhetett meg egymással, mert az nem csupán kettejük, hanem az egész emberi civilizáció végét jelentette volna. Küzdelmük így a helyi háborúkban mutatkozott meg, ahol vagy közvetetten segítő nagyhatalomként vagy közvetlen résztvevőként harcoltak a másik szuperhatalom vagy annak szövetségese ellen. De a helyi háborúk között akadtak olyanok is, ahol a gyarmattartó európai hatalmak kényszerültek kimerítő harcokra a függetlenségükért fegyverrel is küzdeni hajlandó addig elnyomott népekkel szemben, és voltak olyan konfliktusok is, amikor a baloldali forradalmárok ideológiájuk terjesztését fegyveres erővel kívánták megvalósítani. Mindegyik fegyveres konfliktusban benne rejtett minden háborús konfliktus sajátossága: az erőszakos akarátérvényesítés a politika által kijelölt célok eléréseért. Ezeknek a küzdelmeknek a közös sajátosságuk volt, hogy az egymással küzdő felek össze nem vethető erőt képviseltek, az erősebb inkább reguláris fegyveres erőket és eljárásokat alkalmazott, míg a gyengébbik – főleg a harcok első szakaszait tekintve – az irreguláris harcmódor képviselője volt. A hidegháborús időszak irreguláris jellegű mutató lokális konfliktusai hatottak a helyi háborúk és a gerilla elméletére.

Vietnam közel három évtizeden keresztül küzdött függetlenségéért, területei egységéért, először a franciák, majd az amerikaiak ellen. Az ellenük való küzdelmet a vietnami

¹⁷⁴ TITO 1980, 205.; a témáról bővebben lásd FORGÁCS 2014

¹⁷⁵ SZTÁLIN 1949, 11.

¹⁷⁶ SCHMITT 2002, 149–150.

kommunista párt vezetői irányították, élükön Ho Si Minhnel, aki a Szovjetunió és Kína nagyhatalmi támogatását bírta. A vietnami konfliktus hadelméleti, illetve hadtudományi kérdéseket is érintő elemzését – és egyben a katonai győzelem propagálását – Vo Nguyen Giap tábornok, a vietnami fegyveres erők parancsnoka végezte el, aki szerint ez a nemzeti felszabadító háború éppen jellegéből fakadóan – a marxista elmélet szerint – igazságos volt, a szemben álló feleket tekintve pedig – mai fogalommal élve – aszimmetrikus vonásokat hordozott.

Giap a hadelméleti munkáiban sok elemét átvette Mao hadelméletének: a párt politikai vezetésének alárendelt fegyveres erőknek elhúzódó háborúban kell győzedelmeskedniük, hiszen az elhúzódó háborúban nem csupán az ellenség erejének fizikai csökkenésével lehet számolni, de annak kifáradásával is – az ellenfél fegyveres erői ugyanis gyors lefolyású, magas intenzitású háborúra készültek. Giap is három szakaszra osztotta az elhúzódó gerillaháborút: az első a küzdelmes védekezés, a második az egyensúly, a harmadik pedig az ellenoffenzíva időszaka lesz. A gerilláknak mindháromban kulcsszerepet szán, de főleg az elsőben jelentős a szerepvállalásuk, mert az ő tevékenységük teremti meg a következő két időszak előfeltételeit. A vietnami gerillák – a kínai gazdasági viszonyokkal megegyező körülmények miatt – a vidéki parasztság soraiból kerültek ki. A Giap vezetése alatt kialakított vietnami fegyveres erőket három nagy kategóriára lehetett osztani: népi milíciák (gerillaegységek), körzeti vagy regionális csapatok és reguláris csapatok. A vietnami tábornok a gerillaerőket tekintette a forradalmi fegyveres erők magjának: ezek a csapatok indítják meg a fegyveres küzdelmet, amelyből kialakul a csapatok másik két kategóriája. A tábornok szerint ezek kombinált alkalmazásával kell megvívni a háborút, ám egyedül a reguláris csapatok tudják az ellenség döntő vereségét elérni. Ezt azzal is alátámasztja, hogy a háború megnyerésének egyik alapvető feltételeként a gerilla hadviselés mellett kifejlődő manőverező hadviselés alkalmazását hangsúlyozza, ami a reguláris csapatok kialakítását feltételezi. A gerilla hadviselés természetesen megmarad a küzdelem egyik formájaként, de a háború végső szakaszában szerepe kiegészítő jelleget ölt, ugyanis az ellenség megsemmisítéséhez fokozatos átmenetnek kell megvalósulni a forradalmi csapatok körében a manőverező hadviselés felé. Ez tehát az indirekt hadviselés mellett formálódó és fokozatosan hangsúlyosabbá váló direkt hadviselés kialakulását mutatja az irreguláris hadviselés végső fázisában. Vagyis az addig főleg a gerilla hadikultúra elemeivel élő fél áttér a mozgáscentrikus fajta metódusainak alkalmazására.

Giap nagy szerepet szán az erőszak-alkalmazás direkt módja mellett az indirekt eszközöknek is. A párt irányította, és főleg a fegyveres erők által kifejtett propaganda szerepét hangsúlyozva megállapítja, hogy ennek segítségével lehet megteremteni a hadsereg tömegbázisát, valamint ezzel párhuzamosan bomlasztani az ellenfélét. Az így megteremtett hadsereg jó viszonyban lesz majd a néppel, az azonos célok és ellenség együvé forrasztja a kettőt. A harcoló hadsereg neveli, oktatja és segíti az embereket, akik ezért a lehető legnagyobb támogatást adják a közös célok elérésére. A propagandának nemcsak a nagy és lelkesítő szavakban kell kimerülnie: Giap szerint a párt irányította országépítés a kommunisták által ellenőrzött területeken is hatalmas erkölcsi támogatást nyújt a forradalmi háborúnak.

A gerilla háborúk nem kerültek el a gyarmati sorból a 20. század második felében felszabaduló Afrikát sem. Aszimmetrikus küzdelem – egyebek mellett – zajlott Tunéziában, Marokkóban és Algériában a franciák, Kenyában, illetve Zimbabweban a britek, Kongóban

a belgák, Angolában, Bissau–Guineában, valamint Mozambikban a portugálok ellen, azonban a kontinens gerillavezetői közül szinte alig volt valaki, aki elvégezte volna irreguláris harcaik hadelméleti feldolgozását – azt is inkább csak a politikai nézeteik ismertetését színesítve tették (Amílcar Cabral, Jaime Morali). Ezek zömében a marxizmus–leninizmus klasszikusaira épültek, de a gerilla hadviselésre vonatkoztatva elveikben Mao és Giap tanításait követték. Hangsúlyozták: a gerillaküzdelmek tömegbázisát a vidéki parasztság alkotja, valamint hogy e harcok elhúzódó jellegűek, ami nem csupán a körülmények hatásának tudható be, hanem tudatosan választott formája a gyarmatosítók elleni küzdelemnek – ezzel is a háború kifárasztó jellegére utaltak.¹⁷⁷

Ezek a tapasztalatok tükröződnek Közép- és Dél-Amerika irreguláris küzdelmeiben is. Kuba, Bolívia, Brazília gerillaharcjai igen hasonló formajegyeket mutatnak az ázsiai aszimmetrikus jellegű konfliktusokkal összevetve. A világ talán leghíresebb gerillája, Ernesto Che Guevara nemcsak kérlelhetetlen harcosként vonult be a hadtörténetbe, de katonai teoretikusként is maradandót alkotott. Személyes tapasztatainak összefoglalása, *A gerillaharcos kézikönyve* szinte minden irreguláris harcos, de főleg vezető alapvető olvasmányává vált. Itt Lenin gondolatai ismétlődnek meg, mert Che Guevara harcostársa, Harry „Pombo” Villegas ugyanazt az erőszakos, határozott belpolitikai erőszakot fogalmazza meg: „Ne menj bele olyan harcba, amelyet nem nyerhetsz meg. Mozogj állandóan, csapj le, és fuss. Az ellenség legyen a fő fegyverszállító. Rejtsd el megmozdulásaidat. Élj a katonai akcióknál a meglepetés erejével. Ha friss erőhöz jutsz, alakíts új hadoszlopot. Általában véve, haladj három fázisban: stratégiai védekezés, egyensúly az ellenséges akció lehetősége és a gerillaakció között, végül az ellenség teljes megsemmisítése.”¹⁷⁸ A konkrét gyakorlati tanácsok mellett szinte mindenben a korábbi szerzők alapvetéseit hangsúlyozza. Eltérés a fegyveres harc elindításának körülményeinek leírásában látható: Che szerint nagyhatalmi támogatás nélkül is elindítható gerillaharc, mert a *foco*, a forradalmi tüzfészek, a gerillák központi csoportja egyedül, minden külső segítség nélkül is képes a sikeres küzdelem feltételeit kialakítani. Ennek megfelelően számára két típusú gerillatevékenység létezik: az egyikben a gerillák a nagy reguláris hadseregek tevékenységét egészítik ki, míg a másik „olyan fegyveres csoportok küzdelme, amelyik a fennálló, gyarmatosító vagy egyéb hatalom ellen harcol, egyedülálló bázisként jön létre, és vidéki körzetekben fejlődik.”¹⁷⁹ Azt azonban ő is elismeri, hogy „a győzelmet mindig reguláris hadsereg éri el, még ha kezdetben gerillahadsereggént indult is.”¹⁸⁰ A *foco*-elv azonban kudarcot vallott: Che Guevara sem Afrikában, sem Bolíviában nem volt képes megteremteni a „forradalmat a forradalomban”, amiért 1967-ben az életével fizetett. A kubai forradalmár a gerillaharc ideális földrajzi közegének a vidéket jelölte meg, mint a korábban emlegetett teoretikusok is. Kiemelte azonban, hogy a háború döntő szakaszában a fegyveres küzdelemnek át kell tevődnie a vidékről a városokba, bármennyire is kedvezőtlen terep az egy gerillaharcosnak. A vidék ugyanis képtelen mindenkor a forradalom bázisaként funkcionálni, hiszen a posztindusztriális társadalmak esetében a városokban koncentrálódott népesség a legsebezhetőbb, és az itt található hatalmas nincstelen tömegek

¹⁷⁷ DAVIDSON 1984, 270.

¹⁷⁸ Harry „Pombo” Villegas: Előszó. In: CHE GUEVARA 2007, 15.

¹⁷⁹ CHE GUEVARA 2007, 34.

¹⁸⁰ *Uo.* 39.

a leginkább befolyásolhatók, ugyanakkor a modern nagyváros is tud menedék, búvóhely lenni a gerillák számára.

Ezt az utóbbi gondolatot ültette át a gyakorlatba a brazil Carlos Marighella, aki a brazil nagyvárosokban az 1960-as években kibontakozó gerillaküzdelmek vezetője és teoretikusa volt. Tapasztalatait *A városi gerilla kis kézikönyvében* foglalta össze, aminek alapvető gondolata, hogy a gerillaküzdelemnek kora (és korunk) modern „dzsungeleiben”, a nagyvárosokban kell kibontakoznia.¹⁸¹ Véleménye szerint a városi gerilla szintén a politikai hatalom megszerzéséért harcol, de más, a város adta körülmények között, és az emiatt átalakuló gerillamódszerek alkalmazásával. A nagyvárosok, mint az állam idegközpontjai tökéletesen alkalmasak arra, hogy az itt végrehajtott támadásokkal megbénítsák az ország életét. A városi gerilla a meglepés erejének, jó helyismeretének, nagy mozgékonyságának, jobb információs hálózatának segítségével, valamint a kezdeményezés birtoklásával jelentős sikereket képes elérni céljai megvalósítása érdekében. A katonai és rendőri intézmények, létesítmények elleni robbantások, az országban jelen levő idegen érdekeltségek elleni szabotázsakciók, utcai összecsapások, a katonai, rendőri, politikai vezetők elleni támadások, a kommunikációs és szállítási rendszerek állandó veszélyeztetése (adott esetben blokkolása) fontos eszközei a városi gerillának. Marighella is kiemeli az indirekt eszközökkel való hadviselés jelentőségét: a pszichológiai hadviselés eszközeinek alkalmazása (megtévesztés, hazugságok terjesztése, feszült hangulat keltése, a biztonságérzet aláásása) demoralizálhatja a kormányt. Ebben kulcsszerepet szán a médiának. Az így elért eredmények azonban egy ezeknél is lényegesebb eseményt vezethetnek fel, a vidéki gerillamozgalom kibontakozását. A városokban végrehajtott akciók ugyanis – véleménye szerint – elvonják a hatalom csapatait vidékről, megnyerhetik a vidéki lakosság támogatását a forradalmi harc számára. A városi gerillákkal rokonszenvező vidéken megkezdődhet a felkelés zavartalan megszervezése, és megindulhat a gerillák küzdelme. A vidéki gerillák színrelépése és harcai pedig elvezetnek egy reguláris forradalmi hadsereg kialakulásához, amelynek szerepét a harc győztes megvívásában a korábbi szerzőkhöz hasonlóan Marighella is döntő jelentőségűnek látta.

„Ha békét akarsz, értsd meg a háborút, különösen a gerilla- és a felforgató háborút.”¹⁸² – írta Liddell Hart *Stratégia* című könyvében, a gerilla hadviselés elméletét összefoglaló fejezet elején. Úgy vélte, hogy a gerilla hadviselés mindenkor korszerű hadviselési forma, mert mindig összhangban áll a modern kor viszonyaival, kihasználja a szociális elégedetlenségeket éppúgy mint a faji lázongásokat vagy a nacionalista szenvedélyeket. Véleménye szerint a gerillaháború az agresszió „lassan felörlő formája”,¹⁸³ de ezzel együtt dinamikus és lendületes. A brit katonai teoretikus leírta, hogy a gerillák kerülnek a nyílt harcokat és csatákat, ezzel szemben mesterei a rajtaütéseknek és a csapdaállításnak; mindenütt jelen vannak, és mégis megfoghatatlanok; ütőképességük nem erőik koncentrációjában, hanem cseppfolyóságában rejlik – vagyis „apró részecskében kell tevékenykedniük, amelyek azonban bármely pillanatban összeállhatnak, mint a higany cseppjei, hogy így egyesülve megtámadhassanak egy gyengén őrzött pontot.”¹⁸⁴ A gerillaharcok földrajzi

¹⁸¹ A brazil városi gerilláról és Marighelláról lásd FORGÁCS 2012

¹⁸² LIDDELL HART 2002, 550.

¹⁸³ *Uo.* 554.

¹⁸⁴ *Uo.* 557.

közegének jellemzőiként Liddell Hart megemlítette, hogy a kiváló helyismerettel rendelkező gerillák számára a legalkalmasabb terep az átszegdelt vagy erdős terep, de hozzátette, hogy a felforgató harcok számára a város is kiváló lehetőségeket rejt magában. A győzelmet az ellenfél fizikai és morális erőinek egyre fokozottabb túlfeszítésével, azaz a kifárasztással érik el az irreguláris harcosok, de ehhez nélkülözhetetlen a lakosság tömegeinek támogatása, akiktől utánpótlást és rejtkehelyet, valamint információkat kaphatnak. Liddell Hart kiemelte, hogy a gerillaharcok sikere azon múlott, hogy kialakult-e együttműködés a reguláris csapatokkal, ugyanis e nélkül a gerillák hatékonysága igen kicsi volt. A brit katonai teoretikus a jelenség leírása mellett kísérletet tett a gerillák ellen való hatékony fellépés követelményeinek meghatározására is: fontosnak tartotta kiemelni, hogy „a felkészülés alapja [...] az ilyesfajta hadviselés elméletének és történelmi tapasztalatainak a megértése, valamint annak a sajátos helyzetnek az ismerete, amelyben a harc folyik, vagy kirobbanása várható.”¹⁸⁵

2.4.4. Összegzés

A gerilla hadviselés elmélete mintegy kétszáz éves múltra tekint vissza. Számos szerző munkássága gyarapította a teóriát, melyben kulcsszerepe volt az irreguláris harcok történelmi tapasztalatainak. Hahlweg szerint „a gerillaelméleteket lényegében hét elem határozhatja meg: 1. annak a mindenkori sajátos helyzetnek figyelembevétele, amelyben a gerillamozgalom működik; 2. a marxizmus–leninizmus; 3. a maoizmus; 4. a nacionalizmus; 5. az anarchizmus; 6. a gerillaháború mint – egyebek mellett, még ha nem is a legfontosabb – egy eszköz a forradalmi harcban; 7. a gerilla mint a népi háború magva.”¹⁸⁶ Az idézett forrásokból számos ponton kiolvasható, hogy a gerillamozgalmak koruk körülményeihez a lehető legjobban igyekeztek alkalmazkodni; igazolódott a marxizmus–leninizmus, valamint a maoizmus teóriaformáló szerepe; az arab felkelésben példát láthatunk a nacionalizmus gerjesztette gerillafelkelésre; Marighella rendszerében már sokkal inkább az anarchizmus jellegét lehet kiolvasni, semmint egy pontos célokat kitűző fegyveres harc sajátosságait; Mao és Giap elmélete rávilágított arra tényre, hogy bár gerillák nélkül nem indulhat el a fegyveres felkelés, szerepük már nem kizárólagos, ugyanis reguláris csapatok megszervezése nélkül nem lehet elérni a kitűzött stratégiai célokat.

A különböző gerillaelméletek jellemzéseiben találhatunk azonosságokat is, amelyek főleg az indirekt hadviselés irreguláris formájának a legfontosabb követelményeit, előfeltételeit írják le. Az ugyancsak Hahlweg alapján megfogalmazott és általunk kiegészített közös elemek közé tartoznak: a mögöttes (politikai) ideológia jelenléte; a kis csoportokban végrehajtott akciók; a mozgékonyosság; a meglepés; a népi támogatottság és a rugalmasság. Ezért állíthatjuk, hogy az irreguláris hadviselés nem jelent egyet a szabályok, jellemvonások nélküli fegyveres küzdelemmel. Másként fogalmazva, a nem szabályszerű hadviselés nem jelent szabálynélküliséget.

¹⁸⁵ Uo. 556.

¹⁸⁶ HAHLOWEG 1967, 23.

2.5. Hadikultúrák napjainkban

2.5.1. *A hadikultúrák jellemzői*

A korábbi fejezetekben megvizsgált hadikultúrák jellemzőiket tekintve jelentős eltéréseket mutatnak: különbözik az erőszak jellege, a politikai cél irányultsága, az alkalmazott erőszak fokozatainak száma, valamint eltérések mutatkoznak a megsemmisítés és a kifárasztás paritását, illetve az elméleti munkákban prioritást élvező haderőnem fajtáját tekintve is. A hadikultúrák elméleti hátterét feltáró források arról tanúskodnak, hogy az egyes hadikultúrák meghatározott országokhoz, társadalmakhoz, társadalmi rendszerekhez köthetők. A direkt hadviselés, a mozgáscentrikus hadikultúra – bár elmélete részben nyugat-európai országokban, Nagy-Britanniában és Franciaországban született meg – jellemzően szárazföldi államokban, Németországban és a Szovjetunióban volt jellemző. A reguláris eszközökkel kifárasztásra törekvő anyagcentrikus hadikultúra elmélete főleg az angolszász tengeri nagyhatalmagnál bontakozott ki, melyek a hosszú, elhúzódó háborúban erős gazdasági hátterükre alapozva adott esetben nem katonai eszközöket is alkalmaztak ellenfeleik kifárasztásának érdekében. A fenti két hadikultúra jellemzően a politikum külpolitikai céljainak megvalósítására irányul, mintsem a belpolitikára. A gerilla hadviselés hadikultúrája esetében már nem ilyen egyszerű meghatározni, hogy mely társadalmaknál jelentkező tünet a hadviselésnek e fajtája, hiszen földrajzi megjelenését tekintve a világ szinte minden kontinensén megjelenik. Igazolható, hogy az indirekt hadviselés irreguláris formája – földrajzi behatárolás nélkül – főleg olyan társadalmi és politikai csoportokhoz köthető, amelyek célja többek között az adott ország belső politikai rendszerének fegyveres eszközökkel való átalakítása. Ami természetesen nem zárja ki a külpolitikai célokat sem.

Clausewitz és Liddell Hart véleményét követve fontos rögzíteni, hogy pusztán csak a hadikultúrák hadelméleti hátterének bemutatása nem elégséges, hiszen az elmélet ismeretése a gyakorlatban megvalósult, hadtörténelmi példák nélkül kevésbé érthető, illetve értelmezhető. Érdekes jelenség, hogy bármennyire is konkrét háborúból kiragadott példával kívánjuk alátámasztani mondanivalónkat, a hadtörténelem gyakran olyan példákat is szolgáltat, amelyekből kitűnik, hogy az általunk – módszertani okok miatt – külön-külön bemutatott hadikultúrák kristálytisztán egyik háborúban sem jelentkeztek. A második világháborúból merített példák alátámasztják azon megállapítást, miszerint a hadikultúrák között korábban – Kovács Jenő által is – feltételezett éles határok elmosódnak, vagyis bár léteznek eltérő hadviselési módok, megjelennek eltérő erőszak-alkalmazási tünetek, azok valójában együttesen jelentkezhetnek egy adott hadviselő által alkalmazott akaratérvényesítési rendszeren belül is.

Az egyes országok hadügyében megfigyelhető, hogy a hadviselés legmagasabb szintjén egyik vagy másik hadikultúra főbb jellemzőinek csoportja ugyan meghatározó, de a különböző eszközrendszerek keveredhetnek ebben az esetben is. Elmondható, hogy az alkalmazott erőszak rendszerei keverednek a hadügyben, vagyis – amint az kiolvasható Clausewitz és Delbrück korábban bemutatott munkáiból – együtt létezik a megsemmisítésre és a kifárasztásra való törekvés, ergo a háború kettős jellege. Ennek magyarázata leginkább a hadügy felett álló politikum szerepében van, amelynek meghatározó jellege nyilvánvaló. A fenti szakírókhoz kapcsolódik

Eberhard Kessel véleménye. Szerinte „a háború jellege a politikai célkitűzés jellegétől függ, vagy még inkább függhet, ahogyan fordítva, már a politikai célt is befolyásolja a politikai állapot jellege, amely politikai állapotból a háború ered.”¹⁸⁷ A fentiekből kiindulva úgy vélte, hogy a háború folyamán megváltozhat a politikai helyzet, ezzel együtt a politikai cél, vagyis a hadviselés is: „ezt az egész dolgot két fő fogalomra lehet felosztani: egyfelől a politikai célra a háború kitörésekor, másfelől pedig a politikának a dolgok állása szerint, alkalmasint változó, a háborús tevékenység során a hadviselésre gyakorolt befolyására.”¹⁸⁸

A hadikultúrák közötti határvonalak elmosódását leginkább a hadtörténelmi példákon keresztül lehet szemléltetni. A múlt eseményei azt mutatják, hogy bár léteznek különböző hadikultúrák, amelyeknek jól leírható jellemzőik vannak, továbbá egy-egy nemzethez vagy társadalmi csoporthoz is köthetők, de bármelyik hadviselési módról legyen is szó, kizárólagos alkalmazásukról nem beszélhetünk.

Amint azt korábban említettük, a mozgáscentrikus hadikultúra elméletének egyik változata Németországban fejlődött ki, és öltött testet a Blitzkrieg megvalósításában. A hitleri Németország propagandaminisztere, Joseph Goebbels által 1943. február 18-án meghirdetett totális háború – amely a Ludendorff által 1935-ben hasonló címmel megjelent munka főbb téziseire épült – a teljes német népnek a háború szolgálatába való állítását irányozta elő. A szellemi alapként szolgáló *Der totale Krieg* egy olyan háborút írt le, amelyben a hadban álló ország népe és a hadereje közötti különbség teljesen elhalványult: a hadviselés az egész országra kiterjedt, ezáltal az egész nép hadban állt. Ludendorff *A totális háborúban* az ország teljes szellemi és anyagi kapacitásának végsőkéig történő mozgósítására szólít fel, mert a totális háború lényegében a nép összes erőinek igénybevételét követeli, hiszen ezek ellen az erők ellen is irányul.¹⁸⁹ A röviden vázolt Ludendorff-i elmélet szerint a kontinentális méretű konfliktusokat az országok társadalmi, gazdasági potenciálja dönti el, de ez a gondolatmenet már inkább az anyagcentrikus hadikultúra egyes elemeivel rokonítható, ugyanis a felismerés – véleményünk szerint – azt mutatja, hogy a mozgáscentrikus hadikultúrában megjelenik az anyagcentrikus hadikultúra egyik legfontosabb alaptézise.

Az anyagcentrikus hadikultúra elméleti képviselői – akár a tengeri, akár a légi háború elméletének klasszikusainak munkáit is vizsgáljuk – a kifárasztás, vagyis a korlátozott célú háború primátusa mellett érveltek. Úgy vélték, hogy gazdasági erejükkel, valamint az ebből következő, nagy anyagi ráfordítással létrehozott haderőnemek, a haditengerészet és a légierő közvetett ráhatással is képes legyőzni a háborús ellenfeleket. Az elhúzódó háborúra alapozott elméletek azonban a hadtörténelem során nem nyertek visszaigazolást: bármennyire is erőltették az indirekt hadviselés reguláris formáit, az anyagcentrikus hadviselés eszközeinek kizárólagos alkalmazásával nem tudták végső háborús céljukat, az ellenség legyőzését elérni. A tengeri blokád ugyan az első és a második világháborúban is komoly nehézségeket okozott mind a központi, mind a későbbiekben a tengelyhatalmaknak, de az antant, illetve a nyugati angolszász szövetségesek is kénytelenek voltak döntő szárazföldi támadást

¹⁸⁷ KESSEL 1987, 159.

¹⁸⁸ *Uo.* 159.

¹⁸⁹ NAGY 2004a, 165–167.

megindítani ellenfeleikkel szemben. A második világháború stratégiai bombázásai ugyan nehezítették a német gazdaság termelését, de ennek ellenére is sikerült a német ipari termelést növelni a háború második felében. A második világháborúban a nyugati szövetségesek kénytelenek voltak a korábban a stratégiájukat jellemző indirekt irányoktól (észak-afrikai hadszíntér, Olaszország) eltérően direkt irányt választani Németország legyőzése érdekében, vagyis partra szállni Normandiában 1944 nyarán, és így szárazföldi hadműveleteket lefolytatva jutottak el a Harmadik Birodalom területére. Ezek a hadműveletek és akciók – kevés kivételtől eltekintve, amilyen például a rjukani nehévízüzem lerombolása 1943. február 28-án, illetve a tengelyhatalmak ellen végrehajtott szabotázsakciók – már a direkt hadviselés tüneteit mutatták, hiszen a hatalmas szárazföldi erőkkel végrehajtott csapásokat a mozgáscentrikus hadikultúrára jellemző módon hajtották végre.

A fentiekkel szoros összefüggésben áll az a jelenség, hogy az indirekt hadviselést hirdető államok gazdasági erejüket nemcsak a légierő és a haditengerészet eszközeinek nagyarányú hadrendbeállítására fordították, hanem jelentős méretű szárazföldi haderőt hoztak létre. Eisenhower tábornok emlékiratában azt írta, hogy „1939. július 1-jén az Egyesült Államok szárazföldi hadseregének létszáma – légierő,¹⁹⁰ szárazföldi csapatok és szakegységek – nem érte el a 130000 főt.”¹⁹¹ Marshall tábornok memoárjában viszont már az olvasható, hogy 1945 tavaszára az amerikai fegyveres erők létszáma elérte csaknem a hétmillió főt,¹⁹² amelyből több mint hárommillió a szárazföldi haderőnemben szolgált a háború végén.¹⁹³ A szárazföldi haderőnem létszámának emelkedését mutató számok, ezzel együtt az amerikai haditermelés felfutása azt jelzik, hogy az anyagcentrikus hadikultúrában felismerték a direkt hadviselés szükségességét.

Érdekes példája a hadikultúrák közötti határvonalak múltbeli elmosódásának a Spannocchi-doktrína. Az osztrák hadsereg egykori főparancsnokáról elnevezett doktrína az 1970-es években született, célja, „hogy a potenciális támadó meggyőződjék arról: Ausztria státusának megsértése katonailag nem kifizetődő.”¹⁹⁴ A doktrína együttesen alkalmazta volna a reguláris fegyveres erőket a tartalékosokból álló Landwehr-erőkkel: ez utóbbiak feladata egy fegyveres támadás esetén az ország védelmének első fázisában az volt, hogy „olyan csapásokat mérjenek az ellenségre, hogy a lehető legkisebb veszteség mellett a lehető legnagyobb kárt okozzák.”¹⁹⁵ Másként fogalmazva, ezeknek a fegyveres erőknek az ellenfél kifárasztására, erőinek lassú felmorzsolására kellett törekedniük, amely a gerilla hadviselés hadikultúrájával rokon tevékenységi forma. Ezalatt a hadsereg reguláris erői felkészülhettek a hadműveletekre, amelyeket a doktrína második fázisában megfogalmazottak szerint a Landwehr-erőkkel együtt hajtottak volna végre a mozgáscentrikus hadikultúra elvei alapján. A harmadik fázisban az osztrák fegyveres erők visszaállítják az eredeti állapotot, és a doktrína alapján ellentámadásba kezdenek az agresszor ellen. A Spannocchi-doktrína is a hadikultúrák közötti határok elmosódásának példája,

¹⁹⁰ Eredeti lábjegyzet: „A légierő ekkor még nem volt önálló haderőnem.” EISENHOWER 1982, 457.

¹⁹¹ EISENHOWER (1982), 6.

¹⁹² MARSHALL 1946, 164.

¹⁹³ *Uo.* 166.

¹⁹⁴ SZABÓ 1985, 44.

¹⁹⁵ *Uo.* 46.

hiszen Ausztria hidegháborús védelmi terveiben együttesen alkalmazták volna a reguláris erők a mozgáscentrikus, és a Landwehr-erők a gerilla hadviselés hadikultúrájának elveit.

A hadikultúrák közötti határvonalak elmosódása azonban nemcsak a hadtörténelmi példák tanulmányozása során tűnik fel: a gerilla hadviselés elméletének több teoretikusának munkásságában megfigyelhető ez a jelenség. A gerillaelméletek mindegyike azonos abból a szempontból, hogy a fegyveres küzdelem kezdeti időszakában a gerilla erők kizárólag a kifárasztás eszközrendszerét alkalmazzák, hiszen a harcok e fázisában másra nem is nagyon lennének képesek. A gerilla hadikultúra bemutatásakor rámutattunk, hogy Mao Ce-tung is erre az alapra építette fel elméletét, de a gerillaháború későbbi, fejlettebb formájáról már azt írta, hogy a katonai győzelem előfeltétele, hogy a gerillaerők továbbfejlődjenek, szervezetségükben elérjék a reguláris fegyveres erők szintjét. Mao nem azt állította, hogy a gerillaerők eltűnnek a harcokból, hanem azt, hogy a megszervezett reguláris erők mellett tovább tevékenykednek. Ennek a szintnek az elérésével azonban a korábban kizárólagos irreguláris hadviselés mellett megjelenik a reguláris fegyveres erőkre jellemző haditevékenység is, vagyis már nemcsak a kifárasztás, hanem a megsemmisítés célja is megjelenik a gerilla hadviselésben. Mao munkásságának követőjeként, Vo Nguyen Giap tábornok is elismerte, hogy a gerillaerők körében egyfajta evolúciónak kell végigmennie, és emellett azt is hangsúlyozta, hogy ennek a folyamatnak a végén a magasabb, reguláris fegyveres erők szintjét elérő csapatok képesek lesznek manőverező hadviselést folytatni elleneikkel szemben. Ez egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az alapvetően az ellenség kifárasztását célul kitűző hadikultúra erőszak-alkalmazási eszközei között a direkt hadviselés eszközrendszere is helyet kap.

A hadtörténelem igazolta, hogy a hadikultúrák között sohasem húzódtak éles határvonalak, csupán egyik vagy másik irányzat kapott hangsúlyosabb szerepet bizonyos államokban. A különféle hadviselési módok ugyanazon államban mindig is jelen voltak, és az adott helyzettől függően szerepük felerősödhetett, illetve háttérbe szorulhatott. A háború kettős jellege tehát nemcsak elméleti síkon, hanem a gyakorlatban is létezett.

2.5.2. A hadikultúrák határvonalai napjainkban

A modern kor hadtörténelmi eseményei igazolják, hogy a hadügyben léteztek hadikultúrák, amelyek között nem pusztán határvonalak, hanem számos esetben kapcsolódási pontok tapasztalhatóak. Azonban ezt nemcsak a hadtörténelem igazolta, hanem az egyes hadikultúrák hadelméleti alapjait lefektető elméleti munkák tézisrendszerei is. Ezek a hadikultúrák jelen vannak napjaink hadügyében is, és a közöttük levő elméleti választóvonalak elmosódása figyelhető meg. Ez azonban még igazolásra vár: az előbbi állítás hitelességének alátámasztásához két kérdéskör vizsgálata elengedhetetlen.

Az első ismét szoros kapcsolatban van a hadtörténelemmel, hiszen a közelmúlt háborúinak vizsgálata fontos részleteket szolgáltathat állításunk igazolásához. Ezeknél a fegyveres konfliktusoknál az akaratérvényesítés céljából alkalmazott

erőszak jellegét vizsgáljuk meg, hiszen – mint láttuk – a hadikultúrák elemzésének ez a legfontosabb módszertani eszköze. A hidegháborút követő időszak helyi háborúi közül a nyugat-balkáni konfliktust, a Perzsa-öböl térségében lezajlott háborúkat, az afganisztáni tálib rendszer elleni háborút, a 2008. augusztusi grúziai konfliktust és a Krím 2014-es annektálását emeljük ki, de elhúzódó jellege miatt a közel-keleti arab-izraeli háborúkat is görcső alá vesszük.

A második kérdéskör szorosan kötődik az előbbihez: ebben – az utóbbi években lezajlott fegyveres konfliktusok elemzésekor feltárt részletek vizsgálata alapján – arra kerestünk választ, hogy napjainkban mennyire változott meg a fegyveres konfliktusok jellege. Kiinduló alapként a korábban már említett Ágh Attila-féle rendszert alkalmazzuk, mert úgy véljük, hogy elméleti megközelítései napjaink világára is érvényesek, hiszen olyan időszakban fogalmazódtak meg, amikor már érezhető volt a több évtizedes nemzetközi hatalmi viszonyrendszer megváltozása.

A közelmúlt fegyveres konfliktusai közül elsőként a nyugat-balkáni háborúban vizsgáljuk meg az akaratérvényesítés eszközrendszerét. A volt Jugoszlávia felbomlását okozó fegyveres konfliktusokban felfedezhetők a hadikultúrák jegyei, azok kimutathatók a fegyveres összecsapásokban, és felfedezhető az is, hogy a szemben álló erők nemcsak egyik vagy másik hadikultúra mentén viseltek hadat, hanem adott esetben többfajta háborút is vívtak ellenfeleikkel, vagyis a szemben álló fél fegyveres erőinek megsemmisítése mellett megfigyelhető volt az annak kifárasztását is célzó háborús akarat. A korábbi államrend helyreállítását célul kitűző szerb reguláris fegyveres erők a horvátországi fegyveres összecsapások kezdetétől fogva a mozgáscentrikus hadikultúra elveinek megfelelően tevékenykedtek: a háború kezdetén gyorsan elszorbesedő Jugoszláv Néphadsereg (JNA), majd ennek bázisán megalakuló Jugoszláv Hadsereg (VJ) az ellenfélre való közvetlen ráhatással, szabályos szárazföldi háborúval elfoglalta a szerbek lakta horvátországi területeket, illetve azokat, melyeket a nagyszerb elképzelések alapján Szerbiához kívántak csatolni. A szerb reguláris csapatok mellett paramilitáris erők is tevékenykedtek, melyek alapvetően a Titó-i örökség hatása alatt gerilla jellegű hadviselést, vagyis indirekt hadviselést folytattak az ellenséges fegyveres erők és a lakosság ellen. A horvát és a bosnyák fegyveres csoportok kezdetben szintén gerillamódszerekkel küzdöttek a szerbek ellen, további szerveződésükben és reguláris fegyveres erővé válásukban jelentős szerepe volt a külföldről illegálisan, majd legális úton beszerzett fegyvereknek, illetve a bővülő harci tapasztalatoknak. A konfliktus előrehaladtával megalakult horvát és bosnyák hadsereg már képes volt reguláris fegyveres erőként fellépni a szerbek ellen, és a mozgáscentrikus hadviselés jellemzői jelentkeztek harcéljárásaikban. A reguláris horvát és bosnyák alakulatok mellett tovább tevékenykedtek irreguláris csapataik is, amelyek személyi utánpótlást is jelentettek a fegyveres erőknek. A nyugati világ a jugoszláv polgárháború borzalmaira a kifárasztás eszközrendszerével választolt: elsőként nem katonai eszközökkel, diplomáciai, politikai, továbbá gazdasági szankciókkal igyekezett jobb belátásra bírni az agresszornak tartott szerb erőket és hátországukat, majd amikor ez eredménytelennek bizonyult, kezdetben Boszniában a szerb fegyveres erők, majd a 1999-es koszovói konfliktus idején már a hátország megbénítását is célzó légitámadásokkal kívánta akaratát ellenfelére kényszeríteni, vagyis a kifárasztás eszközeit használta. Az anyagcentrikus hadikultúra eszközrendszerének alkalmazása azonban csak korlátozott sikereket

aratott, hiszen Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban a győzelem eredményeinek megtartásához nemzetközi szárazföldi erők telepítésére is szükség volt, amelyek feladata elsődlegesen a kényszerrel kialakított békeállapot fenntartása volt a későbbi végleges rendezésig.

A délszláv konfliktusban véleményünk szerint nemcsak szemben álltak egymással a különféle hadikultúrák, hanem más jelenség is tapasztalható: a szemben álló felek mind-egyikének esetében külön-külön is megfigyelhető az a tünet, hogy egymástól akár gyökeresen eltérő hadviselési formákat párhuzamosan alkalmaztak. Példaként szolgál erre, hogy a szemben álló szerb, horvát és bosnyák erők körében találunk reguláris, valamint irreguláris fegyveres erőket, amelyek a mozgáscentrikus, illetve a gerilla hadviselés hadikultúrájának jellemző eszközrendszereivel harcoltak. Stratégiai szinten a szemben állók sorában jelentkezett mind a megsemmisítésre, mind a kifárasztásra való törekvés, vagyis véleményünk szerint a délszláv konfliktusban a hadikultúrák közötti határvonalak elmosódását figyelhetjük meg.

A Perzsa-öböl térségében vívott fegyveres konfliktusok közül az 1991-es, illetve a 2003-as Irak ellen vívott háborúkat emeljük ki. Ezekben a fegyveres konfliktusokban is megjelentek – sőt, napjainkban is jelen vannak – a különböző hadikultúrák, és az eltérő elvek mentén tevékenykedő fegyveres erők körében szintén tapasztalható, hogy egy másik hadikultúra eszközrendszeréből merítenek. Az 1991-es Öböl-háborúban az iraki fél a mozgáscentrikus hadikultúra eszközeit használva, az ellenséges fegyveres erőre közvetlen ráhatást gyakorolva rohanta le szomszédját, Kuvaitot. Az ellene felsorakozó szövetség először az anyagcentrikus hadikultúra elveinek megfelelően indirekt módon viselt hadat: a politikai és diplomáciai kényszerítő eszközök alkalmazása után, és a hadszíntérre való felvonulás befejeztével az Irak-ellenes koalíció több mint egy hónapig tartó légi hadjáratot folytatott Szaddam Husszein katonái ellen. A légi háború első szakaszában a kifárasztás dominált: iraki politikai, gazdasági, közlekedési pontokat támadtak. A légcsapások második és harmadik fázisa a szövetséges szárazföldi csapatok majdani támadását volt hivatott előkészíteni, amelyet már az ellenséges fegyveres erőkre való közvetlen ráhatásként értékelünk. A negyedik szakasz, valamint az Irak ellenes koalíció csapatainak szárazföldi támadása szintén direkt ráhatást mutat, és a mozgáscentrikus hadikultúra elvei mentén került végrehajtásra.

A 2003-ban lefolytatott iraki háború foratókönyve – hadelméleti szempontból – igen hasonló képet mutat az 1991-es háborúhoz képest. Az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei először kimerítették az indirekt hadviselés nem katonai és katonai eszközeinek táráját (például a kurdok támogatása, légitámadások az iraki politikai, gazdasági és közlekedési infrastruktúra ellen), majd 2003 márciusában direkt ráhatással, közvetlen támadással semmisítették meg az iraki fegyveres erőket, ami ismét a mozgáscentrikus hadviselés jegyeit hordozta magán. Az ország gyors megszállása után az irakiak – főleg a nagyvárosokban, Bagdadban és Bászrában – városi gerillaharcba kezdtek a győztes szövetséges csapatokkal szemben, amely ellen a koalíció különleges erőket vetett be. A fenti közel-keleti konfliktusokban ismét a hadikultúrák közötti határvonalak elmosódásának lehetünk szemtanúi: a nyugati katonai koalíció stratégiája azt mutatja, hogy mind az anyagcentrikus, mind pedig a mozgáscentrikus hadikultúra elveit alkalmazták ellenfelükkel szemben, vagyis direkt és indirekt elemek is megfigyelhető a hadműveletek lefolytatásában. Az iraki erők alkalmazása hasonló

tüneteket hordoz magában: bevetésük a fegyveres konfliktusok kezdetén a mozgáscentrikus hadviselést tükrözte, majd az ország megszállása után az iraki ellenállás a gerilla hadviselés hadikultúrájából merített.

A 2001-ben az afganisztáni tálib rendszer ellen indított, az Amerikai Egyesült Államok vezetésével megvívott háborúban is megfigyelhető a hadikultúrák közötti határok elmosódása. A 2001. szeptember 11-ei terrortámadások által kiváltott katonai akció előtt az USA igyekezett saját maga és szövetségesei számára kedvező, a tálibokat viszont negatívan érintő nemzetközi politikai környezetet teremteni. Ellenfelük nemzetközi politikai szinten történő elszigetelésében egyértelműen az anyagcentrikus hadviselés jellemzőit látjuk, a diplomáciai erőfeszítések Afganisztán külkapcsolati hálózatának ellehetetlenítését, egyben kifárasztását szolgálták. Szintén az anyagcentrikus hadikultúra jegyében, az amerikaiak fegyveres támogatást nyújtottak a tálib rendszer ellen Afganisztán északi régiójában harcoló Északi Szövetségnek, sőt a későbbi szárazföldi küzdelmek megvívásának jelentős részét is szövetségeseikre bízta. A kifárasztás jegyében az amerikai hadvezetés a pszichológiai hadviselést is alkalmazta: a tömegkommunikáció eszközeivel (a rádió, a televízió és a nyomtatott sajtó alkalmazása) megkísérelte az afgán lakosságot szembefordítani a tálibokkal. A légitámadások kevés célpontot találtak a húsz éve permanens háború sújtotta országban, így alkalmazásuk főleg a szárazföldi műveleteket segítette. Indirekt eszköznek fogjuk fel a katonai műveletet támogató haditengerészeti erő méretét, valamint elhelyezkedését, amelyet a politikai nyomásgyakorlás egyik eszközeként alkalmaztak. Az indirekt eszközök mellett az ország elfoglalását az Északi Szövetség csapatai, valamint a nemzetközi különleges műveleti erők hajtották végre, immáron a mozgáscentrikus hadviselés tüneteit mutató, korlátozott méretű támadásokkal. Ezeket a műveleteket a légi-erő, valamint a haditengerészet erői is támogatták. Az amerikai hadvezetés – akárcsak Irakban – a direkt és az indirekt hadviselés kombinációjával, vagyis a mozgáscentrikus, valamint az anyagcentrikus hadikultúra elemeinek vegyítésével hódította meg Afganisztán területének jelentős részét, de pacifikálni nem sikerült az országot a fokozódó gerilla akciók, valamint a helyi hadurak tevékenységei miatt. Figyelemreméltó a szövetségesek részéről a különleges műveleti erők fokozott alkalmazása: a gerillák elleni hagyományos hadviselés korlátozott eredményessége miatt, a hagyományos fegyveres erők kénytelenek olyan alakulatokat alkalmazni, amelyek kiképzésében és afganisztáni alkalmazásuk során nagy hangsúlyt kapnak a gerillák elleni harcban leghatásosabbnak bizonyuló, gerilla harcmodorhoz hasonlatos eljárások. Ez a tünet azonban csupán a harcászat szintjére igaz, mert hadászati szinten a gerillák ellen a megsemmisítő hadviselés volt domináns.

A 2008 augusztusában kitört grúziai konfliktus is igazolja a bevezetőben megfogalmazottakat. A 2008. augusztus 7-én grúz támadással induló háborúban az ellentámadást végrehajtó orosz félnél is tapasztalható volt, hogy stratégiája több hadikultúra elemeit foglalta magába. A szárazföldi támadás célja Grúzia területének kettészakítása, valamint fegyveres erőinek szétverése volt. Az orosz 58. hadsereg ellentámadásában a grúz fegyveres erők megsemmisítését végrehajtotta: célját közvetlen ráhatással valósította meg, amelyet a mozgáscentrikus hadikultúra megjelenésének értelmezzünk. Az ellenséges fegyveres erők megsemmisítését követően a zsákmányul ejtett grúz haditechnikai eszközöket az orosz erők elpusztították, illetve közülük néhányat

további vizsgálatok végett elszállítottak (az oroszok érdeklődését főleg az amerikai gyártmányú HUMVEE járművek, illetve az azokba szerelt kommunikációs berendezések keltették fel.). A mozgáscentrikus hadikultúra mellett az anyagcentrikus hadikultúra elvei is kimutathatók a konfliktusban: a grúz kormányzati és gazdasági szerveket a konfliktus kitörésével egy időben informatikai támadás érte, melyet ugyan az oroszok nem vállaltak magukra, mégis úgy véljük, szoros kapcsolatban állt ez a tevékenység az orosz csapatok támadásával. A kormányzati szervek, a telekommunikációs és szállítási vállalatok, valamint médiaportálok informatikai rendszerei elleni támadás indirekt stratégiai célú, hiszen ezek blokkolása közvetett módon hat a háború kimenetelére (ugyanis a kormányzati infrastruktúrára gyakorolt nyomás a fegyveres erőkre közvetett hatással jár), adott esetben a lakosság befolyásolását is szolgálhatta. Indirekt célnak tartjuk továbbá, hogy az orosz fegyveres erők csapásai a grúz kikötőket (például Poti kikötőjét, amely kulcsfontosságú a grúziai olajszállításban), vasútvonalakat és közlekedési csomópontokat is érintettek: ezeknek a támadásoknak szintén közvetett céljuk volt, hiszen Grúzia hátországának bénítása közvetett módon gyengíti a fegyveres erők lehetőségeit, de a közvéleményt is a grúz vezetés ellen fordíthatták a háborús károk láttán. Az augusztus 13-án befejeződött háborúban – az alkalmazott eszközök háttérében meghúzódó stratégiai célok eredetét kutatva – szintén megfigyelhető a hadikultúrák közötti markáns határvonalak elmosódása, hiszen orosz részről mind a mozgáscentrikus, mind pedig az anyagcentrikus hadikultúrára jellemző eljárások és eszközrendszer alkalmazásra került, bár az előbbi tünetei határozottabban jelentkeztek.

A Krím félsziget 2014-es annektálása során is megfigyelhető a hadikultúrák keveredése. Az orosz fél az ukrán elnök, Viktor Janukovics ellen országszerte kitört tüntetések okozta káoszt kihasználva 2014 februárjában felségjelzés nélküli erők deszantműveleteivel megszállta a stratégiai fontosságú Krím félszigetet. A gerilla hadviselés hadikultúrájához tartozó tünetek mellett a kifárasztás hagyományos eszközrendszere is megjelent. A műveletet az orosz fél a kibertérben folyó műveletekkel, az ukrán lakosság dezinformálásával, a nemzetközi közvélemény figyelmének elterelésével készítette elő. A szinte ellenállás nélkül elfoglalt félsziget lakossága 2014. március 16-án egy gyorsan megszervezett népszavazással felvételét kérte az Oroszországi Föderációba, amely azt készségesen támogatta. Az ukrán állam figyelmének elterelése érdekében az orosz–ukrán határ orosz oldalán orosz magasabbegységek folytattak hadgyakorlatokat, amelyek jellegüket tekintve a mozgáscentrikus hadikultúra elemeit hordozták magukban. Megfigyelhető, hogy az orosz fél mindhárom hadikultúra eszközrendszerét felhasználta, amely már nemcsak azok határvonalainak elmosódására, hanem azok keveredésére is rámutat.

Az arab–izraeli konfliktus háborúit külön-külön vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy a háborúkban a szemben álló felek egyértelműen ellenfeleik fegyveres erőinek megsemmisítésére törekedtek. Úgy vélték, hogy a háborúkat követő időszak békéjének egyik legfontosabb biztosítója abban áll, ha ellenfeleiket megfosztják mindazon anyagi potenciáltól, konkrétan fegyveres erőiktől, amelyek a jövőben fenyegetést jelenthetnek. Az évtizedenként, szinte menetrendszerűen bekövetkező konfliktusokban tehát – a közvetlen ráhatás, vagyis a direkt hadviselés jegyében – a mozgáscentrikus hadikultúra jegyei dominálnak, de ha a több évtizedes konfliktust nem elemeiben, hanem

összességében vizsgáljuk, kissé más kép bontakozik ki. A háborúk mögött óriási gazdasági, diplomáciai, politikai és ideológiai küzdelem zajlott, amelyben – hosszú távú célként – már inkább a kifárasztás fedezhető fel. A hidegháború alatt a szemben álló felek mindegyike igyekezett saját maga számára egy patrónus szuperhatalmat találni, aki biztos hátteret jelentett az elhúzódó konfliktusban. A támogatás birtokában a konfliktusban érintett feleknek lehetősége nyílt diplomáciai, politikai és gazdasági eszközökkel közvetett ráhatást gyakorolni ellenfeleikre: a gazdasági és politikai nyomásgyakorlás eszköztárába tartozik, valamint az ideológiák ütköztetése már az indirekt hadviselés eszköztárába tartozik. Az indirekt hadviselés irreguláris módja is jelen volt a küzdelmekben: az arab oldalon jelentkező terrorizmusban, vagy a palesztin felkelésekben már a gerilla hadviselés hadikultúrájának jellemzői fedezhetők fel. Napjainkban a Közel-Keleten továbbra is hangsúlyos az indirekt hadviselés irreguláris módja, melyhez az arab tavasz és az iraki, valamint a szíriai polgárháború eseményei jelentős mértékben járultak hozzá.¹⁹⁶ Izrael továbbra is bírja az Amerikai Egyesült Államok támogatását, amely szintén indirekt eszközökkel igyekszik támogatni legfontosabb térségbeli szövetségeseit. Az arab–izraeli konfliktus küzdelmei mögött is felfedezhetők a hadikultúrák, valamint a közöttük levő határok elmosódása, hiszen a szemben álló felek stratégiái a megsemmisítést és a kifárasztást is mint stratégiai célt követik.

---

¹⁹⁶ Farkas 2017.

Üres oldal

Befejezés

Napjaink hadügyében érzékelhető jelenség, hogy számos fegyveres konfliktusban az egyik fél nyomasztó technikai fölényben van a vele szemben állóhoz képest. Úgy véljük, hogy ez a tünet, vagyis az aszimmetria megjelenése és egyre növekvő intenzitása korunk háborúiban nem jelenti egy új hadikultúra megjelenését. Úgy véljük, hogy Fuller korábban – a gépesített hadviselés megjelenésével kapcsolatban – idézett mondata¹ minden hasonló jelenség kapcsán igaznak tekinthető: egy új technika megjelenése a fegyveres konfliktusokban csupán a hadviselés új formáját jelenti, és nem egy új típusú, az eddigiektől gyökeresen eltérő háború megszületését.

A hadikultúrák közötti határvonalak elmosódása tapasztalható napjaink háborúinak kivitelezésében is. Ágh Attila munkája nyomán elmondható, hogy a hidegháború időszakában kettős stratégiai helyzet uralkodott: a nagyhatalmak szempontjából nézve a konfliktus a kifárasztás jellegét mutatta. A két szuperhatalom szembenállása nem fajult konkrét fegyveres összecsapássá, mert az mindkettőjük számára a megsemmisítést jelentette volna. Emellett viszont számos helyi háborút vívtak meg kisebb-nagyobb szuverén államok, amelyek mögé támogatóként a két szuperhatalom beállt egymással szembe. Ezekben a konfliktusokban – a szemben álló felek szándékait tekintve – az egymás megsemmisítésére való törekvés volt domináns. Ágh Attila úgy vélte, hogy ezeknek a modern kisháborúknak négy típusa jött létre: az új konvencionális háború, a nem konvencionális háború, a destabilizációs háború és az anómiás konfliktus. Amint már a bevezetőben is leírtuk, ezek közül napjainkban a nem konvencionális és a destabilizációs háborúk, valamint az anómiás konfliktusok intenzitása megnőtt. Hasonlóan értékelte a hidegháború utáni helyzetet Martin van Creveld is: véleménye szerint 1945 óta a háborúk 75%-a nem államok között, hanem eltérő politikai nézetet képviselő csoportok között zajlik: az 1992 elején zajló húsz konfliktus közül egyikben sem államok harcolnak egymás ellen.² A későbbiekre is azt vetítette elő, hogy a fegyveres konfliktusokban megnövekedik az alacsony intenzitású, illetve a gerilla jellegű konfliktusok valószínűsége, amelyek főleg az államhatárokon belül fognak zajlani, s nem államok között.³ Ismét idézzük Liddell Hart mondatát, mely szerint „ha békét akarsz, értsd meg a háborút, különösen a gerilla- és a felforgató háborút.”⁴ Véleménye szerint a gerilla hadviselés a 20. század konfliktusaiban jóval fontosabbá vált, mint korábban: a második világháború során már „szinte univerzális jelenségnek lehetett tekinteni.”⁵ Az angol teoretikus nagy jövőt jósolt a fegyveres konfliktusok e formájának: úgy vélte, „azért vannak terjedőben, mert összhangban állnak a modern kor viszonyaival,

¹ FULLER 1985, 451.

² CREVELD 1992b, 62.

³ *Uo.* 64.

⁴ LIDDELL HART 2002, 550.

⁵ *Uo.* 551.

ugyanakkor alkalmasak arra, hogy kihasználják a szociális elégedetlenséget, a faji lázongásokat és a nacionalista szenvedélyt.”⁶

Amint már a korábbiakban utaltunk rá, a hidegháború kettős stratégiai helyzete a háborús erőszak kordában tartását eredményezte: a politika meggátolta annak önmérséklet nélküli alkalmazását, hiszen egy globális konfliktusnak nem lett volna nyertese. A helyi háborúkban megmutatkozó erőszak azonban a fokozódást mutatta, sokszor az önmérséklet teljes hiányával, de megállapítható, hogy a szuperhatalmi szembenállás politikai tényezője bizonyos mértékben képes volt ezek kordában tartására. A hidegháború végével azonban úgy tűnik, hogy ez a kordában tartó erő eltűnt: napjaink destabilizációs háborúiban és anómiás konfliktusaiban az erőszak látszólag öncélú. A küzdelem főleg nem katonai célpontokra mért pusztító csapások sorozata, melyek egyre mélyebben érintik a szemben álló társadalmi csoportokat, sőt egyes konfliktusokban ez leszűkül „az ösztönös, rendezetlen és váratlan politikai erőszakra, illetve fegyveres összeütközésekre.”⁷ Az öncélú erőszak azonban – mint Clausewitznél is – ideiglenes. Csakhogy ennek az állapotnak napjainkban mégis megnő az időtartama: hiányzik az erőszakot kontroll alatt tartó nagyhatalmi akarat, sőt sok esetben a belső politikai szabályozó erő is. Ennek az a következménye, hogy az erőszak – megjelenési formáit tekintve – parttalanra kezd válni, és egyfajta öngerjesztő folyamat indul be. A háborús erőszak formái bővülnek, egyre brutálisabbá válnak: egyre gyakoribbak a lakosságot érő megfélemlítő hatású támadások, a tudatos gazdasági és környezeti károkozások, és – ahogyan a Szomália partjainál tevékenykedő kalózkodó komoly aktivitása is jelezte – jelentkezik a megélhetési hadviselés is.

Az erőszak saját belső öngerjesztő folyamata azonban valóban csak ideiglenes jellegű, mert amint az adott térségben – az egyre durvuló háborús cselekmények miatt – megjelenik a hatalmi tényező, vagyis a nagyhatalmi politika, máris mint a háborús erőszakot mérséklő tényező lép fel. Ágh Attila szerint „a globális válság szabályozás és a »kiterjesztett biztonság fogalom« szempontjából elsőrendű jelentőségű a világtermelés és a világ-érintkezés globalizálódása, amely a globális erőforrások és azok elosztása, biztosítása és a velük való hosszabb távú gazdálkodás kérdését is felveti”,⁸ és megköveteli a nagyhatalmaktól a kialakult problémák mielőbbi kezelését.

Az erőszak új formáinak kezelésében sokfajta eszközrendszer kell alkalmazni, hiszen a jelenségek is sokszínűvé váltak. Így együttesen kerülnek alkalmazásra a direkt és az indirekt hadviselés eszközei: a közvetlen mellett a közvetett ráhatás eszközei is megjelennek, vagyis a fegyveres erő mellett a lakosság is a háborús erőszak célpontjává, olykor aktív részesévé válik. A háború eszközrendszere kibővül, a katonai és a nem katonai eszközöket egymás mellett alkalmazzák. A háború eszközei mindig tükrözik a háború mögött meghúzódó politikai akaratot, vagyis napjainkban is megfigyelhető a tünet, miszerint a politikai elem súlya fokozódik a fegyveres küzdelemben. Úgy véljük, hogy Clausewitz mondatai napjainkban is igazak: „A háború tehát nemcsak azért változó, kaméleonhoz hasonló jelenség, mert jellegét mindig az adott helyzethez idomítja, hanem azért is, mivel valamennyi megnyilvánulása, a bennük uralkodó irányzatok szerint, csodás hármasságot mutat. Ennek első alkotóeleme: az eredendő háborús erőszakból, a vak ösztönökből

⁶ Uo. 553.

⁷ ÁGH 1989, 188–189.

⁸ Uo. 192–193.

---

táplálkozó gyűlölet és az ellenséges érzület, a második: a véletlen és a valószínűség játéka, melynek folytán a háború *a lelkierők próbájává* válik, és végül a harmadik: a politikai eszköznek *az értelem körébe* vágó, de alárendelt szerepe.

E hármas jelleg első oldala a hadat viselő népet, a második a hadvezért és a haderőt, a harmadik pedig az államvezetés körét érinti. A háborút kiváltó szenvedélynek már eleve ott kell izzania a nép lelkében; a hadvezértől és az alkalmazott haderő értékétől függ a véletlenadta lehetőségek bátor és eredményes kihasználása, de a politikai célokat az államvezetés tüzi ki.”⁹ Ez a folyamat eredményezi a napjainkban is létező hadikultúrák közötti határvonalak elmosódását, keveredését, sőt teljes feloldódását.

---

⁹ CLAUSEWITZ 1961, 58.

Üres oldal

Felhasznált irodalom

A MAB 2012/7/III/9. és 2014/7/VI/1. számú határozatai

ÁCS Tibor (1995): A XIX. századi magyar katonai gondolkodás irányzatai. In Ács Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 76–106.

ÁGH Attila (1989): *Konfliktusok, háborúk*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

Az MTA Hadtudományi Bizottsága és köztestületi tagsága II. tudományos konferenciájának állásfoglalása. (2007) *Hadtudomány*, XII. évf. 1. sz. www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2007/1/2007_1_3.html (A letöltés dátuma: 2016. 05. 16.)

BÉKÉS Márton (2016): A gerilla-hadviselésről. *Kommentár*, 11. évf. 4. sz. 3–32.

BERKÁNÉ DANESCH Marianne – M. SZABÓ Miklós – MEZŐ András szerk. (2015): *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

BIDDLE, Stephen (2005): Szárazföldi hadviselés: elmélet és gyakorlat. In BAYLIS, John et al. szerk.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 121–148.

CHE GUEVARA, Ernesto (2007): *A gerillaharcos kézikönyve*. Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó.

CLAUSEWITZ, Carl von (1961–1962): *A háborúról*. I–II. kötet. Budapest, Zrínyi Kiadó.

CORBETT, Julian S. (1911): *Some Principles of Maritime Strategy*. Forrás: www.gutenberg.org/files/15076/15076-h/15076-h.htm (A letöltés dátuma: 2017. 05. 29.)

CREVELD, Martin van (1992b): High Technology and the Transformation of War II. *RUSI Journal*, 137. évf. 6. sz. 61–64.

CZIGÁNY István (1995): A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In Ács Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 57–75.

DAVIDOV, Denisz Vaszilevics (1985): A partizánháborúról. In Kocsis Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 131–138.

DAVIDSON, Basil (1984): *Gerillaháborúk Afrikában*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

DE GAULLE, Charles André Joseph Marie (1985): Út a hivatásos hadsereghez. In Kocsis Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 629–665.

DOUHET, Giulio (1975): A légi uralom. (Részletek). In Kocsis Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 577–625.

EISENHOWER, Dwight D. (1982): *Keresztes háború Európában*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.

ENGELS, Friedrich (1962): A piemontiak veresége. In *Marx–Engels művei*. 6. kötet. Budapest, Kossuth Kiadó. 376.

FARKAS Sándor (2017): Az ISIL hadviselése Mao Ce-tung tanainak tükrében: A kifárasztó gerilla-hadviselési forma. *Honvédségi Szemle*, 145. évf. 2. sz. 38–46.

FORGÁCS Balázs – SZEM Géza (2015): A partizánság Magna Chartája. *Társadalom és Honvédelem*, XIX. évf. 3. sz. 19–39.

FORGÁCS Balázs (2009): In memoriam Kovács Jenő. *Hadtudomány*, XIX. évf. 1–2. sz. 105–112.

FORGÁCS Balázs (2012): Gerillák a városokban – Carlos Marighella és „A városi gerilla kis kézikönyve”. *Seregszemle*, X. évf. 4. sz. 99–110.

- FORGÁCS Balázs (2014): Tito háborúja – A partizán hadviselés elmélete és gyakorlata Jugoszláviában. In KOVÁCS Bálint – MATEVOSYAN, Hakob szerk.: *Politikai krízisek Európa peremén: a Kaukázustól a Brit-szigetekig*. Budapest, Napvilág Kiadó. 255–271.
- FORGÁCS Balázs (2016a): A néppel az uralkodóért. Az első gerillaelméletek. *Felderítő Szemle*, XV. évf. 1. sz. 21–57.
- FORGÁCS Balázs (2017a): Mao Ce-tung. In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 195–207.
- FORGÁCS Balázs (2017b): Reglamento de Partidas y Cuadrillas – Az első gerillaszabályzat. *Hadtudományi Szemle*, X. évf. 1. sz. 23–35.
- FORGÁCS Balázs (2017c): Arábiai Lawrence és az arab felkelés. *Hadmérnök*, XII. évf. 2. sz. 321–340.
- FULLER, John Frederic Charles (1985): A gépesített háború. (Részletek). In KOCSIS Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 449–518.
- GARDEN, Timothy (2005): Légi uralom: elmélet és gyakorlat. In BAYLIS, John et al. szerk.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 178–202.
- GNEISENAU, August Wilhelm Anton von (1985): A népfelkelés eszméjéről. In KOCSIS Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 111–115.
- GORSKOV, Szergej Georgijevics (1983): *Az állam tengeri hatalma*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- GÖCZE István (2015): A hadtudomány részterületeinek empirikus vizsgálata – 2. rész: A mértékadó hadtudományi folyóiratok elemzése és értékelése. *Hadtudomány*, XXV. 3–4. sz. 21–35.
- GÖCZE István (2016): A mértékadó hazai hadtudományi folyóiratok diszciplináris impaktfaktorának meghatározása. *Hadtudományi Szemle*, IX. évf. 2. sz. 263–294.
- GÖCZE István (2017): A hadtudomány részterületeinek empirikus vizsgálata – 3. rész A hadtudományi (tudományos) szervezetek elemzése és értékelése. *Hadtudomány*, XXVII. 1–2. sz. 3–31.
- GUDERIAN, Heinz (1999): *Riadó! Páncélosok!* Budapest, Kossuth Kiadó.
- HAHLWEG, Werner (1976): Theoretische Grundlagen der modernen Guerilla und des Terrorismus. (A modern gerilla és a terrorizmus elméleti alapjai.) In TOPHOVEN, Rolf Hrsg.: *Guerilla und Terrorismus heute. Politik durch Gewalt*. Koblenz–Bonn, Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft GmbH. 13–29.
- JENEY Lajos Mihály (1986): *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint*. Budapest, Magvető.
- JOBÁGY Zoltán – BAKOS Csaba Attila (2015): Explaining the Evolutionary Dynamics of an Insurgency: T. E. Lawrence and the Art of Tribal Warfare. *AARMS*, 14. évf. 1. sz. 91–99.
- KAISER Ferenc (2004): Mahan és Gorskov a tengeri hatalomról. *Kard és Toll*, 5. évf. 2. sz. 117–124.
- KAISER Ferenc (2017): Alfred Thayer Mahan. In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 119–131.
- KAMANYIN, Nyikolaj Petrovics (1973): *Repülősök és űrhajósok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó.
- KELENIK József (1995): Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon. In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 23–43.
- KENDE István (1979): *Napjaink százhusz háborúja 1945–1976*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KENDER Tamás (2017): Machiavelli: Hadtudós vagy kontár? In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 31–43.
- KESSEL, Eberhard (1987): Die doppelte Art des Kriegs. (A háború kettős jellege.) In KESSEL, Eberhard: *Militärsgeschichte und Kriegstheorie in neuerer Zeit, ausgewählte Aufsätze*. Berlin, Duncker & Humblot. 157–174.

- KOVÁCS Jenő (1995b): *Magyarország katonai stratégiája (Komplex kutatási téma). II.*, Kézirat, Budapest, a kézirat a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Egyetemi Központi Könyvtár és Levéltár Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Szabvány Könyvtárában található, raktári jelzet: 585/2060:2
- KUZNYECOV, Nyikolaj Geraszimovics (1975): *A háború előestéjén*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- KUZNYECOV, Nyikolaj Geraszimovics (1976): *Harci riadó a flottánál*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- LAWRENCE, Thomas Edward (1935): *A bölcsesség hét pillére*. I–II. kötet. Budapest, Révai.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1964): Mi a teendő? In *Lenin összes művei*. 6. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1–176.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1965): Állam és forradalom. In *Lenin összes művei*. 33. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1–111.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1966): A moszkvai felkelés tanulságai. *Lenin összes művei*. 13. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 360–367.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1967a): Egy kívülálló tanácsai. In *Lenin összes művei*. 34. kötet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 381–383.
- LENIN, Vlagyimir Iljics (1967b): Marxizmus és felkelés. In *Lenin összes művei*. 34. kötet. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 244–249.
- LIDDELL HART, Basil (1985): Emlékiratok. (Részletek). IV. A gépesített hadviselés elgondolása. In KOCSIS Bernát szerk.: *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 521–573.
- LIDDELL HART, Basil Henry (2002): *Stratégia*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- M. SZABÓ Miklós (2007): A Hadtudományi Bizottság múltja – a hadtudomány jelene. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 12. sz. 1543–1556.
- MAO Ce-tung (1952a): A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései. In *Mao Ce-tung válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra. 329–464.
- MAO Ce-tung (1952b): Miért állhat fenn Kínában vörös hatalom? In *Mao Ce-tung válogatott művei*. 1. kötet. Budapest, Szikra. 105–124.
- MAO Ce-tung (1953a): A háború és a stratégia kérdései. In *Mao Ce-tung válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra. 403–433.
- MAO Ce-tung (1953b): A japán területablók elleni partizánháború stratégiájának kérdései. In *Mao Ce-tung válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra. 137–203.
- MAO Ce-tung (1953c): Az elhúzódozó háborúról. In *Mao Ce-tung válogatott művei*. 2. kötet. Budapest, Szikra. 205–360.
- MAO Zedong (s. a.): *On the Reissue of the Three Main Rules of Discipline and the Eight Points for Attention – Instruction of the General Headquarters of the Chinese People's Liberation Army*. Forrás: www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-4/mswv4_23.htm (A letöltés dátuma: 2016. 04. 02.)
- MARSHALL, George (Catlett) (1946): *Így győztünk...* Budapest, Franklin Társulat.
- MERECKOV, Kirill Afanaszjevics (1985): *A nép szolgálatában*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat (1997): *A rómaiak nagysága és hanyatlása*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat (1962): *A törvények szelleméről*. I–II. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- MORAN, Daniel (2005): A stratégiaelmélet és a hadviselés története. In BAYLIS, John et al. szerk.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 29–65.
- MORUS Tamás (1989): *Utópia*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- NAGY Miklós – PRAVECZKI Zoltán (1998): A tengeri uralomról. *Új Honvédségi Szemle*, 52. évf. 8. sz. 44–51.
- NAGY Miklós Mihály (2004a): A katonai erőszak elmélete és a XX. század. *Múltunk*, XLIX. évf. 4. sz. 146–175.
- NAGY Miklós Mihály (2014): *Magyarország hadtörténeti földrajza. (A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai)*. Pécs, PTE TTK FDI
- NAGY Miklós Mihály (2017b): Interpretáció Clausewitz fő művének nyolcadik könyvéhez. *Hadtudományi Szemle*, X. évf. 1. sz. 98–112.
- PADÁNYI József (2017a): Egy kínai hadtudós gondolatai. (Szun-Ce: A hadviselés törvényei). In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 8–16.
- PADÁNYI József (2017b): Szun Ce és Zrínyi Miklós hadtudományi elvei a vezetésről. In BODA József – FELKAI László – PATYI András szerk.: *Ünnepi kötet a 70 éves Janza Frigyes tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 417–432.
- PERJÉS Géza (1983): *Clausewitz*. Budapest, Magvető.
- RESPERGER István (2017): „Szélvészgyors Heinz” – Heinz Guderian, a német páncéloscsapatok megeremtője és legfőbb stratéga. In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 147–166.
- SCHMITT, Carl (2002): A partizán elmélete. In SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor. 103–173.
- SZABÓ János (1985): *Fegyveres semlegesség*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- SZABÓ József főszerk. (1995b): *Hadtudományi Lexikon*. I. kötet. Budapest, MHTT.
- SZABÓ József János (1995): A katonai gondolkodás főbb vonásai az első világháború előtt és alatt. In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 107–125.
- SZENDY István (2014): *Hadelmélet és katonai műveletek II. rész: Társadalom és hadügy*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyv Kiadó Zrt.
- SZENES Zoltán (2013): Akadémiai viták a hadtudomány struktúrájáról. *Hadtudomány*, XXIII. évf. 3–4. sz. 59–66.
- SZENTNÉMEDY Ferenc, vitéz (1933): *A repülés*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- SZERB Antal (1992): *A világirodalom története*. Budapest, Magvető.
- SZTÁLIN, Joszif Visszarionovics (1949): *A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról*. Budapest, Szikra.
- SZUN CE (é. n.): *A hadviselés tudománya*. Budapest, Göncöl Kiadó.
- TANGREDI, Sam J. (2005): Tengeri hatalom: elmélet és gyakorlat. In BAYLIS, John et al. szerk.: *A stratégia a modern korban. Bevezetés a stratégiai tanulmányokba*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 149–177.
- TITO, Joszif Broz (1980): A fegyveres felkelés stratégiája és taktikája. In *Joszif Broz Tito összegyűjtött művei*. VI. kötet. Újvidék, Fórum Könyvkiadó. 174–209.
- TRIANDAFILLOV, Vlagyimir Kiriakovics (1984): A korszerű hadseregek hadműveleteinek jellege. In KOCSIS Bernát szerk.: *Válogatás szovjet hadtudományi írásokból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 514–565.

- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975a): A háború mint a fegyveres küzdelem problémája. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 211–234.
- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975b): A háború új kérdései. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 296–314.
- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975e): A vizsztulai hadjárat. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 61–125.
- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975f): Poloskaháború. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 57–60.
- WEGENER, Edward (1974): Die Rolle der Seemacht in unserer Zeit. (A tengeri hatalom szerepe napjainkban.) In POTTER, B. Elmar – NIMITZ, Chester: *Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart*. München, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen. 1084–1094.
- ZRÍNYI Miklós (1957): *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- ZSUKOV, Georgij Konsztantyinovics (1970): *Emlékek, gondolatok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó.

Bibliográfia

- BAKOS Csaba Attila – FARKAS Sándor (2016): Gyakorlatorientált oktatás, képzés és kiképzés, avagy pályaszocializáció a katonai felsőoktatásban. *Honvédségi Szemle*, 144. évf. 4. sz. 85–92.
- BAKOS Csaba Attila (2014): Korunk változó hadviselésének hadelméleti alapja. *Hadtudomány*, XXIV. évf. 1. sz. 210–218.
- BAKOS Csaba Attila (2015a): Clausewitz „újratöltve”. *Hadtudomány*, XXV. évf. 1–2. sz. 99–104.
- BAKOS Csaba Attila (2015b): Hagyományostól eltérő hadviselés, hagyományostól eltérő vezetés-szemlélet. *Társadalom és Honvédelem*, XIX. évf. 3. sz. 41–52.
- BODA Mihály (2015): A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány*, XXV. évf. E-szám. 204–220.
- BODA Mihály (2016a): Az akaratról a tettig: a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete. *Hadtudomány*, XXVI. évf. 3–4. sz. 16–28.
- BODA Mihály (2016b): Bátorság és távolság. *Hadtudomány*, XXVI. évf. Különszám. 44–58.
- CREVELD, Martin van (1992a): High Technology and the Transformation of War I. *RUSI Journal*, 137. évf. 5. sz. 76–81.
- DEÁK János – SZTERNÁK György (2008): *Grúzia*. (Elektronikus jegyzet). Budapest, ZMNE.
- DOMBRÁDY Loránd (1995): A magyar katonai gondolkodás néhány jellemzője a második világháború előtt. In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 126–145.
- FISCHER Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- FORGÁCS Balázs (2013): Military theoretical basics of the concept of culture of warfare. *AARMS*, 12. évf. 2. sz. 311–317.
- FORGÁCS Balázs (2016b): Antoine Henri Jomini és a nemzeti háború. In KOLLER Boglárka – MARSAI Viktor szerk.: *Magyarország Európában, Európa a világban: Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 35–43.

- GIAP, Vo Nguyen (1971): *Stratégia és taktika a felszabadító háborúban*. H. n., Kossuth Könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó.
- GIAP, Vo Nguyen (1974a): People's War People's Army. In GIAP, Vo Nguyen: *People's War People's Army*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House. 41–74.
- GIAP, Vo Nguyen (1974b): The Great Experiences Gained by our Party in Leading the Armed Struggle and Building Revolutionary Armed Forces. In GIAP, Vo Nguyen: *People's War People's Army*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House. 75–169.
- GÓCZE István (2010): *A tudományelmélet és kutatómódszertan alapjai. A tudományos kutatás és publikálás*. Budapest, ZMNE.
- GÓCZE István (2014): Lehet és kell-e rendszerezni a tudományokat? *Hadtudományi Szemle*, VII. évf. 3. sz. 232–250.
- GROEHLER, Olaf (1980): *A légi háborúk története 1910–1970*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- HAUSNER Gábor (2017): Zrínyi Miklós. In GÓCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 61–85.
- JAKUS János – TÁLAS Péter (2004): A terrorizmus elleni küzdelem katonai aspektusairól. *Múltunk*, XLIX. évf. 4. sz. 235–264.
- JOBBÁGY Zoltán (2006): *Powered Flight, Strategic Bombing, and Military Coercion: Study on the Origins of Effects-Based Operations*. Den Haag, Clingendael Centre for Strategic Studies.
- JOBBÁGY Zoltán (2015a): A háború antropológiája: primitív hadviselés, gerilla hadviselés és a szövetséges összhaderőnemi műveletek sikere. *Hadtudomány*, XXV. évf. E-sz. 67–78.
- JOBBÁGY Zoltán (2015b): Clausewitz és a kaméleon színe: Az aszimmetrikus hadviselés. *Hadtudomány*, XXV. évf. E-sz. 4–13.
- JOBBÁGY Zoltán (2015c): Globalizáció és a felkelés elleni műveletek: Aszimmetrikus hadviselés: Clausewitz és a kaméleon színe. *Hadtudomány*, XXV. 1–2. sz. 95–98.
- JUHÁSZ József (1997): *A délszláv háborúk*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- JUHÁSZ József (2004): Háborúk a Nyugat-Balkánon. *Múltunk*, XLIV. évf. 4. sz. 305–342.
- JUHÁSZ József et al. (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- KEEGAN, John (2004): *Az iraki háború*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KOCSIS Bernát szerk. (1986): *Válogatás a magyar hadügy írásaiból*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- KOVÁCS Jenő (1995a): A katonai gondolkodás feltételei és eredményei (1957–1990). In Ács Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 180–194.
- LUDENDORFF, Erich (1935): *Der totale Kriege*. (A totális háború.) München, Ludendorffs Verlag GmbH.
- M. SZABÓ Miklós (1999): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti – technikai – szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- MAHAN, Alfred Thayer (1964): *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*. New York, Hill and Wang.
- MARIGHELLA, Carlos (s. a.): *Mini-Manual of The Urban Guerrilla*. Forrás: www.marxists.org/archive/marighella-carlos/1969/06/minimanual-urban-guerrilla/index.htm (A letöltés dátuma: 2017. 05. 19.)
- MILWARD, Alan S. (2000): *Háború, gazdaság, társadalom 1939–1945. A II. világháború hátterében meghúzódó gazdasági események*. Debrecen, Aquila Könyvkiadó.
- MÓRICZ Lajos (1995): A katonai gondolkodás változásai 1945–1956 között. In Ács Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 163–179.

- NAGY Miklós Mihály (2004b): A terrorizmus hadelmélete. *Kapu*, 17. évf. 6–7. sz. 16–20.
- NAGY Miklós Mihály (2006): *Kis magyar hadelmélet. Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- NAGY Miklós Mihály (2017a): Clausewitz korunkban, avagy a háború hermeneutikája. In GÖCZE István szerk.: *Állam és katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. 107–118.
- OSZETZKY Tamás (1984): *Arab–izraeli háborúk: 1948–1982*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- PERJÉS Géza (2002): *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, Osiris Kiadó.
- RÁCZ András (2008): Az ötnapos háború – a grúziai konfliktus. *Nemzet és Biztonság*, 1. évf. 8. sz. 52–57.
- RÁCZ András (2014): Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában. *Külügyi és Külgazdasági Intézet Tanulmányok*, 2014/1. sz. 1–20.
- RÁCZ András (2015): *Russia's Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy's Ability to Resist*. Helsinki, Finnish Institute of International Affairs.
- RÁZSÓ Gyula (1966): Az angol–amerikai hadászat néhány kérdése a második világháborúban. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. évf. 2. sz. 258–286.
- RESPERGER István (2001): A NATO jugoszláviai légihadműveletének elemzése. *Hallgatói Közlemények*, 5. évf. 1. sz. 6–16.
- RESPERGER István (2006): Villámháború az Öbölben. *Új Honvédségi Szemle*, LX. évf. 2. sz. 82–105.
- SZABÓ József (1995a): A légierő megjelenése és hatása a katonai gondolkodásra. In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 146–162.
- SZAK Andrea (2012): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- SZAK Andrea (2014): Media Influence and Reception Analyses. *Hadtudományi Szemle*, VII. évf. 1. sz. 152–157.
- SZENDY István (2012): A hadtudományról magyar szemmel. *Magyar Tudomány*, 173. évf. 11. sz. 1361–1367.
- SZENDY István (2013): *Hadelmélet és katonai műveletek I. kötet: Katonai műveletek elmélete és gyakorlata*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.
- SZENES Zoltán (2005): Katonai kihívások a 21. század elején. *Hadtudomány*, XV. évf. 4. sz. 1–4.
- SZENES Zoltán (2017): A katonai biztonság reneszánsza. *Honvédségi Szemle*, 145. évf. 2. sz. 3–26.
- TÓTH Péter (2008): Az amerikai katonai gondolkodás az első világháborúban. *Aetas*, 23. évf. 2. sz. 112–128.
- TOWNSHEND, Charles (1992): Gerillaháborúk. In HOLMES, Richard: *A háborúk világtörténete. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét*. Budapest, Corvina Kiadó. 250–265.
- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975c): A magasabbparancsnokság kérdései. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 126–140.
- TUHACSEVSZIJ, Mihail Nyikolajevics (1975d): A vezetési formák fejlődéséről. In *Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszij válogatott művei*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 315–321.
- VEGETIUS RENATUS, Flavius (1963): A hadtudomány foglalatja. In HAHN István szerk.: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 753–865.
- VESZPRÉMY László (1995): A magyar katonai gondolkodás a Mohács előtti latin nyelvű forrásokban. In ÁCS Tibor szerk.: *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 11–22.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem kiadványa.

Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó • www.dialogcampus.hu •
www.uni-nke.hu • 1083 Budapest, Ludovika tér 2. • Telefon: (30) 426 6116
• E-mail: kiado@uni-nke.hu • A kiadásért felel: Petró Ildikó ügyvezető •
Kiadói szerkesztő: Szarvas Melinda • Tördelés: Kilián Zsolt

ISBN 978-615-5764-44-8 (nyomtatott)
ISBN 978-615-5764-45-5 (elektronikus)

ISSN 2560-0222

Soha nem létezett történelem háborúk nélkül: ha más eszközökkel nem sikerült, az emberi csoportok mindig erőszakkal igyekeztek az egymás közötti konfliktusaikat megoldani, akaratukat érvényesíteni másokkal szemben. A háborúk történetét vizsgálva azonban mindenki észreveheti, hogy az egyes népek, társadalmak, illetve ezek katonai vezetői eltérő módon próbálták meg alkalmazni a rendelkezésükre álló fegyveres erőket. Nem is csoda, hiszen a szembenálló felek legtöbbször más kultúrkörhöz tartoztak, eltérő kulturális értékeket hordoztak magukban és vallottak magukénak. Emiatt a hadvezérek más módon vezették hadseregeiket, más harceljárásokat tartottak alkalmazandónak. Felfedezhető, hogy – mint sok minden más – a hadviselés is függött, sőt még mindig függ az egyes társadalmak kultúrájától: ezért különböztethetünk meg hadikultúrákat. Ezek a hadikultúrák napjaink hadügyében is jelen vannak, de a közöttük korábban feltételezett éles határok mára elmosódtak, keveredtek, sőt szinte teljesen feloldódtak.

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében került kiadásra.

Dialóg Campus

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE